T.C

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

PROTOHİSTORYA VE ÖN ASYA ARKEOLOJİSİ BİLİM DALI

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ NEOLİTİK ÇAĞ HEYKEL SANATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Hüseyin BİLDİRİCİ

Danışman

PROF.DR. Fikri KULAKOĞLU

KONYA – 2011

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin

Adı Soyadı	HÜSEYİN BİLDİRİCİ
Numarası	084203031003
Ana Bilim / Bilim Dalı	ARKEOLOJİ/PROTOHİSTORYA VE ÖNASYA ARKEOLOJİSİ
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tezin Adı	GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ NEOLİTİK ÇAĞ HEYKEL SANATI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

Alaaddin Keykubat Kampüsü Selçuklu/ KONYA
Tel: 0 332 223 2446 Fax: 0 332 241 05 24
http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	HÜSEYİN BİLDİRİCİ
	Numarası	084203031003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	ARKEOLOJİ/PROTOHİSTORYA VE ÖNASYA ARKEOLOJİSİ
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU
	Tezin Adı	GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ NEOLİTİK ÇAĞ HEYKEL SANATI

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan "GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ NEOLİTİK ÇAĞ HEYKEL SANATI" başlıklı bu çalışma …23…../…06…../…2011….. tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU		
Prof. Dr. Ahmet A. TIRPAN		
Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM		

Alaaddin Keykubat Kampüsü Selçuklu/ KONYA
Tel: 0 332 223 2446 Fax: 0 332 241 05 24
http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı	HÜSEYİN BİLDİRİCİ
Numarası	084203031003
Ana Bilim / Bilim Dalı	ARKEOLOJİ/PROTOHİSTORYA VE ÖNASYA ARKEOLOJİSİ
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU
Tezin Adı	GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ NEOLİTİK ÇAĞ HEYKEL SANATI

ÖZET

Bu çalışmanın amacı; Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde yer alan Neolitik dönem yerleşimlerinde yapılmış ve yapılmakta olan arkeolojik kazı çalışmalarıyla açığa çıkarılan, dönemin insanının sadece avcı ve tüketici bir yapıya sahip olmadığını üretici ve yaratıcı olduğunu da somut olarak belgeleyen heykeltraşlık eserlerinin değerlendirilmesidir. Konu kapsamına giren bölgenin; coğrafi yapısı, iklimi, yerşekilleri, araştırma tarihçesi ve yerleşimleri hakkında bilgi verilmiştir. Heykeltraşlık eserleri tipolojik olarak gruplandırılmış ve tanımlanmıştır. Tipolojik gruplandırma ile eserlerin benzerlikleri ve farklılıkları saptanmaya çalışılmıştır. Sonraki aşamada ise eserlerin detaylı tanımlamaları, görsel ve istatiksel verilerle desteklenmiştir. Yerleşimlerin ve eserlerin dönemleri için genel kronolojik tablo eklenmiştir. Çalışmamızın sonucunda ise, eserlerin yapılış amacı ve ne ifade ettiği hakkında ortaya atılan ve öne sürülen görüşler karşılaştırmalı olarak belirtilmiş ve incelenmiştir. Halen etkisini koruyan bu görüşler üzerinden hareketle heykeltraşlık eserleri değerlendirilmiştir.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	HÜSEYİN BİLDİRİCİ
	Numarası	084203031003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	ARKEOLOJİ/PROTOHİSTORYA VE ÖNASYA ARKEOLOJİSİ
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☑ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU
	Tezin İngilizce Adı	Southeastern Anatolia Region Neolithic Age Sculpture Art

SUMMARY

The present study aims to evaluate the sculpture works which were revealed by the archeological excavations performed and being performed in Neolithic period settlements located within the borders of Southeastern Anatolia Region and which provide concrete evidence to the argument that the people living in that era were not only hunter and consumer but also producer and creative. Information is given on the geographical structure, climate, geographical formations, research history and settlements of the regions included in the subject scope. The sculpture works are typologically classified and defined. With the typological classification, the similarities and differences of the works are tried to be determined. In the next phase, the detailed definitions of the works are supported by visual and statistical data. A general chronological table is included for the periods of the settlements and works. At the end of our study, the arguments regarding the reason why the works were created and what they mean are stated and analyzed comparatively. The sculpture works are analyzed in terms of these arguments which are still effective.

Alaaddin Keykubat Kampüsü Selçuklu/ KONYA
Tel: 0 332 223 2446 Fax: 0 332 241 05 24
http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ii
ÖNSÖZ iv
BİBLİYOGRAFYA v
KISALTMALAR xxvii
1.GİRİŞ 1
1.1. Konu ve Kapsam 1
1.2. Amaç 1
1.3. Yöntem 1
2. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN COĞRAFİ KONUMU, YERŞEKİLLERİ VE İKLİMİ 3
2.1. Coğrafi Konum 3
2.2. Yerşekilleri 4
2.3. İklim 7
3. NEOLİTİK ÇAĞ 10
3.1. Çanak Çömlekli ve Çanak Çömleksiz Neolitik 12
3.2. Türkiye Neolitiği 15
3.2.1. İç Anadolu Bölgesi Neolitiği 15
3.2.2. Ege ve Marmara Bölgesi Neolitiği 17
3.2.3. Göller Bölgesi Neolitiği 17
3.2.4. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Neolitiği 17
4. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ NEOLİTİK YERLEŞİMLERİ 19
4.1. Hallan Çemi 19
4.2. Demirköy 20
4.3. Körtik Tepe 21
4.4. Salat Cami Yanı 22
4.5. Hakemi Use 23
4.6. Çayönü 24
4.7. Cafer Höyük 27
4.8. Göbekli Tepe 28
4.9. Nevali Çori 29

4.10. Şanlıurfa Yeni Mahalle – Balıklıgöl Höyüğü 33
4.11. Akarçay Tepe 34
4.12. Mezraa - Teleilat 35
4.13. Gürcütepe 36
4.14. Kumartepe 38
4.15. Söğüt Tarlası 39
4.16. Biris Mezarlığı 39
5. HEYKEL VE HEYKELCİKLER 40
5.1. İnsan Heykel ve Heykelcikleri 43
5.2. Kadın Heykelcikleri 43
5.2.1 Oturan Kadın Heykelcikleri 43
5.2.2. Ayakta Duran Kadın Heykelcikleri 44
5.3. Erkek Heykelcikleri 44
5.3.1. Ayakta Duran Erkek Heykelcikleri 44
5.4. Cinsiyeti Belirsiz Heykelcikler 44
5.4.1. Ayakta Duran Cinsiyeti Belirsiz Heykelcikler 45
5.4.2. Oturur Durumdaki Cinsiyeti Belirsiz Heykelcikler 45
5.4.3. Yaslanmış Oturan Cinsiyeti Belirsiz Heykelcikler 45
5.5. Hayvan Heykel ve Heykelcikleri 46
5.6. Karışık Yaratıklar 48
6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 49
KATALOG ..... 67 - 111

KATALOG LİSTESİ
HARİTALAR
TABLOLAR

ÖNSÖZ

Anadolu, yüzlerce kültürün yaratıldığı, gelip geçtiği, kaynaştığı, kültürlerin birbirlerini beslediği bir kültür toprağıdır. Akdeniz kültürlerinin çekirdek bölgesi durumundaki Bereketli Hilal ise, temsil ettiği geçmişe yönelik kültürel birikimiyle ilklerin yurdu durumundadır. Bereketli Hilal'in kapsamında bir uzantısı olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Neolitik Yerleşimleri, genelde Mezopotamya, özelde Anadolu tarihinde önemli bir yere sahiptir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin arkeolojik geçmişi, kültürel zenginliği ve alt yapısı düne kadar çok az bilinmekteydi. Özellikle baraj inşaatlarının gerektirdiği zorunluluklar nedeniyle başlatılan bilimsel çalışmalarla, bölge genelindeki bilinmezler gün ışığına çıkarılmaya başlanmış, Anadolu arkeolojisine yeni boyutlar kazandırılmıştır. Bu bakımdan, günümüzde algılanan kültürel birikimin ve bunun eseri olan sanatsal yaratımların köklü bir geçmişe sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu kültürel birikimin ve sanat yapıtlarının en önemli temsilcileri, heykeltraşlık eserleri ve pişmiş toprak eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Heykeltraşlık eserleri ve pişmiş topraktan yapılmış heykelcikler, dönemin sanat anlayışında ulaşılan yetkinliğin yanı sıra, tinsel ve ritüel anlayışın anlaşılmasında somut bir belge niteliği taşımaktadırlar. Bölgenin sanatsal anlayışında ulaştığı yetkinliği gösteren, tinsel ve ritüel anlayışının anlaşılmasına neden olan somut birer belge niteliği taşıyan eserler "Güneydoğu Anadolu Bölgesi Neolitik Çağ Heykel Sanatı" adlı çalışmamın da konusunu oluşturmaktadır.

Bu konuyu çalışmama izin veren, her zaman yakın ilgisini ve özverili yardımlarını esirgemeyen danışmanım Sayın Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU'na, çalışmanın konusu ile ilgili desteğini esirgemeyen Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Haluk SAĞLAMTİMUR'a, Mardin Müzesi'nde bulunan, konu ile ilgili malzemeyi çalışmaya eklememe izin veren Müze Müdürü Sayın Nihat ERDOĞAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Görüş ve önerileri ile katkıda bulunan Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Aslı Erim ÖZDOĞAN'a, Şanlıurfa Müzesi'nden Uzman Arkeolog Hasan KARABULUT'a, ayrıca öğrenim hayatım boyunca maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen sevgili aileme sonsuz teşekkür ederim.

HÜSEYİN BİLDİRİCİ

BİBLİYOGRAFYA

Anatolian Civilisations 1983 Council of Europe XVIIIth European Art Exhibition Istanbul 22 Mai – 30 Oktober 1983, The Anatolian Civilisations.

Aurenche 2007a O. Aurenche, "Altın Üçgen", 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün), Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, 419 – 430.

Aurenche 2007b O. Aurenche, "Cafer Höyük", 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün), Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, 423.

Aydıngün 2005 Ş. G. Aydıngün,"Yerleşik Hayat Öncesi Yaratan Beden: Pre Settlement the Creative Body", *Tunç Çağı'nın Gizemli Kadınları*, YKY, İstanbul, 12–26.

Bahar 1989 H. Bahar, "Elazığ – Bingöl ve Tunceli İllerinde Prehistorik Araştırma 1987", Araştırma Sonuçları Toplantısı 6, 501 – 527.

Baltacıoğlu 2011 H. Baltacıoğlu, "Buda Oturuşunda Betimlenmiş Geç Neolitik Çağ Köşk Höyük Heykelcikleri", Önder Bilgi'ye Armağan Yazılar, (Edt. A. Öztan/ Ş. Dönmez), Ankara, 49 – 80.

Benedict 1980 P. Benedict, "Güneydoğu Anadolu Yüzey Araştırması", (Edt.) H. Çambel/ R.J. Braidwood, Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları I, İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2589, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 107 – 149.

Boerma 1990 J.A.K. Boerma, "Present and Past Environmental Conditions and Soils of Hayaz Höyük Southern Turkey", Anatolica 16, 185 – 196.

Bohn vd., 1998 M. B. Bohn, C. Gerber, M. Morsch, K. Schmidt, "Neolithische Forschungen in Obermesopotamien – Gürcütepe und Göbekli Tepe", Istanbuler Mitteilungen 48, 5 – 78.

Bulgan/Çelik 2011 F. Bulgan/B. Çelik, "A New Statue From Gaziantep in Southeast Turkey", Işın Yalçınkaya'ya Armağan, (Edt. H. Taşkıran vd.,), Ankara, 85 – 88.

Braidwood/Çambel 1982 R. J. Braidwood/H. Çambel, "Çayönü", Arkeoloji ve Sanat Dergisi 18/19, 3 – 8.

Cauvin 1989 J. Cauvin, "La staratigraphie de Cafer Höyük- East Turquie et les origines du PPNB du Taurus", Paleorient 15/1, 75 – 86.

Cauvin 2000 J. Cauvin, The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture, Cambridge University Press.

Cohen /Yosef 2000 A. B. Cohen/O. B. Yosef,"Early Sedentism in the Near East",Life in Neolithic Farming Communities, (Edt. Ian Kuıjt),USA, 19-38.

Crawford 1964 V. E. Crawford, "Report of the Director of the Baghdad Scholl", BASOR, Number 176, 5 – 9.

Cauvin vd., 2007a J. Cauvin, O. Aurenche, M. C. Cauvin, N. B. Atlı,"Cafer Höyük Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Ait Bir Yerleşme", Türkiye'de Neolitik Dönem, (Edt. M. Özdoğan/ N. Başgelen), 99–114.

Cauvin vd., 2007b J. Cauvin, O. Aurenche, M. C. Cauvin, N. B.Atlı,"Cafer Höyük Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Ait Bir Yerleşme", Türkiye'de Neolitik Dönem, Levhalar, (Edt. M. Özdoğan/ N. Başgelen), 85–105.

Cauvin 2007 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün), Badisches Landesmuseum, Karlsruhe.

Çambel 1970 H. Çambel, "Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi", Atatürk Konferansları IV, TTK Basımevi, 25– 40.

Çambel 1974 H. Çambel, "The Southeast Anatolian Prehistoric Project and its Significance for Culture History", Belleten, Cilt:XXXVIII Sayı:149 – 152, 361 – 379.

Çambel/Braidwood 1980 H. Çambel/R. J. Braidwood, "İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963 – 1972 Çalışmalarına Toplu Bakış", (Edt.) H. Çambel/ R.J. Braidwood, Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları I, İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2589, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1 – 31.

Çelik 2000a B. Çelik**,** "An Early Neolithic Settlement in the Center of Sanlıurfa, Turkey*", Neo-Lithics* 2/3, 4 – 6.

Çelik 2000b B. Çelik, "An Early Neolithic Settlement: Karahan Tepe", The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, Neo –Lithics 2/3, 6 – 8.

Çelik 2004 B. Çelik, "An Early Neolithic Settlement: Hamzan Tepe", The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, Neo –Lithics 04/2, 3 – 5.

Çelik 2005 B. Çelik, "A New statue of the Early Pre-Pottey Neolithic Period from Gaziantep, Southeastern Turkey*", Neo-Lithics* 1/05, 28-31.

Çelik 2006 B. Çelik, "An Early Neolithic Settlement: Sefer Tepe", The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, Neo –Lithics 06/1, 23 – 25.

Çelik 2007a B. Çelik, "Şanlıurfa Yeni Mahalle – Balıklıgöl Höyüğü", Türkiye'de Neolitik Dönem, (Edt. M. Özdoğan/ N. Başgelen), İstanbul, 165–179.

Çelik 2007b B. Çelik, "Şanlıurfa Yeni Mahalle – Balıklıgöl Höyüğü", Türkiye'de Neolitik Dönem, Levhalar, (Edt. M. Özdoğan/N.Başgelen), İstanbul, 133–146.

Duru 2008 R. Duru, M.Ö. 8000'den M.Ö. 2000'e Burdur Antalya Bölgesinin Altı Binyılı, İstanbul.

Ellis 1982 R. S. Ellis, "The 1981 Season At Gritille Höyüğü", IV. KST, 83 – 89.

Ellis 1983 R. S. Ellis, "Gritille Höyük Kazıları",V. KST, 117 – 123.

Ellis 1984 R. S. Ellis, "The 1983 Season At Gritille Höyüğü",VI. KST, 65 – 71.

Ellis 1985 R. S. Ellis, "Gritille 1984",VII. KST, 261–271.

Erek 2010 C. M. Erek, "Kahramanmaraş Paleolitik Prehistoryası", Doğunun Gazeli Maraş, (Edt. F. Özdem), YKY, 97 – 112.

Erinç 1980 S. Erinç, "Kültürel Çevrebilim Açısından Güneydoğu Anadolu", (Edt.) H. Çambel/ R.J. Braidwood, Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları I, İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2589, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 65 – 82.

Gevgilili /Hasol /Özer 1997 A. Gevgilili/D. Hasol/B. Özer, "Heykel Sanatı – Heykelcik", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi II, YEM Yayınları, Hürriyet Ofset, 780 – 783.

Hansen 2007 S. Hansen, "Küçük Sanat Eserleri ve Büyük Heykeller", 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün), Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, 506 – 514.

Hamilton 2000 N. Hamilton, "Çatalhöyük Figürinleri", Sanat Dünyamız, Sayı 80, 135-140.

Harmankaya/Tanındı 1997 S. Harmankaya/ O. Tanındı, "Biris Mezarlığı", Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri – 1, TAY-Paleolitik/Epipaleolitik, Ege Yayınları, İstanbul.

Harmankaya/Tanında/Özbaşaran 1997 S. Harmankaya/O. Tanındı/M. Özbaşaran, "Biris Mezarlığı", Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri – 2, TAY-Neolitik, Ege Yayınları, İstanbul.

Hauptmann 1992 H. Hauptmann, "Nevali Çori – Eine Siedlung des akeramischen Neolithikums am mittleren Euphrat", Nürnberger Blätter zur Archäologie 8, 15 – 33.

Hauptmann 1993 H. Hauptmann, "Ein Kultgebaude in Nevali Çori" in: (Edt. M. Frangipane vd.,) *Between The Rivers Over The Montains. Archeaeologia Anatolica Mesopotamica.* Alba Palmieri Deticata, 33–69.

Hauptmann 1999 H. Hauptmann, "Yukarı Mezopotamya'da Erken Neolitik Dönem", *1998 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara, 117–154.

Hauptmann 1999 H. Hauptmann, "The Urfa Region", Neolithic in Turkey, the Cradle of Civilizations, (Edt. M. Özdoğan/ N. Başgelen), İstanbul, 65–85.

Hauptmann 2007a H. Hauptmann, "Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem", Türkiye'de Neolitik Dönem, (Edt. M. Özdoğan/ N. Başgelen), İstanbul, 131–165.

Hauptmann 2007b H. Hauptmann, "Nevali Çori", 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün) Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, 442.

Hauptmann 2007c 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün), Badisches Landesmuseum, Karlsruhe.

Hauptmann 2007d "12.000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı", Neolitik Dönem, YKY, İstanbul.

Hauptmann 2007e H. Hauptmann, "Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem", Türkiye'de Neolitik Dönem, Levhalar, (Edt. M. Özdoğan/ N.Başgelen), İstanbul, 117–132.

Hauptmann/ Özdoğan 2007 H. Hauptmann/M. Özdoğan, "Anadolu'da Neolitik Devrim", 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün), Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, 404 – 411.

Hauptmann/Schmidt 2007 H. Hauptmann/K. Schmidt, "12.000 Yıl Önce Anadolu, Erken Neolitik Dönem Yontuları", Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı, YKY, İstanbul, 21 – 33.

Hodder 2005 I. Hodder, "Figürinler Hakkında Düşünmek: Thinking About Figurines", *Tunç Çağı'nın Gizemli Kadınları*, YKY, İstanbul, 7–11.

Hodder 2006 I. Hodder, "Çatalhöyük'te Kadınlar ve Erkekler", Topraktan Sonsuzluğa, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 170 – 179.

Hours vd., 1994 F. Hours, O. Aurenche, J. Cauvin, M. C. Cauvin, L. Copeland, P. Sanlaville, Atlas des Sites du Proche Orient (14000 – 5700), Volume I: Texte, Travaux de la Maison de I'Orient Mediterranéen, No:24, Paris.

Karul/Ayhan/Özdoğan 2002 N. Karul/A. Ayhan/M. Özdoğan, "2001 Yılı Mezraa Teleilat Kazısı", 24. KST I, Ankara, 159–167.

Karul/Ayhan/Özdoğan 2004 N. Karul/A. Ayhan/M. Özdoğan, " Mezraa Teleilat 2001 Kazıları", Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları, (Edt. N. Tuna/ J. Greenhalg/ J. Velibeyoğlu), ODTÜ / METU, Ankara, 57–107.

Kozlowski/Aurenche 2005 S.K. Kozlowski/O. Aurenche, Territories, Boundaries and Cultures in the Neolithic Near East,(Preface by F. Hole), BAR International Series 1362.

Kökten 1947 İ. K. Kökten, "Bazı Prehistorik İstasyonlar Hakkında Yeni Gözlemler", A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, Cilt V, Sayı 2, TTK Basımevi, Ankara, 223 – 236.

Kulaçoğlu 1993 B. Kulaçoğlu, "Anadolu'da Neolitik Dönem Tasvir Sanatı – II" AMM 1992 Yıllığı, 25 – 41.

Mellaart 1961 J. Mellaart, "Excavations at Hacılar, Fourth Preliminary Report 1960", Anatolian Studies XI, 39-75.

Mellaart 1964 J. Mellaart, "Excavations at Çatal Hüyük, Third Preliminary Report 1963", Anatolian Studies XIV, 39-119.

Mellaart 1970 J.Mellaart, Excavations at Hacılar, Edinburg, 1970.

Miyake 2006 Y. Miyake, "2004 Yılı Diyarbakır İli, Salat Camii Yanı Kazısı", *27. KST 2. Cilt,* Ankara, 117 - 131.

Miyake 2007 Y. Miyake, "Salat Camii Yanı", Türkiye'de Neolitik Dönem, (Edt. M. Özdoğan/ N. Başgelen), İstanbul, 37–47.

Morales 1990 V. B. Morales, Figurines and other clay objects from Sarab and Çayönü, OIP 25.

Morsch 2002 Michael G. F. Morsch, "Magic Figurines? Some remarks about the clay objects of Nevalı Çori", (Edt. H. Gebel), 145 – 162.

Özbaşaran 2007 M. Özbaşaran, "Akarçay Tepe", 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün) Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, 453.

Özbaşaran/Cutting 2007 M. Özbaşaran/M. Cutting, "Orta Anadolu'da Neolitiğin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı, YKY, İstanbul, 55 – 63.

Özbaşaran/Molist 2007 M. Özbaşaran/M. Molist, "Akarçay Tepe", Türkiye'de Neolitik Dönem (Edt. M. Özdoğan/ N. Başgelen), İstanbul, 179–189.

Özdoğan 1995 A. Özdoğan, "Life at Çayönü during the Pre – Pottery Neolithic Period", Readings in Prehistory, 79 – 100.

Özdoğan 1999 A. Özdoğan, "Çayönü" Neolithic in Turkey, the Cradle of Civilizations, (Edt. M. Özdoğan/ N.Başgelen), İstanbul, 35–63.

Özdoğan 2007a A. Özdoğan, "Çayönü", Türkiye'de Neolitik Dönem, (Edt. M.Özdoğan /N. Başgelen), İstanbul, 57–99.

Özdoğan 2007b A. Özdoğan, "Çayönü", 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün) Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, 424.

Özdoğan 2007c A. Özdoğan, 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün) Badisches Landesmuseum, Karlsruhe.

Özdoğan 2007d A. Özdoğan, "12.000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı", Neolitik Dönem, YKY, İstanbul.

Özdoğan 2007e A. Özdoğan, "Çayönü", Türkiye'de Neolitik Dönem, Levhalar, (Edt. M. Özdoğan/ N. Başgelen), İstanbul, 53–85.

Özdoğan 1990 M. Özdoğan, "1988 yılı Diyarbakır Yüzey Araştırması", Araştırma Sonuçları Toplantısı 7, 459 – 466.

Özdoğan vd., 1992 M. Özdoğan, A. Özdoğan, I. Caneva, M. Davis, A. Koyunlu, "1990 yılı Çayönü Kazı ve Onarım Çalışmaları", 13. KST – 1. Cilt, Ankara, 97–127.

Özdoğan vd., 1994 M. Özdoğan, A. Özdoğan, D. B. Yosef, V. Zeist, "Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi 30 yıllık Genel Bir Değerlendirme*", 15. KST – 1.Cilt*, Ankara,103 – 122.

Özdoğan 1995 M. Özdoğan, "Yakın Doğu Neolitiği ve Güneydoğu Anadolu Eleştirisel bir Değerlendirme" Eski Yakındoğu Kültürleri Üzerine İncelemeler, In Memorial İ. Metin Akyurt/Bahattin Devam Anı Kitabı. (Edt. A. Erkanal vd.,), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 267 – 280.

Özdoğan 2000 M. Özdoğan, "Güneydoğu Anadolu Karma Projesi ve Çayönü Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932–1999)*, (Edt. O. Belli), İstanbul, 14–20.

Özdoğan 2003 M. Özdoğan, "A Group of Neolithic Stone Figürines from Mezraa Teleilat", M. Özdoğan, H. Hauptman, N. Başgelen, (yay), *Köyden Kente Yakındoğu'da ilk Yerleşimler II*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 511–524.

Özdoğan 2007a M. Özdoğan, "Neolitik Dönem Günümüz Uygarlığının Temel Taşları", Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı, YKY, İstanbul, 9 – 21.

Özdoğan 2007b M. Özdoğan, "Neolitik Yaşam Biçiminin Orta Anadolu'dan Avrupa'ya Aktarımı", Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı, YKY, İstanbul, 63 – 71.

Özdoğan 2007c M. Özdoğan, "Mezraa – Teleilat", Türkiye'de Neolitik Dönem, (Edt. M. Özdoğan/ N. Başgelen), İstanbul, 189–203.

Özdoğan 2007d M. Özdoğan, "Mezraa – Teleilat", 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün) Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, 450.

Özdoğan 2007e M. Özdoğan, "Bazı Genellemeler - Öngörüler", Türkiye'de Neolitik Dönem, (Edt. M. Özdoğan/ N. Başgelen), İstanbul, 441–458.

Özdoğan 2007f M. Özdoğan, 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün) Badisches Landesmuseum, Karlsruhe.

Özdoğan 2007g M. Özdoğan, "12.000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı", Neolitik Dönem, YKY, İstanbul.

Özdoğan 2007h M. Özdoğan, "Mezraa – Teleilat", Türkiye'de Neolitik Dönem, Levhalar, (Edt. M. Özdoğan/ N. Başgelen), İstanbul, 159–194.

Özdoğan/Karul/Özdoğan 2011 M. Özdoğan/N. Karul/E. Özdoğan, " Mezraa Teleilat 2002 Kazıları", Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları, (Edt. N. Tuna/ J. Greenhalg/ J. Velibeyoğlu) ODTÜ / METU, Ankara, Cilt I, 35–119.

Özgüç 1943 T. Özgüç, "Öntarihte Anadolu İdollerinin Anlamı", A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, Cilt II, Sayı 1, TTK Basımevi, Ankara, 65 – 72.

Özgüç 1945 T. Özgüç, "Öntarihte Anadolu Kronolojisi", Belleten IX, TTK Basımevi, Ankara, 341 – 360.

Özkaya/San/Yıldızhan 2002 V. Özkaya/O. San/H. Yıldızhan, " Körtik Tepe 2000 Kazıları", Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları, (Edt. N. Tuna/ J. Greenhalg/ J. Velibeyoğlu), ODTÜ / METU, Ankara, 739–758.

Özkaya/San 2007a V. Özkaya/O. San, "Körtik Tepe", 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün) Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, 436.

Özkaya/San 2007b V. Özkaya/O. San, "Körtik Tepe", Türkiye'de Neolitik Dönem (Edt. M. Özdoğan/ N. Başgelen), İstanbul, 21–37.

Peters/Schmidt 2004 J. Peters/K. Schmidt, "Animals in the symbolic world of Pre – Pottery Neolithic Göbekli Tepe", South-eastern Turkey: a preliminary assessment, In:Anthropozoologica, 39, 179 – 218.

Roodenberg 1984 J. Rodenberg, "1983 Yılı Hayaz Höyük ve Civarı (Kumartepe) Kazıları", VI. KST, 1 – 5.

Rosenberg 2007a M. Rosenberg, "Hallan Çemi", Türkiye'de Neolitik Dönem (Edt. M. Özdoğan/ N. Başgelen), İstanbul, 1–13.

Rosenberg 2007b M. Rosenberg, "Hallan Çemi", 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün) Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, 420.

Rosenberg 2007c M. Rosenberg, "Demirköy", Türkiye'de Neolitik Dönem (Edt. M. Özdoğan/ N. Başgelen), İstanbul, 13–21.

Schmidt 1998 K. Schmidt**,** "Beyond Daily Bread: Evidence of Early Neolithic Ritual from Göbekli Tepe", *Neo-Lithics* 2, 1-5.

Schmidt 1999 K. Schmidt, "Frühe Tier – und Menschenbilder", wom Göbeklitepe –Kampagnen 1995 – 1998 Ein kommentierter Katalog der Groβplastik und der Reliefs, Istanbuler Mitteilungen 49, 5 – 21.

Schmidt 2000a K. Schmidt: "Zuerst kam der Tempel, dann die Stadt", Vorläufiger Bericht zu den Grabungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe 1995 – 1999, Istanbuler Mitteilungen 50, 5 – 41.

Schmidt 2000b K.Schmidt, "Göbekli Tepe and the Rock Art of the Near East", TÜBA-AR 3, 1 – 14.

Schmidt 2007a K. Schmidt, "Göbekli Tepe", Türkiye'de Neolitik Dönem, (Edt. M. Özdoğan/ N. Başgelen), İstanbul, 115–131.

Schmidt 2007b K. Schmidt, "Göbekli Tepe", 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün) Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, 432.

Schmidt 2007c K. Schmidt, "Gürcütepe", Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı, YKY, 96.

Schmidt 2007d K. Schmidt, Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe, En Eski Tapınağı Yapanlar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Schmidt 2007e K. Schmidt, 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün) Badisches Landesmuseum, Karlsruhe.

Schmidt 2007f K. Schmidt, "12.000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı", Neolitik Dönem, YKY, İstanbul.

Schmidt 2007g K. Schmidt, "Göbekli Tepe", Türkiye'de Neolitik Dönem, Levhalar, (Edt. M. Özdoğan/ N. Başgelen), İstanbul, 105–116.

Schmidt/ Schmidt 2010 Ç. K. Schmidt/K. Schmidt, The Göbekli Tepe "Totem Pole", A First Discussion of an Autumn 2010 Discovery (PPN, Southeastern Turkey) Neo – Lithics 1, 74-76.

Serdaroğlu 1977 Ü. Serdaroğlu, Aşağı Fırat Havzasında Araştırmalar 1975, TTK Basımevi, Ankara.

Stordeur 2001 D. Stordeur, "Les batiments communautaires de Jerf el Ahmar et Mureybet Horizon PPNA (Syrie)" Paleorient 26/1, 29 – 45.

Tekin 2006 H. Tekin, "Hakemi Use Kazısında Ele Geçen Kilden Bir Hassuna Figürini.", (Edt. A. Erkanal vd.,), Kültürlerin Yansıması, Hayat Erkanal'a Armağan, 717 – 722.

Tekin 2007a H. Tekin, "Hakemi Use", Türkiye'de Neolitik Dönem, (Edt. M. Özdoğan / N. Başgelen), İstanbul, 47–57.

Tekin 2007b H. Tekin, "Hakemi Use", Türkiye'de Neolitik Dönem, Levhalar, (Edt M. Özdoğan/ N. Başgelen), İstanbul, 41–52.

Tekin 2011 H. Tekin, " Hakemi Use 2002 Kazıları", Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları, (Edt. N. Tuna/ J. Greenhalg/ J. Velibeyoğlu), ODTÜ / METU, Ankara, Cilt II, 571–623.

Umurtak 2007 G. Umurtak, "Göller Bölgesi Neolitik Çağ Yerleşimleri", 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün), Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, 473 – 481.

Uzunoğlu 1993 E. Uzunoğlu, "Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'da Kadın", Çağlarboyu Anadolu'da Kadın, İstanbul, 16 – 26.

Yalçınkaya 1973 I. Yalçınkaya, "Paleolitik Devirlerde Kadın Figürinleri", Antropoloji Dergisi – 6, 203 – 223.

Yartah 2005 T. Yartah, "Tell Abr 3, un village du néolithique précéramique (PPNA) sur le Moyen Euphrate. Premiére approche", Paleorient 30/2, 141 – 159.

Yener 1993 E. Yener, "Levzin Höyük Kurtarma Kazısı 1991", 3. Müze Kurtarma Kazıları Semineri – 1992, 351 – 363.

Yener 1994 E. Yener, "Levzin Höyük Kurtarma Kazısı 1992", 4. Müze Kurtarma Kazıları Semineri – 1993, 285 – 296.

Voigt 1985 M. M. Voigt, "Excavations at Neolithic Gritille in Turkey", Expedition 27, 10 – 24.

Voigt 1988 M. M. Voigt, "Excavations at Neolithic Gritille" , Anatolica 15, 215-232.

Watkins 2007 T. Watkins, "Anadolu'nun Doğal Çevresi", 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün),Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, 411 – 419.

Whallon/Kantman 1970 Jr. R. Whallon/S. Kantman, "The Survey of the Keban Dam Reservoir", In Keban Project Publications 1968 Summer Work, Ankara, TTK Basımevi, 13 – 26.

Whallon 1979 Jr. R. Whallon, An Archaeological Survey of the Keban Reservoir Area of East Central Turkey, Ann Arbor Memoirs of the Museum of Anthropology University of Michigan.

Whallon 1980 "Güneydoğu Anadolu'da Tarihöncesi Bir Yerleşme Yerinde Yapılan Yöntemli Yüzey Toplaması ve Değerlendirilmesi", (Edt.) H. Çambel/ R. Braidwood İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963 – 1972 Çalışmalarına Toplu Bakış, İÜEFY 2589, İstanbul, 193 – 206.

KISALTMALAR

Bkz. Bakınız

Kat. Katalog

Lev. Levha

M.Ö. Milattan Önce

No. Numara

PPN A Çanak Çömleksiz Neolitiğin Erken Evreleri

PPN B Çanak Çömleksiz Neolitiğin Geç Evreleri

Res. Resim

KAYNAKÇA KISALTMALARI

AMM: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı

OIP: Oriental Institutes Publications

TÜBA – AR: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi

KST: Kazı Sonuçları Toplantısı

BELLETEN: Türk Tarih Kurumu, Ankara

A.Ü.D.T.C.F: Ankara Üniversitesi Dil – Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi

TTK: Türk Tarih Kurumu

BASOR: Bulletin of the American Shools of Orient Research

YKY: Yapı Kredi Yayınları

1. GİRİŞ

1.1.Konu ve Kapsam

Bu çalışmada, Güneydoğu Anadolu Bölgesi Neolitik Çağ Heykel Sanatı kapsamına giren heykeltraşlık eserleri ve heykelcikler araştırılmıştır. Bölgede Neolitik Çağ'a tarihlenen merkezlerdeki heykeltraşlık eserleri ve heykelcikler incelenmiş ve bu eserler tipolojik olarak kendi dönemleri içerisinde tasnif edildikten sonra kataloglanmıştır. Neolitik dönem ile ilgili bilinmesi gereken temel kavramlar ve Neolitik dönem merkezleri, Türkiye Neolitiği, Heykel ve Heykelcik, gibi konu başlıkları hakkında konu kapsamında bilgi verilmiştir. Türkiye Neolitiği bölge bölge ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Heykel ve Heykelcik teriminin anlamları ve iki terim arasındaki fark konu kapsamında incelenen 95 parça eser üzerinden hareketle belli ölçüler oluşturularak açıklanmıştır. İncelenen eserlerin yapılış amaçları ve ne anlam ifade ettikleri halen etkisini sürdüren görüşler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

1.2.Amaç

Konunun seçilmesinin amacı, heykeltraşlık eserleri ve heykelcikler ışığında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Neolitik Çağ Heykel Sanatı'nın, tiplerinin ve benzer örneklerinin yayılımlarının tipolojik karşılaştırmalarıdır. Diğer amaç da belirtilen bölgede belirtilen dönemde heykeltraşlık eserleri ve heykelciklerin bir kaynakta toplanmasıdır. Bu eserlerin tinsel ve ritüel propaganda amaçlı kullanıldıklarını bilmekteyiz. Eserlerin, hangi merkezlerde, ne tip eserlerde, hangi amaçla yapılmış ve nasıl kullanılmış olduklarının incelenmesi ve ortaya konulması amaçlanmıştır.

1.3.Yöntem

Araştırmamızda Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Milli Kütüphane ve İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi'ndeki kaynaklardan yararlanılmıştır. Konu kapsamına giren coğrafya ve dönem hakkında araştırma yapılmış, dönemin ve bölgedeki merkezlerin hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Sonraki aşamada ise, eserler kendi içinde tipolojik olarak sınıflandırılmış ve eserlerin genel olarak tanımı yapılmıştır.

Farklı merkezlerde aynı döneme ve aynı tipe ait eserler gruplandırılmış, ayrı başlıklar altında incelenmiş fakat her eserin ayrıntılı tanımı yapılmamıştır. Genel olarak tanımlanan eserlerin ayrıntılı tanımları katalog kısmında verilmiştir. Katalogda eserler tiplerine ve buluntu merkezlerine göre numaralandırılmış, eserlerin buluntu yeri, tabakası, dönemi, boyutları, tanımı ve yayımlandığı kaynaklar hakkında detaylı bilgi verilmiştir

2. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN COĞRAFİ KONUMU, YERŞEKİLLERİ VE İKLİMİ

2.1. Coğrafi Konum

Sınırlarımız içinde Güneydoğu Anadolu, Amanos ve Güneydoğu Toros yaylarının önünde, Suriye platformuna doğru giderek alçalan ve yeryüzü şekilleri açısından yeknesaklığı ile dikkati çeken stepik platolar alanı olarak nitelenebilir. Coğrafi bölgelerimizin en küçüğüdür; Türkiye'nin ancak %8'ine yakın bir bölümünü kaplar. Ancak gerçekte doğal bir bölge olarak bu alan sınırlarımızla sona ermemektedir. Bir yandan Filistin'e bir yandan da Zağros etekleri boyunca Basra Körfezine doğru devam eder. Dış kenarından doğal orman yetişme ortamına ait daha nemli dağlık alanlar, iç kenarından da Suriye Arabistan çölünün kuzeye doğru sokulmuş kesimleri ile sınırlanan bu bölge, hilale benzeyen bir yayılım alanı göstermektedir[1]. Bir ucundan öbür ucuna, güneydeki çölü dolanarak, yaklaşık 1500 km uzunluğunda bir yay çizen bu bölge, bütün tarih boyunca gerek kendi içindeki ülkeleri birbirlerine, gerekse bunları daha uzaklardaki ülkelere bağlayan yolların doğal güzergâhı olmuş, bu yollar boyunca toplumlar ya birbirleri ile barış içinde ticaret yaparak, ya da savaşarak kültür alış-verişinde bulunmuşlardır. Gene bu alan, milattan binlerce yıl önce gelişen ilk büyük uygarlıkların ve özellikle verimli alanları ile ilk etkili tarımcılığın gelişme alanı olarak ün yapmıştır. Hilal biçimli bu doğal bölgenin tarihçiler ve arkeologlar tarafından "Verimli Hilal" olarak adlandırılmasının nedeni budur[2].

Bölge, avcı – toplayıcı yaşam tarzından yerleşik düzene geçiş için gerekli olan barınma ve beslenme gibi ihtiyaçları coğrafi konumu ve doğal kaynakları sayesinde karşılandığından Neolitik dönem insanın yerleşik yaşama geçmesi için birçok olanak sunmuştur. Coğrafi konum ve doğal kaynaklar yerleşik düzene geçişte ne kadar gerekliyse, iklim ve bitki örtüsü de yerleşik düzenin devam ettirilmesinde o kadar önemlidir.

[1] Erinç, 1980:66
[2] Erinç, 1980:66

Toroslar hafif bir yay çizerek Akdeniz'in kuzeydoğu köşesini aşıp doğuya uzanır ve Anadolu kütlesinin büyük bir kısmını, Kuzey Mezopotamya Ovası'nın hafif tepelik bölümünden ayırır. Dağ silsilesi ile daha alçak seviyedeki ovalar arasında, bu silsilenin uzantısı geniş tepelik bir kısım uzanır ki – Verimli Hilal'in – "tepelik yan kanadı" denilen bu bölge, Anadolu'nun Fırat ve Dicle'nin doğduğu ve yukarı bölgelerinin bulunduğu doğu kısmı, yeşil akarsu yataklarının kestiği vahşi ve dağlık bir arazidir[3].

Güneydoğu Anadolu, Verimli Hilal'in birbirinden çöller ile ayrılmış iki uzak ucunun birleştiği, kuzeye doğru en çok sokulduğu ve en büyük genişliğe eriştiği orta kesimini oluşturmaktadır. Bu nedenlere bağlı olarak olanakları çok daha geniştir. Bölge içinde yol şebekesi bakımından adeta bir düğüm noktası durumundadır. Bütün bunlar, bugün olduğu gibi geçmişte de doğal ortam ve kültürel çevre bakımından önemli sonuçlara yol açmış olan ve olması da doğal sayılması gereken konum üstünlükleridir[4].

2.2. Yerşekilleri

Güneydoğu Anadolu'yu doğal bir bölge olarak belirleyen etkenlerin belki de en önemlisi jeolojik ve jeomorfolojik özellikleridir. Bu özellikler, yer şekilleri bakımından geniş alanlarda hakim olan yeknesak görünüm ve jeomorfolojik birimlerle jeolojik birimler arasındaki sıkı bağlılık şeklinde göze çarpar[5].

Şiddetli kıvrılmaya uğramış, yer yer büyük ölçüde başkalaşmaya uğramış eski ve yeni kayalardan oluşan 2000 – 3000 metre yüksekliğindeki dağlar bölgenin kuzeyinde bir duvar gibi yükselirler. Bu dağlar bölgeyi, "Türkiye'nin damı" olarak adlandırabileceğimiz yüksek ve soğuk Doğu Anadolu'dan belirgin bir biçimde ayrılırlar. Güneydoğu Anadolu'nun yaşantısında yeri çok önemli olan çok sayıda bol su getiren ırmaklar, bu şiddetli yarılmış, çok engebeli ve aşılması güç dağlardan inerler. Yer şekillerinin yönelttiği doğal yollarda bunlardan bazılarının vadileri ile belirli boğazları izleyerek Kuzey, Doğu ve İç Anadolu'ya doğru sokulur. Bölgenin

[3] Watkins, 2007:411
[4] Erinç, 1980:67
[5] Erinç, 1980:67

yaşantısında, en eski çağlardan bu yana, ulaşım ve ticaretin gelişmesinde çok etkili olan bu yollardan en önemlileri, doğuda Bitlis gediği ve Rahva boğazını aşarak Van gölü kıyılarına, tarihöncesi çağların başlıca doğal cam kaynaklarından biri olan Nemrut yanardağının eteklerine kadar uzanan yol ile, daha batıda Dicle'nin gömük vadisini izleyerek dağlık bölgeyi daha alçak olduğu orta kesiminden aşan yoldur.

Bu iki yol Diyarbakır havzasında birleştikten sonra, güneye, Zağros dağlarının eteklerini izleyerek Basra Körfezine ve batıya Urfa ve Halep üzerinden Filistin kıyılarına giden iki kola ayrılır[6].

Kuzeydeki bu dağların eteklerinde, jeolojisi ve jeomorfolojisi bakımından değişik niteliklere sahip bir alan yer almaktadır. Burada, gerideki yüksek dağlara paralel olarak uzanan, uzun dalgalı kıvrımlar ve domlar oluşturan, dağlardan uzaklaştıkça eğimleri azalarak monoklinal ve en sonunda da yatay durum alan tabakalar bulunmaktadır. Torosların kenar kıvrımları olarak bilinen bu dağ eteği bölgesi, jeomorfolojisi bakımından da tipik şekilleri ile belirlenir. Bu bölgede kafesli akaçlama düzeni, içi boşaltılmış domlar, kornişler, hogback'ler, kuestalar, ve bunların arasında akarsuların izledikleri ve bazıları çok geniş olan, subsekant depresyonlar yaygın olarak görülür. Subsekant depresyonlar yol güzergâhı, yerleşme ve tarım alanı olarak etek bölgesinin en değerli alanını oluşturmaktadır. Bölge içinde yapı ve yer şekilleri bakımından ayrı bir birim olarak gözüken bu alan, bölgenin güneydoğusuna doğru giderek genişlemektedir[7].

Yukarıda sözü edilen alanın güneyinde, yüksekliği güneye doğru giderek azalan, 1000 – 500 m yüksekliğindeki platolar alanı başlamaktadır. Bu platolar derinlerdeki eski temeli örten daha genç tabakaları ve neojen ile yaşıt dolguları kesen bir aşınım yüzeyi oluşturmaktadırlar. Plato yüzeyini yaran akarsular, yer yer derinlikleri 5 – 50 metreyi bulan vadiler açmışlardır. Bu sayılan ortak özelliklere rağmen, bölgenin bu güney kesiminin doğu ve batı yarısının arasında, gerek yapı, gerek yer şekilleri bakımından belirgin başkalaşmalar görülmektedir. Bu iki yarıyı, ortadaki, kuzey – güney yönünde uzanan ve yüksekliği 1938 metreye ulaşan

[6] Erinç, 1980:67
[7] Erinç, 1980:67

Karacadağ volkanik kütlesi ayırmaktadır. Pleistosen ile yaşıt olan bu genç ve tipik kalkan biçimli yanardağın çıkarmış olduğu lavlar, 7000 kilometre kareden daha geniş bir alana, üst üste ve yan yana çeşitli akıntılar halinde yayılmışlardır. Bu kütlenin batısında kalan, Urfa ile Gaziantep arasındaki bölgenin hakim yer şekillerini, Fırat ile kolları tarafından yarılmış olan, hafif eğimli ve çoğunlukla kalker tabakalarından oluşan yeknesak platolar oluşturmaktadır. Kuzeyden güneye doğru eğimli olan bu platonun üzerinde yer yer karstik depresyonlar ve sulandığında çok verimli olacak alüvyal toprakla kaplı geniş ovalar da (Harran ve Suruç ovaları gibi) gömülüdür[8].

Buna karşılık bölgenin Karacadağ'ın doğusunda kalan diğer yarısı çok daha engebelidir. Bu kısmın ortasında, kalınlığı yüzlerce metreyi bulan klastik depolarla kaplı bir sübsidans havzası olan Diyarbakır havzası yer almaktadır[9].

Bu havza kuzey ve doğu tarafında Toros eteklerinin kenar kıvrımları, güneyinde eski temelin örtü tabakaları ile birlikte yükselerek kubbeleşmesi ile oluşan Mardin eşiği, batısında ise Karacadağ volkanik kütlesi ile çevrelenmiştir. Bu havzaya kuzeyden giren Dicle nehri, Diyarbakır'ın güneyinde keskin bir dirsek yaptıktan sonra doğuya dönerek havza eksenini uzunca bir süre izler. Kuzeyde Toros'lardan (Ambar, Batman, Garzan ırmakları gibi) ve güneyde Mardin eşiğinden inen ve bol su getiren ırmaklar da, Dicle'ye kavuşmak için bu havzaya doğru yönelirler. Böylelikle, gerek vadiler boyunca uzanan geniş alüviyal düzlükleri ve taraçaları, gerekse yazın da su taşıyan ırmakları ile Diyarbakır havzası bölgenin tarım ve yerleşmeye en elverişli alanlarından birini, aynı zamanda, daha önce de belirtildiği gibi, önemli tarihi yolların doğal kavşağını oluşturmaktadır[10].

Günümüzde açığa çıkarılan ve kazısı yapılan birçok Neolitik yerleşim Karacadağ volkanik kütlesinin batısında kalan, Şanlıurfa ve Gaziantep arasındaki Fırat nehrinin geniş kollarıyla yarmış olduğu düzlükte yoğunlaşmaktadır. Bu bize günümüzde sulamayla çok verimli olacak alüvyal topraklarla kaplı alanın o dönemde verimli olduğunu ve yerleşimde tercih edildiğini göstermektedir.

[8] Erinç, 1980:67 – 68
[9] Erinç, 1980:68
[10] Erinç, 1980:68

2.3. İklim

Bir bütün olarak Güneydoğu Anadolu'da hakim olan iklim türünü, şiddetli karasal Akdeniz iklimi olarak nitelemek gereklidir. Akdenizli karakter, iklim koşullarını oluşturan genel düzenin bir sonucudur; bu durum özellikle çok belirgin yaz kuraklığı ve yağış azamisinin kış mevsimine rastlaması ile kendini belli eder. Şiddetli karasal karakter ise denizden uzaklığın bir sonucudur ve özellikle ısı rejiminde, yıllık sıcaklık amplitüdünün fazla olması ve ayrıca, pek fazla olmayan yağış tutarı ile göze çarpar. Bölgenin tümünde kültür çevresinin belirlenmesi bakımından en etkili olan iklim olayı yazların çok sıcak geçmesi ve bunun buharlaşma ile çok yüksek düzeyde su kaybına yol açması ve sıcak dönem boyunca hemen hemen hiç yağış düşmemesidir[11].

Böylece, yaz kuraklığı bölgenin tüm yaşantısını olumsuz biçimde etkileyen ana sorun olmaktadır. Bu sorun genel bir su kıtlığı ve sulama zorunluluğu şeklinde kendisini belli eder. Ayrıca gökten uzun bir süre yağış düşmemesi de insanları zorunlu olarak su kaynaklarına bağlı olarak yerleşmeye yöneltmiştir. Çeşitli yağış etkinliği formülleri ile saptanan kurak ve yarı kurak devrenin Türkiye'de en uzun (6-7 ay kadar) sürdüğü bölgelerden birisi de burasıdır. Gene aynı formüllere göre Güneydoğu Anadolu'nun tümü yarı kurak bölge sınırları içinde kalmaktadır. Buna zaman zaman, adeta güneydeki çölün kuzeye doğru genişlemesi olarak yorumlanabilecek kurak yılların olumsuz etkilerini de eklemek gereklidir[12].

Kış mevsimi, bütün karasal alanlarda olduğu gibi belirgindir. Yağışların hemen hemen yarısı bu mevsimde düşmektedir. En soğuk ayın ortalama sıcaklığı 1-5 derece arasındadır. Bu arada ısı -10, hatta ısı terselmesinin oluştuğu bazı çukurlarda -20 derecenin bile altına düşebilir. Fakat termik bakımdan vejetasyon döneminin dışında kalan bu soğuk mevsim kısadır ve üç ay kadar sürer. İlkbaharda sıcaklığın hızla yükselmesi ile birlikte vejetasyon döneminin termik eşik değeri aşılır ve bu sırada devam eden yağışlar ile genellikle nemli bir hal alan ortam, bitki örtüsünün hızlı bir biçimde gelişmesine olanak sağlar. Gerçekten de, vejetasyon döneminin termik alt

[11] Erinç, 1980:68
[12] Erinç, 1980:69

sınırı olarak, günlük ısı ortalamasının 5 derecenin üstünde kaldığı dönem kabul edildiğinde, yılda 330 günün bu sınırın üstünde kaldığı saptanır. Bu durumda bölgenin, termik bakımdan çok uzun bir vejetasyon dönemine sahip bulunduğu ve yeterli su sağlandığında, büyük bir tarım potansiyeli barındırdığı ortaya çıkmaktadır[13].

Genel özellikleri yukarıda açıklanan bölgenin her yöresinde iklim koşullarının tıpa tıp aynı olmadığı kuşkusuzdur. Kuzeydeki dağlara doğru yaklaşıldıkça yağış birkaç yüz milimetre kadar artar. Sıcaklık düşer ve kar yağışı oranı yükselir. Bölgeyi kuzeyden çeviren Torosların eteklerinde kalan bu yörede yarı nemli bir ortam bulunmaktadır. Dağlarda 1000 milimetreyi aşan ve uzun bir süre kar olarak kalan yağışlar, sıcak dönemlerde bölge ırmaklarının beslenmesindeki başlıca etken olarak rol oynar. Mardin eşiği ve Karacadağ gibi daha yüksek alanlarda da yıllık yağış tutarı, çevrelerindeki düzlüklere oranla birkaç yüz milimetre daha fazladır[14].

12.000 yıl önce iklim, sıcaklık, yağış rejimi ve mevsim değişiklikleri açısından günümüzdekine benziyordu. En önemli farklılık bitki örtüsündeydi; çünkü o dönemlerde insanlar henüz ağaç kesmiyorlardı ve keçi veya koyun sürülerini otlatanlar da yoktu. Dolayısıyla dağlar ve tepeler bugünkünden daha ağaçlıklıydı. Ormanlık bölgelerde ağaç kökleri toprağı bir arada tutar ve böylece nem depolar. Anadolu'nun pek çok yerinde ormanları kesimi, uzun vadede giderek ilerleyen ve geriye sadece çıplak kayalıklarla dirençli çalılıkları bırakan toprak erozyonunu tetiklemiştir[15].

Yüksek dağlık bölgelerde doğal ormanlar, ağırlıklı biçimde iğne yapraklı ağaçlardan oluşurken, diğer bölgelerdeki ormanlar, Anadolu'da var olan çeşitli iklim tiplerinden dolayı, büyük farklılıklar gösteriyordu. Kuzey Anadolu Dağları dışında tüm Anadolu, mevsimine göre değişen yağışlara muhtaçtır. Bu nedenle burada yerli

[13] Erinç, 1980:69
[14] Erinç, 1980:69
[15] Watkins, 2007:412

ağaç cinsleri, yazın uzun süren kuraklık dönemlerinin üstesinden gelecek özelliktekilerdir[16].

Türkiye'nin güneydoğusunda, Fırat ve Dicle'nin dağları geride bırakıp bu dağların eşiği boyunca aktığı yerde, düşük rakım kışların şiddetini azaltır; ancak yazları çok sıcaktır. Kışın Doğu Toroslar'a kar ve yağmur çok düştüğü halde, güneye inildikçe yağış miktarı azalır. Dağların önündeki kışın yağmurlu, yazın sıcak ve kurak bölgenin belirleyici bitki örtüsü, yaprakları dökülmeyen meşe, terabantin sakız ağacı (katran ağacı da denir; Pistacia türü küçük bir ağaçtır) yabani badem ağacı ormanları ve ayrıca küçük fundalıklar, çimenler ve yabani buğday ile arpadır[17].

Terabantin sakızağacı ile yabani badem ağacıyla karık meşe ormanının varlığının olduğu yerde, aralarında buğday, arpa ve çavdar gibi yabani tahılların yer aldığı çok sayıda ot cinsiyle, ayrıca baklagillerden mercimek, bezelye, fasulye ile beraber burçağın da bulunduğu bilinmektedir. Bu tahıl ve baklagiller çok büyük önem taşımaktaydı. Tahıl ve baklagilleri ekip depolamaya başlayan avcı toplayıcılar, tarıma başlayan ve yerleşik düzene geçen ilk insanlardır. Önasya'nın bazı yerlerinde, meşe ile terabantin sakızağaçlı karışık ormanlar, yabani tahıl cinsleri ile baklagillerle beraber son buzul maksimumunu atlatabilmiştir[18].

Uygun iklim ve birçok yabanıl bitki türünün kendiliğinden yetişmesi, yerleşik yaşama geçiş ve tarımın gelişimi için uygun bir ortam oluşturmuştur. Watkins'in dediği gibi, "En önemli farklılık bitki örtüsündeydi; çünkü o dönemlerde insanlar henüz ağaç kesmiyorlardı ve keçi veya koyun sürülerini otlatanlar da yoktu. Dolayısıyla dağlar ve tepeler bugünkünden daha ağaçlıklıydı. Ormanlık bölgelerde ağaç kökleri toprağı bir arada tutar ve böylece nem depolar". Bu da birçok bitki ve hayvan türünün doğal ortamda yetişmesine olanak sağlar. İklimin farklı bitki ve hayvan türlerinin yetişmesine olanak sağlamış olduğunu bölgede kazısı yapılan Neolitik yerleşimlerde ele geçen heykeltraşlık eserleriyle de görmekteyiz. Günümüzde bölgede yaşamayan birçok hayvan türü Neolitik dönemde yaşamış ve heykeltraşlık eserlerine konu olmuşlardır.

[16] Watkins, 2007:412
[17] Watkins, 2007:412
[18] Watkins, 2007:413

3. NEOLİTİK ÇAĞ

Önasya'da, buzul çağının sonlarına doğru avcı ve toplayıcı yaşamdan yerleşik yaşama ve besin üretimine geçiş, insanların yaşam tarzlarında köklü değişimlere neden olmuş ve insanlık tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Önceleri koyun, keçi ve domuz, daha sonraları da sığır yetiştiriciliği şeklinde ortaya çıkan hayvancılığın ve tarımın adım adım gelişmesi, insanların daha büyük topluluklar halinde belli bir yere yerleşmelerinde etken olmuştur. Bu yeni yaşam düzeni, insanların toplumsal ve siyasi gelişmelere yol açan yeni tarzları ve yeni teknikler geliştirmelerini de beraberinde getirmiştir[19].

Eski taş çağının avcı ve toplayıcılıkla geçinen insanlarını çiftçilere ve hayvan yetiştiricilerine dönüştüren bu köklü değişim için Gordon Childe "Neolitik Devrim" deyimini kullanmıştır[20]. Childe bu dönemin önemini vurgulamak için "Neolitik Devrim" adlamasını ortaya koymuş ve o dönemdeki arkeolojik bilgilere göre bu devrimin ancak Fırat, Dicle ve Nil gibi büyük akarsu boylarında gerçekleşip geliştikten sonra, başta Avrupa olmak üzere, dünyanın diğer yerlerine yayıldığını ileri sürmüştü[21]. Neolitik Devrim etkileri açısından, Paleolitik avcının ateşi kontrol altına almasından sonra, Mezopotamya'da M.Ö. 4. binyılın ikinci yarısında başlayan "Şehir Devrimi"nden veya Yeni Çağ'ın "Endüstri Devrimi'nden daha az önemli değildir[22].

Değişen yaşam koşulları, sadece yeni teknolojilerin gelişimini teşvik etmekle kalmamış, aynı zamanda toplumsal gelişimi de etkilemiştir. Artık hayatta kalmanın garantisi, başarılı bir av için zorunlu olduğu gibi, bir grubun veya klanın dayanışması ile birlikte hareket etmesi değil, daha büyük bir topluluk içerisinde tek tek bireylerin, daha doğrusu bir aile birliğinin bireysel etkisindeydi. Paleolitik Çağ'ın "toplayıcılık ekonomisinden" Neolitik Çağ'ın "üretici ekonomisine" geçişte, insanların zihniyet ve bilincinde de bir değişim olmalıdır. Bir "psiko – devrim" in sonucu olarak da tanımlanan yeni dini düşünceler, Paleolitik Çağ'a kıyasla, giderek insan tasvirlerinin

[19] Hauptmann, 1999:117
[20] Hauptmann, 1999:117
[21] Özdoğan, 2007:13
[22] Hauptmann / Özdoğan, 2007:404

artmasıyla değişen ikonografide kendini gösterir. İnsan, bitkilerin ve hayvanların büyümesine ve yayılmasına müdahale edip, yavaş yavaş çevresini değiştirmiştir. Tarım, ağaç kesimi ve otlak kazanımının git gide artması, nihayet doğal çevrenin değişmesini beraberinde getirmiştir[23].

Neolitik Devrim olarak da adlandırılan İlk tarımcı köy toplulukları dönemi, bunu izleyen Gelişkin Köy, Kentleşme, Kent Devletleri, Devletleşme, İmparatorluklar ile süregelip, Endüstri Devrimi ile günümüze ulaşan sürecin tetiğini çeken, kültür tarihi ile ilgili birçok "ilk"in ortaya çıktığı bir dönemdir[24].

Neolitik, henüz 1865'de J. Lubbock tarafından Paleolitik'in "yontulmuş taş aletler dönemine" karşın "sürme taş aletler dönemi" olarak başlı başına bir çağ biçiminde tanımlanmıştır. Childe kendi tanımında, G. De Mortillet gibi araştırmacılar tarafından henüz 1885 yılında geliştirilmiş bir temel taslağı kullanmıştır. Bunda Neolitik yaşam tarzının belirleyici ön koşulu, taşın sürtülerek parlatılması ve çanak çömlekçilik yanı sıra özellikle çiftçiliğe dayanan ekonomi biçimi ile sağlam köy yapısıydı. İlk olarak Rus biyolog N. Vavilov, Holosen'in başında bitkilerin erken kültüre alındığı aralarında Güneybatı Asya'dan bir yerinde bulunduğu değişik merkezleri tespit edebilmiştir[25].

H. Peake ve H. J. Fleure, 1927'de bu alanı biraz daha sınırlamaya çalışmışlardır. Bu bölge, Zagros'tan başlayarak Toroslar'dan Lübnan'a kadar uzanan dağlık kesimin ön bölgesini kapsar. Bu bölgede, kültüre alınmış ve evcilleştirilerek yerleşik yaşamın temelini oluşturan bitki ve hayvanların yabani türleri yetişiyordu. Bu dağlık alan "Verimli Hilal" olarak tanımlanan ve Mezopotamya'nın Dicle ve Fırat tarafından beslenen bereketli düzlüklerinden Barada Vadisi'ndeki Şam Vahası'nı aşıp Filistin'e kadar uzanan alanı kapsamaktadır. En eski Mezopotamya medeniyeti Sümerler'in sonradan sahneye çıktığı bölgeyi de içeren "Verimli Hilal" kavramı, 1938'de Mısırolog J. H. Breasted tarafından ortaya atılmıştır[26].

[23] Hauptmann / Özdoğan, 2007:404
[24] Özdoğan, 1995:268
[25] Hauptmann / Özdoğan, 2007:404
[26] Hauptmann / Özdoğan, 2007:404

Yakındoğu Neolitik kültürünün oluşum bölgesi olarak tanımladığımız ve "Verimli Hilal" olarak adlandırılan coğrafya güneyde Filistin'den başlayarak İsrail, Suriye, Lübnan, Ürdün, Kuzey Irak, Batı İran, Güneydoğu ve İç Anadolu ve hatta son araştırmalar ışığında Kıbrıs'ı da içine alan çok geniş ve geniş olduğu kadar ekolojik çeşitliliği de olan bir bölgedir[27].

3.1. Çanak Çömlekli ve Çanak Çömleksiz Neolitik

20. yüzyılın sonlarına kadar Levant Bölgesi, Yakındoğu'da Neolitik'in beşiği sayılıyordu. D. Garrod ve R. Neuville tarafından ilk önce Natufien tanımlandıktan ve çerçevesi çizildikten sonra, özellikle 1930'dan 1936'ya kadar G. Garstang tarafından ve 1951'den 1959'a kadar K. Kenyon tarafından Ürdün Vadisi'nde Eriha'da yürütülen kazılarda, neolitikleşmenin en önemli aşamaları belirlenmiş ve evrelere ayrılmıştır: "Pre – Pottery – Neolithic A" (PPN A) ve "Pre – Pottery – Neolithic B" (PPN B). Burada ortaya çıkan en önemli yenilik, etkileyici mimarisi (kule ve surlar), çok sayıda yeni alet biçimleri ve özellikle de ok ucu tipleriyle, karakteristik özelliği yeni bir taş işleme endüstrisi olan ve o zamana kadar bilinmeyen bir kültürün keşfidir. Ancak bu kültür, o zamana kadar Neolitik'in ana belirleyicisi sayılan çanak çömleği tanımıyordu. "Pre – Pottery" tanımının nedeni budur. Bu iki aşama birbirinden esas olarak mimari özellikleriyle ayrılır: PPN A tabakalarının karakteristiği çukur tabalı yuvarlak evlerdir. Buna karşın PPN B tabakalarındaki evlerin tipik özelliği, düzayak inşa edilmiş ve dikdörtgen bir plana sahip olmasıdır[28].

Anadolu'daki Neolitik, Önasya'nın diğer bölgelerindeki çağdaşı kültürel gelişim sürecine benzer biçimde, Çanak Çömleksiz Neolitik A ve B (PPN A ve B) şeklinde iki büyük aşamada ele alınabilir. M.Ö. 11. binyıldan 8. binyılın sonlarına kadar süren akeramik aşamayı, Çanak Çömlekli Neolitik takip eder. Bu da aşağı yukarı M.Ö. 6000'lere kadar devam eder. Ancak, Yukarı ve Kuzey Mezopotamya'da Eriha'da yapılan stratigrafik tespitlere dayanan erken dönem Neolitik kronolojisi için

[27] Özdoğan, 2007a:15
[28] Aurenche, 2007a:419

geçerli olan iki basamaklı sınıflama, Orta Anadolu'daki kültürel gelişim ile örtüşmez[29].

Filistin'deki buluntu yerinden dolayı Sultanien ve Suriye'de kalan Orta Fırat Bölgesi'ndeki buluntu yerine izafeten Mureybetyen diye adlandırılan ilk aşama olan PPN A, M.Ö. 10500'lerden 8800'lere kadar sürmüştür[30]. Aurenche göre, bu kültür bölgesinde geleneksel kronolojiye göre, iki aşamadan bahsedilmektedir: İlki M.Ö. 10200 ile 8200 arasına tarihlenir ve PPN A'nin tümü ile PPN B'nin en eski evresini kapsar. M.Ö. 8200 ile 7000 arasındaki ikinci aşama ise, Orta ile Son PPN B'yi içerir[31]. Cohen ve Yosef'e göre ise, "İnsanlık tarihinde ilk kez ortaya çıkan, çok önemli olayların yaşandığı bu dramatik değişim dönemi M.Ö. 10.300 – 9.300 yılları arasında yaşanmıştır"[32]. "Yuvarlak Yapılar Dönemi"yle, Toroslar'ın eşiğindeki Demirköy, Hallan Çemi, Körtik Tepe yerleşim yerlerinde ve Çayönü'nün en alt tabakasında karşılaşılır. Hallan Çemi ve Kuzey Irak'taki Qermez Dere'de köy yerleşimlerinin başlangıcı M.Ö. 12./11. binyıllara, Natufien Dönemi'ne kadar gider. Böylece yerleşik düzene geçişin öncelikle Yakındoğu'nun kıyı bölgesinde gerçekleştiği görüşü kesinlikle geçerliliğini kaybetmiştir[33]. Açık bir alan etrafına dizili, çukur tabanlı yuvarlak veya oval yapıların bu yerleşim yerleri, göçebe avcı toplayıcıların sadece geçici bir süre için kaldıkları yerler değildir. Bunlar, sağlam bir strüktüre sahip aile veya soy birliklerinin çerçevesini belirler. Barınağı andıran bu yapıların yanı sıra daha büyük ve daha iddialı inşa edilmiş yuvarlak yapılar özel donanımları ile sakinleri arasındaki sosyal farklılıkların iyice barizleştiğinin göstergesidir. Buradaki daha kalın taş duvarlar, özenle işlenmiş tabanlar, duvarlarda oturma sıraları ve nişler, M.Ö. 9. binyılın kült binalarının karakteristik özelliği olan mimari unsurlardır[34].

[29] Hauptmann / Özdoğan, 2007:406
[30] Hauptmann / Özdoğan, 2007:406
[31] Aurenche, 2007:421
[32] Cohen /Yosef, 2000:28
[33] Hauptmann / Özdoğan, 2007:406
[34] Hauptmann / Özdoğan, 2007:407

Qermez Dere'de daha basit biçimleriyle, özellikle de Orta Fırat Bölgesi'nde yer alan ve burasıyla çağdaş Jerf El Ahmar ve Tell Abr 3'teki bu "özel yapılar[35]" da bulunan kısmen betimlemeli dikilitaşlar[36], bu yapıların kamusal veya dini amaçlı kullanıldıklarının işaretidir[37].

Göbekli Tepe III' deki PPN A' ya tarihlenen anıtsal yuvarlak yapıları ve sonrasında Çayönü, Göbekli Tepe II veya Nevali Çori'nin daha yeni kült binaları için "T" biçimli monolitik dikilitaşlar, çok tipiktir. Bu yapılar mimaride yeni ifade biçimlerinin varlığını kanıtladığı gibi, aynı zamanda, erken Neolitik topluluklarının ortak performanslarının ve yaratma güçlerinin belirtisidir. Göbekli Tepe ve Nevali Çori'deki anıtsal sanatın başlangıcının kökleri bu dönemdedir. Göbekli Tepe'nin anıtsal sanatında karşılaşılan motifler, ağırlıklı olarak yırtıcı hayvanlar ile av hayvanlarının tasvirleridir. Belli ki, bu totem hayvanları, şamanik düşünce dünyasının ürünü bir "pantheon"un yansımasıdır. Hem heykellerin hem de kabartmaların özelliği olan el işçiliğinin dikkat çekici kalitesi, stilistik açıdan göze çarpan muntazamlık, arkaik avcının dünyasına kadar geri giden kültürel geleneğin bir başka işaretidir[38].

M.Ö. 9. binyılın ortalarında kültürel ve sosyal gelişimde derinlere inen değişiklikler kendini gösterir. Bunlar, farklılıkların ve hiyerarşik strüktürlerin kendini gösterdiği bir toplum biçimini beraberinde getirmiştir. PPN B aynı zamanda Neolitik kültürün doruk noktasıdır. Bu da kendini, özellikle yerleşimlerin artan yoğunluğuyla yayılım bölgesinin genişlemesinde gösterir. Değişimin nedeni, gelişmiş tarım ve evcil hayvanların çoğalması, ayrıca hala çok sayıdaki av hayvanlarının yoğun biçimde avlanması sayesinde, beslenmenin giderek garanti altına alınması ve artı ürünün sağlanmasıdır. İnsan gruplarının kalabalıklaşması, onların hareket yeteneğini belli ki o oranda azaltmıştır. Böylece giderek büyüyen toplulukların serbest duran dörtgen planlı yapıları, aynı zamanda süreklilik arz eden yerleşik düzenin sonucudur[39]. Baraka gibi konutların yerini, artık Çayönü'ndeki gibi, uzunlamasına

[35] Stordeur, 2001:40, Fig:11
[36] Yartah, 2004:148 – 154, Fig: 9 – 16
[37] Hauptmann / Özdoğan, 2007:407
[38] Hauptmann / Özdoğan, 2007:407
[39] Hauptmann /Özdoğan, 2007:407

dikdörtgen planlı, sağlam yapılı konutlar alır. Bunların planı, PPN B süreci boyunca, ızgara planlı evlerden taş döşemeli ve kanallı yapılar ve nihayet hücre planlı konutlara doğru gelişim sergiler[40].

Toprakları günümüzde üç modern ülkeye, Türkiye, Irak ve Suriye'ye bölünmüş durumda olan eski bir kültür bölgesi, yavaş yavaş belirginleşmeye başlamıştır. Bu bölge, Verimli Hilal'in iki kanadının, Levant Bölgesi'yle (batı kanadı) Mezopotamya Bölgesi'nin (doğu kanadı) birleştiği yerdedir. Bu bölge, Fırat ve Dicle'nin yukarı ve orta kısmını, ayrıca El – Cezire Bölgesi'nin güneyini kapsamaktadır[41].

3.2. Türkiye Neolitiği

3.2.1. İç Anadolu Bölgesi Neolitiği

Anadolu, Güneydoğu'nun bazı yerleri dışında Neolitik toplulukların oturmasına elverişli olmayan bir bölge olarak kabul edilirdi. Bu, o dönemin bütün araştırmacıları gibi S. Lloyd'un, 1956 gibi oldukça yakın bir tarihte yazılmış, ve uzun süre Anadolu arkeolojisi için tek el kitabı olarak kalan yayınında, Toros Dağlarının Neolitik kültürleri için bir doğal engel oluşturduğu, bunun gerisindeki Anadolu Platosunun ise o dönem kültürlerinin baş edemeyeceği kadar sert bir iklime sahip olduğu şeklinde belirtilmiştir[42].

Lloyd'da döneminin diğer araştırmacıları gibi Toros engelinin ancak Kalkolitik Çağın sonlarında aşılabileceği, bundan önce Anadolu'da hiçbir kültürün bulunamayacağı, tek tük görülen ve tipolojik olarak daha eski buluntuların da ya herhangi bir nedenle Güneyden kaçan ya da tuz, obsidyen gibi hammaddeleri temin etmek için yüzlerce kilometre yol giden insanların geçici konak yerlerine ait olduğunu söylemiştir[43].

[40] Hauptmann /Özdoğan, 2007:407
[41] Aurenche, 2007a:421
[42] Özdoğan, 1995:274
[43] Özdoğan, 1995:274

Aynı yıllarda Yakın Doğu'dan Avrupa'ya doğru yayılımı tanımlamaya çalışan Childe, Anadolu'nun boş olduğu görüşünden çıkarak bu yayılımın ancak kıyı bölgelerinden ya da deniz yolu ile gerçekleşebileceğini söylemektedir[44].

Anadolu'da Tunç Çağından daha eski yerleşim olmadığı görüşünün yaygın olduğu dönemde, K. Kökten ve T. Özgüç Anadolu kültürlerinin eskiliğini savunmuşlardır[45]. "Önasya'nın büyük bir parçasına yayılan Neolitik kültürün Orta ve Batı Anadolu'daki paralelini henüz tanımadığımız bir Neolitik temsil etmektedir. Paleolitik, Mezolitik ve Kalkolitik kültürlerin, tanındığı bu memlekette biz (güney ve güneydoğu memleketleri gibi) saf bir Neolitik kültürün de bulunacağına inanıyoruz[46]."

Nitekim saf bir Neolitik kültürün bulunacağına inanan K. Kökten'in ve T. Özgüç'ün öngörüleri, 1950'lerde J. Mellaart tarafından gerçeğe dönüştürülmüştür.

1951 – 1952 arası Konya Ovası'nda yüzey araştırmaları yapan J. Mellaart bu çalışmalarının hemen ardından Hacılar'ı (1957 – 1960), bunu izleyen yıllarda ise (1961 – 1963 ve 1965) Çatalhöyük'ü kazmaya başlar. Çatalhöyük kazıları ile eşzamanlı başlayan ve D. French başkanlığında yürütülen Canhasan kazılarıyla Orta Anadolu'nun iskânının Neolitik döneme kadar indiği kanıtlanmıştır. Bölgenin doğusu, Tuz Gölü ile Kayseri çevresindeki yüksek ovalar ise, yaklaşık aynı tarihlerde I. Todd tarafından araştırılmıştır (1964 – 1966)[47]. Aşıklı Höyük, Melendiz dağlarının eteklerinden doğan aynı adlı nehrin hemen doğusunda yer alır, batısı nehir tarafından kesilmiştir. Melendiz Nehri üzerinde 1960'lı yıllarda yapılmış olan Mamasun baraj gölündeki su kodunun yükseltilme kararı üzerine Prof. Dr. Ufuk Esin 1989 yılında kurtarma kazılarına başlamıştır[48]. Orta Anadolu'da, Neolitik dönem yaşam biçimi, yerleşme düzeni, uzun süreli yerleşilen oldukça büyük birkaç köy yerleşmesiyle karakterize olur. Bunlar Aşıklı Höyük, Canhasan III, Süberde, Erbaba, Köşk Höyük,

[44] Özdoğan, 1995:274
[45] Özdoğan, 1995:274
[46] Özgüç, 1945:358
[47] Özbaşaran /Cutting, 2007:55
[48] Özbaşaran /Cutting, 2007:55 – 56

Çatalhöyük ve son yıllarda kazılmaya başlanan Pınarbaşı, Musular ve Tepecik Çiftlik'tir[49]. **(Bkz. Harita – 1)**

3.2.2. Ege ve Marmara Bölgesi Neolitiği

Ege ve Marmara Bölgesi'ndeki Neolitik döneme ilişkin araştırma eksikliği ise son on yıl içinde oldukça değişmiştir. Doğu Trakya'da Hoca Çeşme, Aşağı Pınar, Yarımburgaz; Marmara'nın Anadolu tarafında Pendik, Ilıpınar, Menteşe, Yenişehir, Aktopraklık, Dedecik – Heybelitepe. Ege kıyıları boyunca, Ulucak, Buca – Tekirova, Bornova – Yeşilyurt, Ege Gübre[50].

3.2.3. Göller Bölgesi Neolitiği

Göller Bölgesi'nin tarihöncesi kültürlerini anlamamıza olanak tanıyan ve 1950'li yılların ikinci yarısında Hacılar kazıları ile başlayan süreç, Kuruçay, Höyücek ve 1993 yılından bu yana sürdürülmekte olan Bademağacı kazıları ile devam etmektedir[51]. **(Bkz. Harita – 1)**

3.2.4. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Neolitiği

Toros Dağları eşiğinde ise Neolitik başlarının araştırılması konusunda en önemli adım, H. Çambel ve R. J. Braidwood tarafından 1963'te Güneydoğu Anadolu'da Siirt, Diyarbakır ve Urfa illerinde yapılan yüzey araştırmalarıyla atılmıştır. 1964'te başlatılan Çayönü kazılarında, Önasya'da Neolitik başlarına tarihlenen bir yerleşime dair en geniş kapsamlı bilgiler elde edilmiştir[52]. Daha sonra ise bölgeye ilk sistematik yaklaşım 1967 yılında Keban Projesi çalışmaları ile olmuştur[53].

[49] Özbaşaran /Cutting, 2007:57
[50] Özdoğan, 2007b:64
[51] Umurtak, 2007:473
[52] Hauptmann /Özdoğan, 2007:405 - 406
[53] Özdoğan, 1995:267

Güneydoğu Anadolu'da Urfa ve Diyarbakır illerinde bulunan Nevali Çori, Göbekli Tepe, Hallan Çemi, Demirköy, Körtik Tepe, Çayönü gibi 1980'li yıllarda başlanılan kazıların yanı sıra baraj projeleri kapsamında yapılan kurtarma kazılarında açığa çıkan Yeni Mahalle (Şanlıurfa), Akarçay Tepe, Mezraa Teleilat, Hakemi Use ve Salat Camii Yanı Neolitik yerleşimleri ile insanlık tarihinin bu erken dönemine dair görüşler temelden değişikliğe uğramıştır[54]. **(Bkz. Harita – 1)**

Bunların yanı sıra daha sınırlı alanlarda açılmış olan başka Neolitik Dönem kazıları da vardır. Bunların arasında Söğüt Tarlası[55] – Biris Mezarlığı[56] Proto – Neolitik olarak tanımlanan Neolitik kültürün öncüsünü vermiş; Gritille[57], Hayaz Höyük[58], Levzin Höyük[59], Çanak Çömleksiz Neolitik dönem kültürlerinin çeşitli ayrıntılarını bize zengin buluntularla yansıtmıştır. Bu kazıların yanı sıra bölgede yapılan yüzey araştırmaları, Neolitik dönemin hemen hemen bütün aşamalarının bölgede ne kadar yaygın olduğunu göstermiştir; yüzey buluntularıyla bilim dünyasında önemli yankı yapmış olan en önemli buluntu yerlerinin arasında, Elazığ'da Çınaz[60] ve Boytepe[61]ile Ergani yakınındaki Papazgölü[62] ve Kurtalan yakınındaki Ain Germ[63]'i sayabiliriz[64].

[54] Hauptmann / Özdoğan, 2007:405 – 406
[55] Crawford, 1964:5 – 9 Benedict, 1980:136, Lev. 18, U51/2;1980:11 – 12; Çambel, 1974:361 – 377; Hours vd., 1994:323
[56] Hours vd., 1994:144; Benedict, 1980:137, 148 – 149, 179, 181, Lev. 20, V52/1; Özdoğan, 2000:14
[57] Serdaroğlu, 1977:117; Ellis, 1982:83-89; 1983:117-123; 1984:65-71; 1985:261-271; Voigt, 1988:215 – 232
[58] Roodenberg, 1984:218 – 219; Boerma, 1990:185 – 196
[59] Yener, 1993:351; Yener, 1994:286 – 287
[60] Bahar, 1988:501 – 527
[61] Whallon, 1979:246; 1980:193 – 206; Whallon /Kantman, 1970:13 – 26
[62] Özdoğan, 1990:461 – 462
[63] Benedict, 1980:115
[64] Özdoğan, 2007a:18

4. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ NEOLİTİK YERLEŞİMLERİ

4.1. Hallan Çemi

Hallan Çemi Tepesi, 1990 yılında, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamındaki baraj yapımlarıyla tehlikeye giren arkeolojik buluntu yerlerinin saptanması için yapılan yüzey araştırmaları sırasında bulunmuştur. Neredeyse yapımı tamamlanmış olan Batman Barajı'nın suları altında kalma tehlikesiyle karşı karşıya olduğundan, 1991 yılında Diyarbakır Müzesi'nin ve Delaware Üniversitesi'nin ortak desteğiyle yerleşmede dört yıllık kurtarma kazılarına başlanmıştır[65].

Hallan Çemi Tepesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ilk kazı çalışması yapılan birkaç Neolitik yerleşimden birisidir.

Hallan Çemi, Batman ili sınırları içinde, Batman kentinin yaklaşık 50 km kuzeyinde, Dicle Nehri'nin bir kolu olan Batman Nehri'nin Sason Çayı kolunun batı kıyısında yer alan tabakalanmış küçük bir höyüktür. Yüksekliği yaklaşık 4,3 m olan höyük, 0,5 hektardan daha az bir alanı kaplar. Yerleşmede Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait en az dört yapı katı saptanmasına karşın, çalışmaların zorunlu olarak sona erdirilmesinden önce, ancak üç yapı katı açığa çıkarılabilmiştir. 16 adetten oluşan bir dizi yeni akseleratör tarihlemesi, bu yerleşmede C14 tarihlemesine göre GÖ 11. binyılın sonlarına doğru birkaç yüzyıl oturulduğunu onaylamıştır[66].

Yerleşmedeki mimari kalıntıların niteliğine ve buluntu topluluğundaki bitki ve hayvan kalıntılarının mevsimsel çeşitliliğine dayanarak, Hallan Çemi'de yıl boyunca yerleşildiği söylenebilir. Bu durumda Hallan Çemi, Doğu Anadolu'da bilinen en eski tam yerleşik köydür ve olasılıkla, bölgenin Çayönü gibi daha sonraki yerleşmelerinden bilinen tam yerleşik Neolitik kültürlerin kökeni olan bir kültürü temsil etmektedir[67]. Yerleşik köy yaşamı, kamu yapıları ve kurumları gibi, yeni ve karmaşık sosyal mekanizmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlarla, topluluğun dayanışması ve yerleşik yaşam tarzına entegrasyonu sağlanmıştır[68].

[65] Rosenberg, 2007a:1
[66] Rosenberg, 2007a:1
[67] Rosenberg, 2007a:1
[68] Rosenberg, 2007b:420

4.2. Demirköy

Demirköy höyüğü, Dicle – Fırat Yüzey Araştırması Projesi kapsamında yapılan çalışmalar sırasında, 1989 yılında bulunmuştur. Batman Havaalanı'nın karşısında, yeni Batman – Diyarbakır karayolunun geçtiği köprünün yaklaşık 2 km kuzeyinde yer alan höyük, yaklaşık 540 m yükseklikte, Batman Nehri batı kıyısının bugünkü taşkın setini oluşturan 10 m'lik terasın kenarında, Batman'ın Fırat ile birleştiği yerin 20 km kuzeyinde ve Hallan Çemi yerleşmesinin yaklaşık 40 km güneyindedir. 1989 yılı yüzey araştırmasında ve 1993 yılında höyükten toplanan yüzey buluntuları, buraya Orta Çağ'da görece kısa bir süre yerleşildiğini, bunun dışında yerleşmenin tümüyle Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a ait olduğunu göstermiştir[69].

Tabakalı olduğu saptanabilen Neolitik dolguları sınayan sondajlarla toplamda yaklaşık 75 m2'lik bir alan ortaya çıkarılmıştır. Doğal koşullar nedeniyle çok bozulmuş durumdaki hafifçe yanmış, kerpiçten yapılmış ve alçak, belli belirsiz yarım daire biçimli öğenin hızla kaybolan izleri ile birkaç gömüt dışında, sondajlar sırasında karşılaşılan tanımlanabilir stratigrafik öğeler, bir dizi ince, kırık sıvalı yüzeylerle dönüşümlü olarak bulunan, aynı incelikte, daha yumuşak külsü çöp dolgularından oluşmaktadır. Tanımlanabilir yapısal öğelerin olmayışı, ortaya çıkarılan alanın küçüklüğünden kaynaklanıyor olabilir. Bununla birlikte bu durum daha çok, yerleşmenin korunan kısmının yalnızca en batı kesim olması ve mimarisinin bulunduğu esas yerleşim alanının Batman Nehri tarafından tahrip edilerek ortadan kalkmasından kaynaklanmış olabilir. Yüzdürme yöntemiyle elde edilen tohumların sağladığı GÖ 10. binyılın başlarını gösteren iki akselaratör tarihi ilk tahminleri doğrulamıştır. Demirköy yerleşimi, Hallan Çemi'nin terk edilmesinden hemen sonra kurulmuştur ve bu da, olasılıkla Hallan Çemi halkının nehrin aşağısına doğru yer değiştirmiş olduğunu göstermektedir[70].

Ayrıca kazı ve araştırma sonuçları için bkz. Rosenberg, 1992;Rosenberg, 1993;Rosenberg, 1994; Rosenberg ,1995;Rosenberg, 1996

[69] Rosenberg, 2007c:13

[70] Rosenberg, 2007c:14

4.3. Körtik Tepe

Yöresel adlandırmayla Kotik ya da Kotuk Tepe olarak bilinen Körtik Tepe, Diyarbakır İli Bismil İlçesi sınırları içinde bulunan Ağıl Köyü yakınlarında yer alır. Körtik Tepe, ilk olarak 1989 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında keşfedilir. Yüzeyde bulunan çok sayıdaki yontma taş eserler ile birlikte dağınık durumda saptanan seramik kalıntıları nedeniyle höyük, başlangıçta geç dönem yerleşimi olarak değerlendirilmişti; höyükte erken dönem yerleşiminin varlığı varsayılmakla beraber, belgelenememişti. 1990 yılında Ilısu Barajı'nın inşası beklentileri doğrultusunda, 2000 yılında Körtik Tepe'de kurtarma kazısı[71] başlatılmıştır ki, söz konusu bu çalışmalar höyüğün Akeramik Neolitik Döneme ait yerleşim olduğunu ortaya koymuştur[72].

Batman Çayı ile Dicle'nin buluştuğu noktadaki konumuyla Körtik Tepe, Dicle'nin hayat verdiği merkezlerden biri durumundadır. Diğer bir tanımıyla Körtik Tepe, temsil ettiği geçmişe yönelik kültürel birikimiyle ilklerin yurdu olan, küresel uygarlığın gelişimine her aşamada tanıklık eden ve günümüze dek kesintisiz yerleşime sahne olan, birçok bakımdan uygarlığın dev adımlarının atıldığı Bereketli Hilal'in Anadolu topraklarını kapsayan bölümünde, Yukarı Dicle Vadisi'nde yer alır[73].

Körtik Tepe, GÖ 11. bin ile GÖ 10. bin aralığında yer alan Hallan Çemi ve Demirköy arasında algılanan boşluğu dolduran zamansal bir konuma sahip olarak, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bilinen en eski yerleşimlerinden birisi durumundadır[74].

Körtik Tepe Akeramik Neolitik evrenin önemli bir merkezi olma özelliğine sahiptir. Sason Çayı'nın batı kıyısındaki Hallan Çemi, Batman Çayı'nın batısında yer alan Demirköy ve Dicle Nehri'nin batısındaki Çayönü ile Fırat yakınlarındaki Cafer Höyük, Boytepe ve Cınaz yerleşimlerinin yanı sıra, Nevali Çori, Göbekli Tepe ile birlikte Anadolu'nun doğu yarısında yoğunluklu olarak varlığı saptanan Neolitik

[71] Özkaya /San /Yıldızhan, 2002: 739
[72] Özkaya /San, 2007a: 436
[73] Özkaya /San, 2007b:21
[74] Özkaya /San, 2007b:22

yerleşimlerin bir temsilcisi konumundaki Körtik Tepe, kültürel dizgenin bilinmezlerine kendi açısından önemli yaklaşımlar getirmektedir[75].

Yerleşimin Neolitik dönemi ilgilendiren özgün mimari karakteri ve evreleri konusunda bütünü kavramaya yönünde verilere ulaşılamamakla beraber, kazılarda yuvarlak tabanlı, taş örgülü ve taban altı gömütlü konutlar ile taş döşeli dairesel planlı bazı kalıntılar, söz konusu bu ilk evrede höyüğün sürekli yerleşim gördüğüne kanıt oluşturmaktadırlar. Neolitik döneme aitliği algılanan çakıl taşı döşeli ve yaklaşık 1,5 ve 2 m. çapındaki oval tasarlı iki taban bütünü algılama konusunda sorunlar içermekle beraber, genel özellikleriyle Hallan Çemi ve Demirköy'deki mimari dokuyu anımsatmaktadırlar[76].

4.4. Salat Cami Yanı

Dicle Havzası'nda bulunan ve Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'a ait Salat Cami Yanı, ilk defa 1989 yılında Dicle – Fırat Arkeolojik Yüzey Araştırması Projesi sırasında saptanmıştır. Daha sonra 2002 yılında Salat Tepe kazı ekibince gerçekleştirilen yüzey toplaması, bu yerleşme hakkında daha ayrıntılı bilgi kazandırmıştır. 2003 yılında tarafımızca gerçekleştirilen ayrıntılı yüzey araştırmasının ardından, yüzey araştırmalarından elde edilen sonuçlar, Salat Camii yanının Çanak Çömlekli Neolitik Çağa ait ender ve önemli bir yerleşme olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Bir taraftan Ilısu Barajı'nın yapılması ve diğer taraftan da hızla ilerleyen yapılaşma nedeniyle büyük tehdit altında olan bu yerleşmede kurtarma kazısı niteliği taşıyan çalışmaların yapılmasına karar verilmiştir[77]. 2004 yılında Diyarbakır Müze Müdürlüğü'yle Tokyo Kaseigakun Üniversitesi'nce ortak kazı çalışmaları başlatılmıştır[78]. Salat Cami Yanı, Diyarbakır İli, Bismil İlçesi'nin yaklaşık 20 km doğusunda, Dicle'nin kolu Salat Çayı'nın sol kenarında yer almaktadır. Dicle'ye kavuşma noktasına ise yaklaşık 3 km mesafededir[79].

---

[75] Özkaya, 2004:109
Ayrıca kazı ve araştırma sonuçları için bkz. Özakaya/San, 2002; Özkaya/San, 2003; Özkaya, 2004;Özkaya, 2006;Özkaya vd., 2007; Özkaya vd., 2009
[76] Özkaya /San, 2007b:23
[77] Miyake, 2006:118
[78] Miyake, 2007:37
[79] Miyake, 2007:37

Höyük üst dolgusunun tümüyle tahrip olması nedeniyle, yüzey toprağının hemen altında Neolitik Çağ dolgusu ile karşılaşılmıştır. Ancak bu tabakaların içi kazılmış Demir Çağ ve İslami dönemlere ait çok sayıda çukur saptanmıştır. Ana toprağın üzerinde bulunan toplam 4,5 m kalınlıktaki Neolitik dolgunun, belirlenen yapı kalıntıları ve çanak çömleğin ön çalışmalarına dayanarak, en az 3 evreye ayrılabileceği anlaşılmaktadır. Bunlar, eskiden yeniye doğru 1.evre (12 – 8.tabakalar), 2.evre (7 – 3.tabakalar) ve 3.evre (2 – 1.tabakalar) olarak adlandırılmıştır. Şimdiye kadar kazılan alanda Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a ait herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır. Salat Cami Yanı yerleşimi Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'dan itibaren iskan edilmeye başlanmıştır[80].

Salat Cami Yanı kazısında çok sayıda şematize hayvan figürinleri ele geçmiştir. Küçük buluntuların zengin olduğu söylenemez ve iki evre arasında büyük bir fark görülmemektedir. Pişmiş topraktan hayvan figürinleri en büyük grubu teşkil etmektedir[81].

4.5. Hakemi Use

Hakemi Use'de arkeolojik kazılar, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün ortaklaşa yürüttüğü "Ilısu Barajı Göl Suları Altında Kalacak Kültür Varlıklarının Belgelenmesi ve Kurtarılması Projesi" kapsamında, Diyarbakır Müze Müdürlüğü başkanlığında, Ankara Hacettepe Üniversitesi'ne mensup bir ekip tarafından yürütülmektedir[82].

Hakemi Use, Diyarbakır İli, Bismil İlçesi, Tepe Beldesi sınırları içinde yer almaktadır. Yerleşim, Diyarbakır – Batman karayolunun yaklaşık 70. km'sinde, Bismil ilçe merkezinin 12 km güneydoğusunda, Bismil – Tepe asfalt karayolunun sol kenarında yer almaktadır. Deniz seviyesinden 544 m yükseklikte bulunan ve Dicle'nin eski yatağının güney kıyısında yer alan höyük, yaklaşık 120 m çapında bir genişliğe ve 4 m kadar yüksekliğe sahiptir. Hakemi Use, arkeoloji literatürüne ilk kez

[80] Miyake, 2007:38
Ayrıca kazı ve araştırma sonuçları için bkz. Miyake, 2005; Miyake, 2006; Miyake, 2008; Miyake, 2010
[81] Miyake, 2006:120
[82] Tekin, 2007a:47

Amerikalı bir ekip tarafından 1980'lerin sonunda bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmasında Hakemi Use Tepesi şeklinde geçmiş ve Son Neolitik döneme ait bir yerleşim olduğu belirtilmiştir[83].

Hakemi Use'nin tabakalanması şu şekildedir:

Dönem I: MÖ I.binyıl / İlk Demir Çağ ve Yeni Assur dönemi

Dönem II: MÖ II.binyıl / Son Tunç Çağ (Orta Assur dönemi)

Dönem III: MÖ VI.binyıl / Son Neolitik (Hassuna/Samarra dönemi)[84].

Neolitik tabakalarda ortaya çıkartılan yapı kalıntılarında taş temele rastlanılmamıştır. Duvarların önemli bölümü kerpiç topanı (pise) tekniğinde inşa edilmiştir. Ortaya çıkartılan yapılar içinde düzgün bir plan veren en önemli yapı, I.tabakaya ait olan Bina I'dir. Dikdörtgen planlı birkaç odadan oluşan, taş temelleri olmayan bu yapının duvarları kerpiç ve kerpiç topanı tekniğinde yapılmıştır[85].

Hakemi Use'de ele geçirilen küçük buluntular arasında önemli yer tutan eser grubu kil figürinlerdir. Kazılarda ortaya çıkartılan insan ve hayvan figürinlerinin hepsi kırık ve gövdelerinin önemli kısmı eksiktir[86].

4.6. Çayönü

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bir dağ eşiği ovasında yer alan Çayönü, Anadolu, Mezopotamya ve Zagros Bölgeleri içinde en geniş kazılmış Çanak Çömleksiz Neolitik dönem yerleşmesidir. M.Ö. 10.000'lerden itibaren kesintisiz tabakalanma gösteren Çayönü, birçok "ilk"in saptandığı yerleşme olma özelliğine de taşır[87]. 1964–1991 yılları arasında kazılan bu yerleşim yerinde, M.Ö. 10. binyıllara

[83] Tekin, 2007a:47
[84] Tekin, 2007a:48
Ayrıca kazı ve araştırma sonuçları için bkz. Tekin, 2003;Tekin, 2004a;Tekin, 2004b;Tekin, 2006; Tekin, 2007;Tekin, 2008;Tekin, 2009
[85] Tekin, 2007a:48
[86] Tekin, 2007a:52
[87] A. Özdoğan, 2007a:57

ait avcı toplayıcı bir topluluğun ilk yuvarlak yapılarından başlayarak, M.Ö. 7. binyıla kadar mimari ve yerleşme düzenindeki gelişim izlenebilir[88].

Çayönü'nün, farklı ekolojik çevre ve hammadde yataklarına sahip coğrafi bölgelerin kesişme noktasında olması, değişik dönemlerin ekonomik gereksinimlerini karşılamış ve halkına farklı bölgelerle ilişki kurma olanağını sağlamıştır. Yerleşmenin Çanak Çömleksiz Neolitik A'dan Demir Çağ'a kadar, farklı kullanım biçimlerini içermekle birlikte, kesintisiz tabakalanma sıra düzeni bu olguyu destekler[89].

Çevre hammadde kaynakları açısından da zengindir. Yakın çevrede bazalt, bakır ve malakit, mermer ve kireçtaşı, çakmaktaşı bulunur. Obsidiyen ise, 150 km uzaklıktaki Bingöl yataklarından getirilmiştir. En yoğun iskân Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik'tedir. Bu dönem farklı yapı özellikleri gösteren evrelere göre tabakalanır. Diğer bulgulardan Çayönü yerleşmesinin gelişimi, değişimi, arayışları, inançları, günlük uğraşıları, ticaret ilişkileri ve yozlaşması izlenebilir. Çayönü uzun süre Kuzey Zagros Bölgesi özellikleri taşırken daha sonra Yukarı Fırat kültürleri ile ilişki kurmuş, zamanla Orta Fırat Bölgesi ile ilişki alanını geliştirmiştir. Dönemin sonlarında, yerleşme, değişen çevre koşullarının ve yeni toplulukların etkili olduğu öngörülen, daha kendine özgü bir gelişim ya da yozlaşma evresi geçirmiştir[90].

Çayönü mimarisi Yuvarlak Kulübeler Evresi denilen en eski yerleşme ile başlar. Bu yerleşme evresinde, 4-5 m çapındaki alanları çevreleyen çukur tabanlı, saz ve dal-örgü yuvarlak kulübelerden oluşur[91].

Yuvarlak kulübelerin hemen üzerindeki PPN A sonu ile PPN B başına tarihlenen, Izgara Planlı Yapıları, kamış ve ince dallardan-bazen üzeri toprak sıvalı – yaşanabilir bir yüzeyi taşıyan ızgara şeklindeki taban altı düzlemli, üst yapı örtüsünde dal-örgü geleneğinin korunduğu 5,5 m x 11 m ebadında uzun söbeli

[88] A. Özdoğan, 2007b:424
[89] A. Özdoğan, 2007b:424
[90] A. Özdoğan, 2007b:424
Ayrıca kazı ve araştırma sonuçları için bkz. H. Çambel / R. J. Braidwood, 1980; H. Çambel vd., 1982; H. Çambel vd., 1986; H. Çambel vd., 1987; H. Çambel vd., 1988; H. Çambel vd., 1989; M. Özdoğan vd., 1991; M. Özdoğan vd., 1992, 1993; M.Özdoğan vd.,1994
[91] A. Özdoğan, 2007b:424

yapılardır. Yapılar üç bölümden oluşur: Güney kısım küçük hücrelerden, orta kısım köşesinde bir ocağın bulunduğu tabanı sıvalı bir mekandan oluşur; kuzeydeki kısmın belirleyici özelliği çalı çırpı ya da dalların serilip üzerinin sıvanarak oluşturulan tabanı taşıyan birbirine paralel duvarlardır. Bunu takip eden Kanallı Yapılar Evresi'nde (M.Ö. 8500'den itibaren; PPN B'nin ortaları), yapılar içinden dar kanallar geçen taş platformlar üzerinde yükselir; duvarlar taş ve kerpiç örgülüdür[92].

Çayönü Esas Evresi 39 C 14 tarihine göre GÖ 10200 – 8100 arasına tarihlenmektedir. Aşağıdaki tablo Çanak Çömleksiz Neolitik evrenin tabaka sıradüzenini, kodlarını ve C 14 tarihlerini içermektedir[93].

Evre adı	**Kısaltma**	**Yak. Tarih (GÖ)**
Çukur Barınaklar	r1 – 4	10200 – 9400 PPNA
Izgara Planlı Yapılar İlk Son	 g (1 – 4) g (5 – 6)	 9400 – 9200 PPNA 9200 – 9100(?) İlk PPNB
Kanallı Yapılar	ch1 – 4	9100 – 9000 İlk PPNB
Taş Döşemeli Yapılar	cp1 – 3	9000 – 8600(?) Orta PPNB
Hücre Planlı Yapılar	c1 – 3a – b	8600 – 8300 Son PPNB
Geniş Odalı Yapılar	Ir1 – 6	8200 – 8000? PPNC

Çayönü'nde de çok sayıda insan ve hayvan heykelciği ele geçmiştir. Kadın heykelcikleri ilk defa İlk Kültür Basamağı'nın sonlarında ortaya çıkar ve zaman içinde sayısı artar. Kadınlar değişik tiplerde, stilize olarak betimlenmiştir. Taştan kadın heykelciği sadece bir tanedir. Hayvan heykelcikleri ise İkinci Kültür Basamağı'nın ikinci yarısına kadar hiç görülmez. Domuz heykelciklerine Yuvarlak Planlı Çukur Barınaklar ve Izgara Planlı Yapılar evreleri dışında bütün evrelerde rastlanır[94]

[92] A. Özdoğan, 2007b:424
[93] A. Özdoğan, 2007a:63
[94] A. Özdoğan, 2007a:88

4.7. Cafer Höyük

Cafer Höyük, Yukarı Fırat Bölgesi'nde 1976 yılında Karakaya Barajı'nın yapımından önce, İstanbul Üniversitesi tarafında bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında bulundu. Höyük Doğu Toroslar'ın eteklerinde, Fırat'ın sağ kıyısında 750 m içeride, mevsimlik Değirmendere'nin kıyısında, Fırat Nehri vadisinin iki kanyon arasında genişlediği bereketli ova üzerine kurulmuş olan Malatya'nın 40 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır. M. Özdoğan höyüğün üzerinde İlk Tunç Çağı çanak çömleği ve Neolitik döneme ait olabilecek yontma taş buluntular bulmuştur[95]. 1976 yılında höyük, doğu-batı yönünde 150 m uzunluğunda ve 28 m genişliğinde dar uzun bir tepe görünümündeydi. Kuzey ve güney yamaçları toprak almak amacıyla kesilmiş, dolayısıyla höyük daha geniş bir alan kaplıyor olması gerekmektedir[96].

1979 ile 1986 yılları arasında J. Cauvin ve O. Aurenche başkanlığında kazılmıştır. Bu çalışmalar sırasında Neolitik dolgu 6 m olup, 13 tabakadan oluşmaktadır. Kesintisiz devamlılık gösteren yerleşme mimari gelişim ve buluntular açısında 3 evreye ayrılmıştır[97].

En eski evre (XIII'den XI'a kadarki tabakalar), M.Ö. 8000'lere tarihlenir. Orta evre (VIII'den V'e kadar), aşağı yukarı M.Ö. 8000 ile 7500'lere tarihlenir. En yeni evre (IV'den I'e kadar), M.Ö. 7500 ile 7000'lere tarihlenmektedir[98].

En eski evrede iç mekânı birbirine geçişli yan yana iki veya üç odadan oluşan, havada kurutulmuş kerpiç bloklardan yapılma dikdörtgen evlerin kalıntıları bulunmuştur. Orta evrede birbirine geçişli üç odalı dikdörtgen yapılar bu evrede iki katlıdır; içinde siloların yer aldığı alt katları vardır. Yapılaşma olmayan avlularla yapılar birbirini takip eder. Bu evrede taş endüstrisi ürünleri mikrolitlerin sayısında

[95] Cauvin vd., 2007a: 99
[96] Cauvin vd., 2007a: 99
[97] Cauvin vd., 2007a: 99
[98] Aurenche, 2007b: 423

azalma, dilgilerde ise artma görülür. En yeni evrede ise alt katlı dikdörtgen yapılar kullanılmakla beraber, bu evlerin birkaç mekâna bölünmesi yeni bir uygulamadır[99].

Cafer Höyük'te de pişmiş topraktan insan ve hayvan figürinleri ele geçmiştir. VIb tabakasında, toprak taban içindeki sığ çukurda toplu halde bulunan üç tanesi kadın, bir tanesi erkek olan dört figürin ise özellikle dikkat çekicidir[100]. Geç evrede pişmiş topraktan, kırmızı renkli bir kuş figürini bulunmuştur[101].

4.8. Göbekli Tepe

Güneydoğu Anadolu'da, Şanlıurfa kentinin 15 km kuzeydoğusunda, daha önce Karaharabe olarak adlandırılan Örencik Köyü'nün 2.5 km doğusunda yer alan Göbekli Tepe, Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait bir buluntu yeri olarak 1963'den beri bilinmesine karşın, önemli ilk araştırmalar tarafından anlaşılamamıştı. Buradaki araştırmalar, 1995'ten beri Şanlıurfa Müzesi'nin ve Almanya Arkeoloji Enstitüsü'nün çalışanları tarafından sürdürülmektedir[102]. Güneydoğu Anadolu'nun önemli Neolitik Çağ yerleşmeleri arasında sayılan bu yerin, İlk Üretimciliği Geçiş Evresi'nin ilk aşamalarını gösteren bir merkez olduğu, bilimsel arkeolojik kazıların başlaması ile anlaşılmıştır. Sürmekte olan kazılarda Göbekli Tepe'nin şimdilik en az beş yapı katına sahip olduğu saptanmıştır.

Göbekli Tepe, M.Ö. 10 ve 9. bin yıla tarihlenmektedir. Alet kültürü esas itibarıyla Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e benzemektedir. Öncelikle çakmaktaşı ve kemik aletler, ardından öğütme taşları ve taş kaplar söz konusudur. Göbekli Tepe'nin karakteristik özelliğini oluşturan bulgular, evler ya da diğer benzeri yerleşim yeri kalıntıları değil, aksine, yekpare taştan şekillendirilmiş, boyları 5 m'ye erişebilen, T biçimli dikilitaşlardan oluşan büyük yuvarlak yapılardır. Arkeolojik kazılar, şu anda M.Ö. 10. bin yıla tarihlenen, buna benzer, dört yuvarlak yapının bulunduğu alana yayılmaktadır. Söz konusu yapılar, şimdiye kadar erişilen en eski evre olan III. tabakaya aittir. Bu tabaka M.Ö. 9. bin yıla tarihlenen, köşeli mekânlar

[99] Aurenche, 2007b: 423
Ayrıca kazı ve araştırma sonuçları için bkz. Cauvin /Aurenche, 1980; Cauvin /Aurenche, 1981; Cauvin, 1983;Cauvin /Aurenche, 1985; Cauvin /Aurenche, 1986
[100] Cauvin vd., 2007a:104
[101] Cauvin vd., 2007a:108
[102] Schmidt, 2007a:115

ve sadece 1,5 m yüksekliğe ulan dikilitaşlarıyla karakterize olan, biraz daha yeni II. tabaka dolgusu tarafından kaplanmaktadır. En üstte yer alan, modern kullanım seviyesi, I. tabaka olarak adlandırılmaktadır. Göbekli Tepe'de, kaya platosu yüzeyinde olması beklenen ana tabana, kazılan alanlarda henüz ulaşılamamıştır. Bu yüzden III. tabakanın en eski yapı katmanını temsil edip etmediği ve daha eski yapı evrelerine ulaşılabileceği olasılığı kesinliğe kavuşturulamamıştır[103].

Göbekli Tepe'de, kireçtaşından yapılmış küçük heykeller bulunmaktadır. Çok yaygın olmamalarına karşın, aralarında bir leopar betimi de olmak üzere, çok sayıda dört ayaklı hayvan vardır. Akbabaya benzeyen küçük bir heykel, Nevali Çori'den bilinen büyük bir akbaba heykelinin küçültülmüş bir çeşitlemesi gibidir. Yine bir aslan başı da, hem bezek olarak hem de küçük boyutuyla Nevali Çori'deki bir örneğe çok benzemektedir. Göbekli Tepe'de büyük ve tümüyle korunmuş hayvanların yanı sıra, aynı türden büyük ölçekli kafalar da bulunmuştur[104]. Akbaba, aslan kafaları ve maskeler ile ilgili olarak kireçtaşından yapılmış heykelcikler çoğunlukla, şimdiye kadar yalnızca Nevali Çori ve Göbekli Tepe'den tanıdığımız büyük heykellerin çeşitlemesini yineliyor gibi görünmektedir[105].

4.9. Nevali Çori

Neolitik dönemine tarihlenen bir yerleşme olan Nevali Çori, Şanlıufa İli'nin Hilvan İlçe'sinde Kantara (Güluşağı) Köyü yakınlarında, köye göre daha alt bir kotta, yerleşimi doğu ve batı olarak ikiye bölen, bütün yıl akan bir akarsu olan Kantara Çayı'nın iki yakasında yer almıştır[106]. Deniz yüzeyinden 490m'lik bir yükseltide, Fırat'ın 3 km güneyindedir. Nevali Çori yerleşmesinin, Nevali Çori IV olarak tanımlanan batı kısmı doğal aşınma nedeni ile geniş ölçüde akarak yok olmuştur; buna karşılık Nevali Çori'nin doğu kesimindeki ilk Neolitik mimari daha iyi korunmuştur. Nevali Çori'nin tercümesi olan "Veba Vadisi"nde yer alan bu yerleşim, PPN B'nin orta basamağına, M.Ö. 8600 ile 8000 arasına

[103] Schmidt, 2007b:432
Ayrıca kazı ve araştırma sonuçları için bkz.Schmidt,2006;Schmidt,2007;Schmidt, 2008;Schmidt, 2009
[104] Schmidt, 2007a:124
[105] Schmidt, 2007a:124
[106] Hauptmann, 2007a:136

tarihlenmektedir[107]. Yerleşme, 1992'den beri Atatürk Baraj gölünün suları altındadır[108].

Kazılarda başlıca üç yerleşme evresi ortaya çıkarılmıştır. I-V arası evreler İlk Neolitik dönem yerleşimini kapsamaktadır. Tek bir yapıyla temsil edilen Evre VI, çanak çömleği ile kesin olarak Son Neolitik dönemin Orta Halaf kültürünü yansıtmaktadır. Evre VII, Hassek kazılarından tanıdığımız, İlk Tunç Çağı Ib 1 ilk evreleriyle örtüşen, İlk Tunç Çağı Ib'ye ait iki yerleşme tabakasıyla tanımlanır. VII a-b olarak tanımlanan bu evreye ait yalnızca tek bir ev kompleksi tam olarak korunmuştur[109].

Nevali Çori'de "Ana Yerleşme 1" olarak tanımlanan son tarihöncesinin yerleşimin altında, 2 m dolgu kalınlığı olan İlk Neolitik döneme tarihlenen 5 yapı katı (I-V) saptanmıştır; ancak yerleşimin sol kıyısında bu dönem yalnızca iki yapı katı ile temsil edilmektedir. İki büyük yapının yanı sıra, 29 yapı ortaya çıkarılmıştır[110].

Yerleşimin Kantara Çayı'nın doğusunda kalan kısmı, Halaf Dönemi ile İlk Tunç Çağı tabakalarının örttüğü beş İlk Neolitik tabakayı (I – V) içerir. Girişin bulunduğu cepheleri vadiye bakan, yan yana dizili ince uzun dikdörtgen yapılarıyla bu yer, düzenli bir yerleşim örneğidir. Girişiyle beraber küçük bir ön yapı ile düzenli oda bölünmelerine sahip daha büyük ana mekandan oluşan ve I. ve IV. tabakalardaki kanallı ev tipinin ana biçimi, iki farklı işlevi beraber barındırır. Baştaki yapı, konut işlevini yerine getirirken, altından geçen kanallar yardımıyla serin ve kuru tutulabilen ana kısım ise, besinlerin saklanmasında kullanılıyordu. Konutların taşlı kerpiç örgü ile yapılan depoları, dikmelerle desteklenen olasılıkla dışa taşkın düz çatıyla örtülüydü. 4,5 – 6,2 m genişliğinde ve 11,3 – 18,2 m uzunluğunda olabilen bu yağı tipiyle, Anadolu'nun geleneksel köy evinin prototipi ilk kez ortaya çıkar. İnce uzun dikdörtgen ev, aynı zamanda taş aletlerle heykellerin yapıldığı atölyeyi barındırıyordu. En yeni tabakada belirleyici öğe, Çayönü'nün hücre planlı yapılarını

[107] Hauptmann, 2007b:442
[108] Hauptmann, 2007a:137
[109] Hauptmann, 2007a:137
[110] Hauptmann, 2007a:137

çağrıştıran ev tipidir. Evlerin dışında ateş çukurları ve "ızgara levhaları" diye tanımlanabilecek ocak yerleri vardır. Bazılarının kafatası eksik ölüler, ikincil gömü olarak ev tabanlarının altına gömülmüştür. Kafatasları, Önasya Neolitik'in de olduğu gibi gövdeden ayrı gömülmüş olabilir. Kare biçiminde taş bir yapı, tıpkı Çayönü'ndeki gibi, burada da yerleşmenin diğer bölümlerinden ayrılır; Anıtsallığıyla ve terazzo tabanı, içte ve dışta dönen taş seki ile özellikle T biçimli dikilitaşlı donanımıyla kült yapısı olarak tanımlanır. Bu bina, üç değişik evrede hep aynı yerde üst üste yeniden inşa edilmiştir. Bu nedenle, yerleşim süreci boyunca kültün de süreklilik gösterdiği anlaşılmıştır[111].

Anıtsal yontuculuk, tümüyle özel yapılar ile bağlantılıdır. 'T' biçimli antropomorfik dikilitaşların düz bir çatıyı destekleyici öğeler olduğu varsayılsa bile, yumuşak kireçtaşından yapılmış 11 heykel yapıların özel önemlerini kanıtlar. Konut 3'teki podyumdan gelen biri dışında bütün heykeller daha sonraki Kült Yapıları II – III'de duvar içlerine, uygun biçimde "gömülü" şekilde devşirme malzeme olarak kullanılmıştır[112].

Gerçek boyutlardan daha büyük dazlak bir başın kulakları belirgindir ve yüzü kırık olarak bulunmuştur; arkasında çöreklenmiş bir yılan betimlemesi vardır. Bu heykel Kült Yapısı II'nin nişine konmuş olan büyük bir kült figürüne ya da stele ait olmalıdır. Ereksiyon halindeki phalluslu figürleri temsil eden insan biçimli "heykel"lerin varlığı, Göbekli Tepe'de yüzeyde bulunan ve bir erkeğin gövdesinin üst bölümünü gösteren kaba heykel ile kanıtlanmaktadır.

Heykel olarak biçimlendirilmiş dört parça, daha çok bir totem direği gibi bezenmiş bir dikilitaşın üst kısmını oluşturacak şekilde restore edilebilir. Dikilitaş tepede, aslında kadın başlarından birinin üzerine tünemiş olan yırtıcı bir kuş ile taçlandırılmıştır. Altta, iki simetrik figür sırt sırta bağda kurmuş olarak betimlenmiştir. File içinde toplandığı açıkça anlaşılan saçları omuzlarına dökülür; yuvarlak karınları ve eklenmiş cinsel organları kadın olarak tanımlanmalarını sağlar.

[111] Hauptmann, 2007b:442
[112] Hauptmann, 2007a:144

Daha önce sözü edilen kadınların başındaki kuş bir insanın ruhunu simgeleyebileceği gibi, doğal ve doğaüstü dünyalar arasındaki bir bağlantıyı da simgeleyebilir. Çok hasar görmüş bir heykel parçası da olasılıkla bu bileşik gruba ilişkindir. Heykel bütünlendiğinde, alt bölümde yan yana iki kuşun hemen hemen yüz yüze durumda olarak yetiştirildikleri ve ayaklarının yandan betimlendiği görülür. Kireçtaşının türü ve yüzey yapısına bakılırsa bu parçanın figürlü bir sütunun alt bölümüne ait olması olasıdır[113].

Heykel gibi üç boyutlu olarak biçimlendirilmiş akbaba benzeri bir kuşun kuyruğundaki çiviler kült yapısının duvarına takılmış hayvan biçimli bir tılsım simgesi olarak işlev görmüş olabileceğini düşündürse de, yine bileşik bir figüre ait olması da mümkündür[114].

Orijinal boyuttaki heykeller ile ilgili olmaları olası, taştan heykelcikler, şimdiye kadar bulunan İlk Neolitik ait buluntular arasında kendine özgü bir yer tutar. Konuları kil heykelciklerden çarpıcı derecede farklıdır; içlerinde hem natüralist hem de çok stilize yüzleri olan insan başları bulunmaktadır. Temel konular ile sınırlanmış olmaları büyük heykellerinkini yansıtır; dolayısıyla bunlara modellik ettiklerini varsayabiliriz. Bu izlenim kült yapılarının insan biçimli yekpare dikilitaşlarda görülen motifleri bütün ayrıntılarıyla yineleyen birçok minyatür dikilitaşla desteklenir. Minyatür bir maske hem Geç Mureybet kültürüne tarihlenen Jerf el Ahmar'da bulunan küçük insan kafası heykellerini, hem de Nahal Hemar ve Hebron bölgesinde bulunan Çanak Çömleksiz Neolitik B evresine ilişkin büyük ölçekli taş maskeleri anımsatır. Zaman zaman hayvan biçimli heykelcikler de bulunmuştur; aslanlar, panterler, yaban domuzları, yabani atlar, ayılar ve akbabalar çoğu kez yalnızca baş olarak ancak bazen de tüm gövdeleriyle betimlenmişlerdir[115].

Zengin heykel repetuarının yanında Nevali Çori'de çok sayıda da heykelcik ele geçmiştir. 700 adet kil heykelcikten yaklaşık 665 tanesi insan biçimli, yalnızca 30 kadarı yani %4'ü hayvan biçimlidir. Diğer Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmelerde hayvan biçimli heykelciklerin sayısı normalde sanatsal nesnelerin %70'ine ulaşır.

[113] Hauptmann, 2007a:145
[114] Hauptmann, 2007a:145
[115] Hauptmann, 2007a:147

Yalnızca çok az sayıda parçanın koyun ya da keçiye, büyükbaş hayvanlara, ayı ya da yaban domuzuna ait olduğu saptanmıştır. 179 erkek heykelciği, bazen bir şeye sarınmış olarak ayakta durmaktadır. Öte yandan kadınların 159'u çıplak ve oturmaktadır. Anne ve çocuk motifi iki örnekte görülür; gebelik 8 örnekte gösterilmiştir. Minyatür kil figürler işçilik açısından küçük taş heykellerin niteliğine yaklaşamaz. İlginç olan, kil heykelcikler kült törenleriyle bağdaştırılamayacak yerlerde bulunmuşlardır. Bu durum günlük yaşamda yerine getirilen dinsel törenleri yansıttıkları şeklinde yorumlanabilir[116].

4.10. Şanlıurfa Yeni Mahalle – Balıklıgöl Höyüğü

Urfa'nın eski yerleşim yerlerinden biri olan Yeni Mahalle semti, kutsal olarak bilinen Balıklıgöl'ün yanında yer alır. Bu semti ikiye ayıran Yeni Yol Caddesi üzerinde bulunan bir kesitte, 1997 yılında Şanlıurfa Müzesi ve Harran Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nün işbirliği ile kısa süreli bir çalışma yapılmış ve yaklaşık 15 m'lik bir alan incelenmiştir. Yapılan kazı çalışması sonucu kesitin Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait olduğu, buluntu ve analizlerden anlaşılmıştır[117]. Çeşitli zamanlarda yapılan hafriyatlar sırasında bu semtin çeşitli yerlerinden bol miktarda kül ve çakmaktaşı çıktığı söylenmektedir. Ayrıca, 1993 yılında tesadüfen ele geçen "Urfa Heykeli" de bu semtte bulunmuştur[118].

Urfa eski kent merkezi; doğusunda Harran Ovası, batısında ve güneyinde Fatik Dağları, kuzeyinde ise Kaşmer Dağı ile çevrilidir. Harran Ovası ve etrafında bulunan platolara kuşbakışı bakıldığında, açıklığı güneye doğru uzanan at nalı şeklinde bir görünüme sahip olduğu anlaşılır. Kent merkezi de bu coğrafik şeklin tam olarak kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Yeni Mahalle yerleşiminin doğusu hafif bir eğimle Harran Ovası'na doğru yönelir. Ayrıca, yerleşimin güney ve batı kısmı, eski Karakoyun Deresi yatağı sayesinde bir nevi doğal bir bariyer oluşturmaktadır[119].

Yeni Mahalle üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda tümü Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a ait 13 tabaka saptanmıştır. Yapılan çalışmalardan, yerleşimin kuzeye

[116] Hauptmann, 2007a:147 – 148
[117] Çelik, 2007:165
[118] Çelik, 2007:165
[119] Çelik, 2007:165 – 166

doğru alçalan bir ana kayanın üzerinde oturduğu saptanmıştır[120]. Yerleşimlerin anakaya üzerine yapılma tarzı, bölgede yer alan Göbekli Tepe, Nevali Çori, Karahan Tepe[121], Hamzan Tepe[122], Sefer Tepe[123] gibi Çanak Çömleksiz Neolitik dönem merkezlerinde de karşımıza çıkan benzer bir özelliktir.

Yeni Mahalle kesitinin üst kesimleri, bugünkü modern yapıların altında kalmış olup, üzerinde çalışılmış olan kesitin en üst bölümü Çanak Çömleksiz Neolitik dönem içinde sona ermektedir[124].

Çıplak bir erkeğin önden, menhir benzeri bir biçimde gösteren diğer bir olağan dışı heykel, 1993 yılında, Urfa kentinin eski merkezi olan Yeni Mahalle'deki yapım çalışmaları sırasında bulunmuştur. Figürün tasarımı, dikey kısmı ile bir gövdenin ve yatay başlık ile de bir insanın kafasının betimlendiği, stilize insan biçimli dikilitaşları andırır. Gerek bu heykel ve gerekse 'T' biçimli bir dikilitaşta, boyna gerdançe gibi asılmış, birbirinin aynı üçgen birer takı taşımaktadır[125].

4.11. Akarçay Tepe

Yerleşme Şanlıurfa İli, Birecik İlçesi, Akarçay Köyü'nün hemen batısında, kısmen altında, Fırat'ın küçük bir kolu ve mevsimlik bir dere olan Su Deresi yakınında, alçak alüvyal ovada yer alır. Üzerinde bulunduğu Kuvarterner terasla birlikte yaklaşık 6 m yüksekliğe sahiptir; doğu – batı yönünde 350 m'den fazla, kuzey – güney yönünde ise 150 m boyutlarında çift tepeli bir höyüktür[126].

M.Ö. 8. binyılda kurulmuş ve 7. binyıla kadar kesintisiz iskân edilmiş ilk tarım köylerinden Akarçay Tepe'de, 1999 ile 2002 yılları arasında yapılan kazılara 2005 yılında yeniden başlanmış ve halen devam edilmektedir[127].

İlk dönem kazılarının sonuçları, Akarçay Tepe'de – klasik Yakındoğu Neolitik terminolojisi çerçevesinde – Çanak Çömleksiz Neolitik B'den (PPN B) Çanak

[120] Çelik, 2007:167
[121] Çelik, 2000:6 – 8
[122] Çelik, 2004:3 – 5
[123] Çelik, 2006:23 – 25
[124] Çelik, 2007:167
[125] Hauptmann, 2007a:144
[126] Özbaşaran /Molist, 2007:179
[127] Özbaşaran, 2007:453

Çömlekli Neolitik'e, Halaf – öncesi olarak bilinen evreye kadar kesintisiz yerleşildiğini göstermektedir[128].

Akarçay Tepe'de ızgara planlı yapılarla temsil edilen ilk yerleşme, M.Ö. 8. binyılın başına, Orta PPN B'ye tarihlenir. Bu ilk yerleşme tabakalarına höyüğün doğu kesiminde ulaşılmıştır. Akarçay Tepe'ye, bitkileri kültüre alma, hayvan evcilleştirme, taş duvar örme ve kerpiç yapımı gibi bilgilerle gelen ilk yerleşikler, su terası üzerindeki terasa yerleşmişlerdir[129]. Bunu yapım malzemesinde ve planda zengin bir çeşitleme gösteren Son PPN B tabakları izler. Akarçay Tepe'deki bir sonraki evre, yapı işçiliği ve planlama açısından aynı geleneğin sürdüğü evredir. Değişim, Akarçay Tepe'de M.Ö yaklaşık 7.binyılın sonlarına doğru görülür. Höyüğün Batı kesimi Çanak Çömlekli Neolitik yerleşmeye aittir. Mimaride, yapı planlarında, yapım teknikleri ve kullanılan malzemede gözlemlenen farklılıklar bu değişimi net biçimde yansıtan öğelerdir. Yapı planlarında, yapım teknikleri ve yapı işçiliğindeki düzen ve kurallar yoktur[130]. M.Ö. 7800'lerden 6200/6000'lere kadarki bu uzun ve sürekli yerleşme, Akarçay Tepe'nin Neolitik dönemde görülen yeni sosyo – ekonomik stratejilerin ortaya çıkış süreciyle ilgili önemli veriler sağlayacak bir yer olduğunu göstermektedir[131].

4.12. Mezraa - Teleilat

Mezraa Teleilat Höyüğü, Şanlıurfa İli Birecik İlçesi'nin 7 km güneyinde, Mezraa Beldesi sınırları içinde, Fırat'ın sol yakasındaki kıyı taraçası üzerindedir. Yerleşme ilk olarak 1989 yılında, G. Alzage'nin Kargamış-Birecik Baraj Göl Alanları yüzey taramasında bulunmuştur. 1999 yılında ODTÜ TAÇDAM koordinatörlüğünde, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı'nın höyükte gerçekleştirdiği yüzey toplamasının ardından, 1999–2002 yılları arasında Anabilim Dalı'ndan M. Özdoğan başkanlığındaki bir ekip tarafından yürütülmektedir[132].

---

[128] Özbaşaran, 2007:453
[129] Özbaşaran /Molist, 2007:180
[130] Özbaşaran /Molist, 2007:183
[131] Özbaşaran, 2007:453
Ayrıca kazı ve araştırma sonuçları için bkz. Özbaşaran vd., 2004;Özbaşaran vd., 2007
[132] Özdoğan, 2007c:189

2001 yılı çalışmaları sonucunda Mezraa Teleilat'taki kültürel süreç şöyle belirlenmiştir. 1A Kültür Katı-Akhaemenid/Pers Dönemi, 1B Yeni Assur Yapı Katı, 1C Erken Demir Çağı, 2A Kültür Katı-Son Neolitik Çağ, 2B Kültür Katı-Orta Neolitik Çağ, 2C Kültür Katı-İlk Neolitik Çağ, 3 Çanak Çömlekli-Çanak Çömleksiz Neolitik Geçiş Dönemi[133].

Yerleşimin Neolitik Çağ için esas önemi, Yakındoğu'da çok az bilinen Çanak Çömleksiz – Çanak Çömlekli Neolitik geçiş sürecini yansıtan kültür katlarını vermiş olmasıdır. Yerleşimin Çanak Çömleksiz Neolitik B Dönemi'ne ait IV. ve V. kültür katları, bölgenin diğer yerleşimlerinden bilinen mimari ve buluntu topluluğunu vermektedir[134]. Mimari, bölgedeki diğer höyüklerde olduğu gibi, bölmeleri standart olmayan hücre planlı yapılardan oluşmaktadır. Ortaya çıkan yapılardan en eski olanı taş temelsiz kerpiç, hemen bunun üzerindeki ise taş temellidir[135]. Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'la birlikte, eski dönemin kült yapıları yenilenmeyerek terk edilmiş, önceden planlanmış düzenli mimari gelenek ortadan kalkmıştır[136].

III. evre olarak adlandırılan geçiş evresinin en özgün buluntularının arasında kireçtaşından yapılmış, oturur durumda betimlenmiş çok sayıda erkek heykelciği ile sayısı 400'ün üzerinde fallus heykelciği bulunmaktadır. Geçiş evresinin üzerine gelen II. evre, Yakındoğu'nun ilk çanak çömlek kültürlerinin gelişim sürecini temsil etmektedir. Bu evre Mezraa Teleilat'ta gerek mimari, gerek yerleşme düzeni, gerekse de farklı buluntu topluluklarıyla belirlenen 3 aşama olarak izlenir[137].

4.13. Gürcütepe

Urfa şehrinin güneydoğu ucunda yer alan ve Gürcütepe olarak adlandırılan taş çağına ait yerleşme yeri, dört adet çok basık ve yayvan tepe topluluğundan oluşmaktadır. Urfa'da bulunan su kaynaklarından başlayıp, güneydoğu yönünde Harran Ovası'na doğru ilerleyen dere yatağı boyunca sıralanan tepeler, doğudan

[133]Karul/Ayhan/Özdoğan, 2002:165-166
[134] Özdoğan, 2007d:450
[135] Özdoğan, 2007d:190
[136] Özdoğan, 2007c:191
[137] Özdoğan, 2007d:450

batıya doğru olmak üzere Romen rakamlarıyla numaralandırılmıştır[138]. Gürcütepe I ve IV olarak adlandırılan iki höyük, alçak olmaları nedeniyle, arazide zorlukla seçilebilmektedir. Gürcütepe II ve III ise, gerçek birer höyük olarak belirgin ve fark edilecek kadar yüksektir. Höyükler, günümüzde hemen hemen tamamen yapılaşma altındadır. Gürcütepe II yerleşmesinde 1995 ve 1996 yılında alan kazısı yapılmış, her dört höyükte ise takip eden yıllarda, sondajlarda ana toprağa kadar ulaşılmış, bu şekilde yerleşme sürecinin kapsamı açıklığa kavuşturulabilmiştir[139].

Yapılan sondajlar sonucunda, Gürcütepe'de her dört höyükte, sadece geç PPN B (Çanak Çömleksiz Neolitik B) evresinin temsil edildiği sonucunu ortaya koymuştur. Sadece Gürcütepe I yerleşmesinde, ayrıca üst seviyelerde, Çanak Çömlekli Neolitik'e geçiş evresini oluşturan PPN C (Çanak Çömleksiz Neolitik C) katmanına rastlanmıştır[140].

Gürcütepe, diğer birçok geç PPN B dönemi merkezlerinden bilinen yerleşme görüntüsünün benzerini sunmaktadır. Kerpiç tuğlalardan yapılmış küçük, hücre biçimli iç mekân ayrımlı ve geniş odalı yapılar mimari buluntuların karakteristik özelliğidir. Zengin çakmaktaşı ve obsidyen alet endüstrisinde, başta büyük Byblos ok uçları olmak üzere, Palmyra uçları ve Çayönü aleti adı verilen tipler bulunmaktadır. Buluntular arasında, taştan yapılmış bir baskı mühür, üzerindeki motiflerle mühür sanatının en erken örneklerinden biridir. Arkeofauna, yabani hayvan türlerinden olduğu gibi evcil hayvan türlerinden örnekleri de kapsamaktadır. Zengin kaynak suları etrafında bulunan arazilerin yakınında yer alan Gürcütepe höyükler topluluğu, çiftçi bir yaşam ve yerleşim düzenini ortaya koymaktadır[141].

[138] Schmidt, 2007c:96
[139] Schmidt, 2007c:96
[140] Schmidt, 2007c:96
[141] Schmidt, 2007c:96

4.14. Kumartepe

Düz bir yerleşme yeri olan Kumartepe, Fırat nehrinin sol kıyısında, Kalkolitik Çağa ait olduğu sanılan iki büyük höyüğün, Şaşkan Büyük ve Küçük tepeler, arasında yer almaktadır. Yerleşme, yüzeye yayılmış çakmaktaşı ve çanak çömlek parçaları ve diğer kalıntılarla göze çarpmaktadır. Bu malzemenin yayılma alanına göre yerleşmenin en aşağı 4.8 hektarlık bir alanı kapladığı anlaşılmıştır[142].

Çanak çömlek, çakmaktaşı, öğütme taşları ve kemik aletler malzeme grubunu oluşturur. Çanak çömlek genelde; kaba yapımlı, çoğunlukla saman katkılı mallar ile ince yapımlı, iyi pişirilmiş ve madensel katkılı, grubun üçte biri açkılı mallar görünümündedir. Boyutlardaki büyük farklılığa rağmen, her iki mal grubunda da aynı biçimler görülür; ip delik ağızlı, yatay yahut dikey kulplu çömlekler, dışa dönük ağızlı kaseler ve tabaklar. Diğer mal grupları az miktardaki çanak çömlek parçalarında görülür; kırmızı astarlı, kum katkılı mallar ile yalın, açkısız, ince, iyi karılmış mallardır. Boyalı çanak çömlek çok az sayıda mevcuttur, bunlar; devetüyü rengi astar üzerine kırmızı dikey çizgilerden oluşan bezemelerdir. Yontma taş endüstrisinin çok genel bir ilk ayrımı sonucu Kumartepe'de obsidyenin çok nadir olduğu saptanmıştır[143].

Çeşitli cins minik deliciler haricinde ki açmalardan birinde birkaç binden fazla bulundu, alet grupları çokluklarına göre; karın veya sırt yüzleri yassı düzeltili ok uçları, çentikli parçalar, çeşitli kalem cinsleri, yonga kazıyıcılar ve az miktarda güdük orak dilgileri. Çekirdekler minik boyutlu olup prizma yahut piramit biçimindedirler. İşlenmemiş malzemeyi kullanılmış çay taşları oluşturur. Bundan başka taş kaplar, baltacıklar ve delinmiş taşlar diğer buluntuları teşkil eder[144].

Özellikle çanak çömlekteki bazı özellikleri nedeniyle, Amuk A ve B evreleri, Sakçagözü Turlu ve belki Mersin yerleşmeleriyle kültür beraberlikleri dolayısıyla Kumartepeyi VI. binin ikinci yarısına tarihlendirebiliriz[145].

[142] Roodenberg, 1984:3
[143] Roodenberg, 1984:4
[144] Roodenberg, 1984:4
[145] Roodenberg, 1984:4

4.15. Söğüt Tarlası

Şanlıurfa il merkezinin 35 km kuzeybatısındaki Bozova İlçesi'nin 2 km kadar güneybatısındaki ismini yakınındaki bir tarladan alan Söğüt Tarlası Höyüğü'nün çevresinde ve altında, Biris Mezarlığı'nın 1 km kadar kuzeyindedir[146]. Yaklaşık 3 m. yüksekliğinde 80X40 m boyutlarında yayvan bir höyüktür[147]. Burada, 1964 yılında yapılan kazı çalışması yaklaşık 20 gün sürmüş, yüzeyden 1 m derinlikte Bakır devrinin Uruk dönemine ait çanak çömlek parçaları ele geçirilmiştir. 1,5 m derinlikte ise Cilalı taş devri mimarisine ait bulgular olmamasına rağmen bu dönemin dilgi endüstrisine ilişkin çakmaktaşları ele geçmiştir[148]. Söğüt tarlası yerleşimi, M.Ö. 10.000 ile 8000 yılları arasına tarihlendirilmektedir[149].

4.16. Biris Mezarlığı

Bozova ilçe merkezinin güneyinde, Gölbaşı olarak da bilinen bir gölün kenarında yer alan düz bir yerleşimdir. İlk kez 1963 yılında yapılan yüzey araştırmasında bulunmuştur[150]. Buranın üzerinde Biris köyüne ait bir mezarlık alanı bulunmaktadır. Bu yerleşim 120X25 m boyutlarında, göl seviyesinden 4 – 5 m yüksektedir[151]. 1964 yılında, B. Howe yönetiminde 15 gün süre ile yapılan kazılarda mezarların burayı tamamen karıştırmış olmasından dolayı yerleşme yerinin özelliklerini yansıtacak kalıntılar bulunamamıştır[152]. Yapılan kazılarda kaliteli çakmaktaşından yapılmış, kalem ve kazıyıcılar ile minik taş aletlerle temsil edilen bir dilgi endüstrisinin var olduğu anlaşılmıştır[153]. Biris Mezarlığı, ele geçen buluntuların özelliklerine dayanılarak, Yontmataş devrinin, sonu ile Cilalı Taş devrinin A ve B evresine tarihlendirilmektedir[154].

[146] Harmankaya /Tanındı, 1997: Söğüt Tarlası
[147] Benedict, 1980:136, Lev. 18, U51/2
[148] Çambel /Braidwood, 1980:11 – 12
[149] Hours vd., 1994:323
[150] Harmankaya /Tanındı, 1997: Biris Mezarlığı
[151] Benedict, 1980:136, Lev. 18, U51/1
[152] Çambel /Braidwood, 1980:11 – 12
[153] Kökten, 1947:223 – 236; M. Özdoğan, 2000:14
[154] Hours vd., 1994:83; Harmankaya /Tanındı, 1996: "Biris Mezarlığı"

5. HEYKEL VE HEYKELCİKLER

Arapça kökenli olan heykel sözcüğü, Osmanlıca ve günümüz Türkçesi'nde üç boyutlu sanat yapıtlarının yaygın adıdır. En geniş kapsamıyla çok iri şey, büyük tapınak vbg anlamlarda da yüklüdür. Tek figürden oluşan ve genelde ayakta duran heykelleri tanımlamak için Latince ***statua*** sözcüğü kullanılmaktadır. Akdeniz çevresindeki ilkçağ uygarlıklarında ***sculptura*** (yontu; İng., Fr.***sculpture***; Alm. ***Skulptur***) ve ***statua*** (İng., Fr., Alm.***Statue***) sözcükleri ayrı uğraşları, farklı kavramları dile getirir. ***Sculptura***, mimarlığa da kapı açabilen, her türde üç boyutlu heykelsi biçimlendirmeyi belirlerken, ***statue*** yitik mum ya da döküm teknikleriyle elde edilen türleri belirten bir sözcüktür. Heykel, yapım açısından rondbos (***ronde – bosse***) , yani duvar vb bir yüzeyden bağımsız, çevresinde dönülebilir serbest heykel ve alçak ya da yüksek kabartma (rölyef) olarak iki ana türe ayrılır ve genellikle bu iki ana tür içinde irdelenir. Kesin olmamakla birlikte, statue dendiğinde 75cm ve daha büyük boyutlardaki heykel anlaşılmakta, daha küçük boyutlar için Fransızca ***statuette*** (Heykelcik) sözcüğü kullanılmaktadır[155].

Konu kapsamında incelediğim 95 parça eserde üzerinde tahmini bir değer olan 75 cm'lik ölçü ayırt edici bir özellik teşkil etmemiştir. Eserler üzerinde yaptığım detaylı ölçülendirme çalışmasında kendi içinde 20 cm'ye kadar olan eserleri heykelcik olarak adlandırdım. 20 cm ve üstü boyuttaki eserleri ise heykel olarak değerlendirdim. Bu belirlemeye de genelde boyundan kırık olarak ele geçmiş tüm olarak düşünüldüğünde kompozit bir eserin parçası olabilecek insan başlarının 20 cm ile 35 cm arasında arasında değişen ölçüleri ve yine 20 cm'den uzun 70 cm'ye kadar örnekleri olan hayvan heykellerinin bulunması, karşık varlıklar adı altında incelenen eserlerin sadece torsolarının 25 cm ile 35 cm arasında değişen uzunluktaki ölçüleri kanıt oluşturmaktadır.

[155] Gevgilili /Hasol /Özer, 1997:780

Taş, heykel sanatında belli başlı yontu gereçlerinin belki de en önemlisidir. Jeolojik oluşumlarına göre püskürük (magmatik) , tortul (sedimanter) ve başkalaşım (metamorfik) olarak üçe ayrılır. Kil ise, heykel gereçleri içinde en kolay bulunanı ve en yaygın olanıdır. Paleolitik Çağ'da (> PREHİSTORYA) insan ve hayvan figürlerinin fırınlanmadan yapımında kullanılmıştır. Yapısal niteliklerinden ötürü nemliyken kolay modle edilebilen (> MODELASYON) , kuruduğu zaman yontulabilen, suyla karıştırılıp sıvılaştırıldığında da kalıplara dökülebilen bir gereçtir. Fırınlandığındaysa sertleşerek dayanıklılık kazanır. Ürün, fırınlama derecesine göre değişime uğrar. Düşük ısıda gözenekli ve göreceli olarak yumuşak SERAMİK (***earthenware***) elde edilir. Isı artırıldığında gözeneksiz, sert ve bir ölçüde camlaşmış sert seramiğe (***stoneware***) dönüşür. En yüksek ısıdaysa kil iyice camlaşarak saydamlaşır ve PORSELEN denen cilalı, düzgün yüzeyli ürün elde edilir. Düşük fırınlama yöntemiyle yapılan sarımsı ve kırmızımsı kil ürünlere de PİŞMİŞ TOPRAK (***terra cotta***) denir[156].

Heykel sanatı, tarihsel açıdan biçim sanatlarının en eskilerinden biridir. Yaklaşık her kültürün oluşum evresinde el sanatlarının gelişimini, heykel sanatının ortaya çıkıp serpilmeye başlaması izler. Genellikle köken açısından küçük el sanatlarından yola çıkar, söz konusu kültürün özelliklerine göre, kimi kez onlarla kaynaşır. Bu dalda ilk üretimler çıplak elle biçimlendirme olanağı veren kil ve benzeri gereçlerin yaygın olarak kullanılmasıyla başlamıştır. Bu üç boyutlu biçim sanatının, çeşitli evre ve yörelerde birbirinden farklı amaç, işlev ve biçimlerde kullanımlarına tanık olunmaktadır. Çok çeşitli ve farklı gereçlerle gerçekleştirilmiş bulunmaları söz konusu olabilir. Bunlar ister küçük bir mezar kalıntısından bir öğe, bir FETİŞ, ister büyük bir yapının bezeği, parçası ya da kimi kez tümü olsun, ister bir silah parçası ya da bir koşum takımı ayrıntısı vb bir öğe, soyut ya da somut bir üslupta gerçek ya da düş ürünü bir varlığın üç boyutlu görsel betisi olsun, estetik açıdan soylu ve düzenli olması ve sanatsal düzeyde bir ya da daha fazla görsel bildiriyi içermesi koşuluyla çağımızda heykel sanatı bağlamı içinde algılanır[157].

[156] Gevgilili /Hasol /Özer, 1997:780
[157] Gevgilili /Hasol /Özer, 1997:782

En eski anıtsal boyutlu heykeller olarak adlandırılan eserler, Nevali Çori ve Göbekli Tepe kazılarından ele geçmiştir. Söz konusu heykeller kırık, parça ya da bütün haldedir. Bütün heykellerin yapımında, hammadde olarak, istisnasız kireçtaşı kullanılmıştır. Seçilen kireçtaşı yumuşak, dolayısıyla, çakmaktaşı aletlerle kolaylıkla işlenebilen ve sonrasında yüzeyi açkılanabilen bir cinstir[158]. Bunun yanı sıra birkaç eserde malzeme olarak steatit (Sabun taşı) ve çakmaktaşı da kullanılmıştır.

Nevali Çori kazısı, o zamana kadar M.Ö. 8. binyıl için olası sayılmayan, büyük taş heykel üretimi konusunda ilk defa bilgi edinmemize olanak sunmuştur[159]. Göbekli Tepe'de de bugüne kadar benzeri olmayan M.Ö. 9000'lere tarihlenen, çok sayıda hayvan kabartması, tam plastik hayvan figürleri ve daha az sayıda kireçtaşı insan tasvirleri ele geçmiştir[160].

Neolitik kil heykelcikler gelişim çizgisi üzerinde, Üst Paleolitik Dönem'e ait av içerikli heykeller ile Mısır ve Mezopotamya'daki ilk uygarlıkların sanatı arasında bir yerdedir. Stilistik açıdan çeşitliliğe rağmen, "Neolitik tasvir kalıpları"nda farklılık gösteren betimleme tiplerinin sınırlı repertuarıyla kendini gösteren, son derece karmaşık figüratif bir sanat meydana getirirler. Ayrıca Neolitik heykeller, çok geniş alana yayılmış olsa da, bir dizi ortak özellik onları birbirine bağlamaktadır[161].

Heykeltraşlık eserleri ise bölgede yer alan bütün Neolitik yerleşimlerde ele geçen önemli buluntu grubunu oluşturmaktadır. Bu eserlerin yapımında ise malzeme olarak kil kullanılmıştır. Bölgede yer alan höyüklerde, detaya ait oldukça az özellikler taşıyan ve işçilik olarak basit formlar halinde yapılan insan heykelciklerinin genel olarak birbirine benzese de detaylarda yerel farklılıklar gösterdikleri gözlemlenmiştir.

[158] Hauptmann /Schmidt, 2007:430
[159] Hansen, 2007:507
[160] Hansen, 2007:508
[161] Hansen, 2007:507

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Neolitik yerleşimlerin birçoğunda heykeltraşlık eserleri ve pişmiş topraktan heykelcikler ele geçmiştir. Ele geçen merkezler arasında Nevali Çori, Göbekli Tepe, Çayönü, Gritille, Cafer Höyük, Hakemi Use, Kumar Tepe, Mezraa Teleilat, Şanlıurfa – Yeni Mahalle yer almaktadır. Nevali Çori, Göbekli Tepe ve Şanlıurfa – Yeni Mahalle gibi Neolitik yerleşimlerde heykeltraşlık eserleri ön plandadır. Bu yerleşimlerin dışındaki yerleşimlerde ise heykelcikler ön plandadır.

5.1. İnsan Heykel ve Heykelcikleri

Bu gruba ait duruş tiplerine göre 51 parça eser yer almaktadır. Eserler oturur ve ayakta şekildedir. Cinsiyetlerine göre gruplandırılan eserlerin yanı sıra cinsiyeti belirsiz olup insan figürini olarak adlandırılan eserlerde mevcuttur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Neolitik yerleşimlerde açığa çıkarılan bu eserlerde malzeme olarak kil, kireçtaşı, steatit ve çakmaktaşı malzeme kullanılmıştır. Eserlerin boyutları ise 1,7 – 193 cm arasında değişkenlik göstermektedir.

5.2. Kadın Heykelcikleri

Bu gruba giren eserler, toplam 28 parçadır. Eserlerin boyutları 1,7 – 13,1 cm arasındadır. Eserlerin yapımında kil ve kireçtaşı hammadde olarak kullanılmıştır. Cafer Höyük, Çayönü, Göbekli Tepe, Gritille, Mezraa Teleilat, Nevali Çori kazılarında ele geçen eserler olup kazı hafirleri tarafından genel olarak M.Ö. 10000 – 6500 yılları arasına tarihlendirilmişlerdir.

Kadın heykelcikleri duruş tiplerine göre 2 farklı alt başlık altında incelenmiştir.

5.2.1 Oturan Kadın Heykelcikleri

Bu gruba giren eserler 27 parçadır. Eserlerin boyutları 1,7 – 13,1 cm arasındadır. Bütün halindeki eserlerin yanı sıra sadece gövdenin alt kısmının olduğu eserlerde vardır. Bu eserlerin birçoğunun uzuvları tam şekillendirilmemiş olup şematizedir. Hepsi oturur biçimde tasvir edilmiş olan eserlerin oturuşları yani hafif arkaya yaslanır gibi oturmaları tamamen Neolitik oturuş şemasına uygundur. **(Kat.no:1/27)**

5.2.2. Ayakta Duran Kadın Heykelcikleri

Bu gruba giren eser 1 parçadır. Göbekli Tepe'ye ait olan bu eserin baş kısmı eksiktir. 3,1 cm uzunluğa sahiptir. Kolların duruşu nedeniyle kadın heykelciği olabileceğini düşündüğümüz eser, bu duruş tipine tek örnektir. **(Kat.no:28)**

5.3. Erkek Heykelcikleri

Bu gruba giren eserler, toplam 9 parçadır. Eserlerin boyutları 4,8 – 193 cm. arasındadır. Eserlerin yapımında hammadde olarak kil ve kireçtaşı kullanılmıştır. Cafer Höyük, Göbekli Tepe, Nevali Çori, Şanlıurfa - Yeni Mahalle kazılarında ele geçen eserler olup kazı hafirleri tarafından genel olarak M.Ö. 9000 – 7900 yılları arasına tarihlendirilmişlerdir.

5.3.1. Ayakta Duran Erkek Heykelcikleri

Eserlerin boyutları 4,8 – 193 cm. arasındadır. Çoğu kırık parçalı, boyut olarak kısa olan, bu gruba giren eserlerin hepsi ayakta betimlenmişlerdir. Ayakta betimlenen 6 eserde cinsel organlar açıkça ve belirgin bir şekilde vurgulanmıştır. Geriye kalan 3 örnekte ise bel çevresi kuşak ya da kemerle sarmalanmıştır. Bu eserler içinde özellikle Şanlıurfa – Yeni Mahalle höyüğündeki heykel ve Göbekli Tepe'de ereksiyon halinde ele geçen erkek heykeli boyutu itibariyle kompozit bir betimlemenin parçası olabilir. **(Kat.no:29/37)**

5.4. Cinsiyeti Belirsiz Heykelcikler

Bu gruba giren eserler toplam 14 parçadır. Eserlerin boyutları 3,5 – 59 cm arasındadır. Eserlerin yapımında hammadde olarak kil ve kireçtaşı kullanılmıştır. Göbekli Tepe, Gritille, Kumar Tepe, Hakemi Use, Nevali Çori, Mezraa Teleilat gibi Neolitik yerleşimlerden ele geçen eserlerin yanında buluntu yeri belirsiz olan Gaziantep Müzesi'nde sergilenen bir eserde yer almaktadır. Eserler genel olarak kazı hafirleri tarafından M.Ö. 8800 – 6500 yıllarına tarihlendirilmişlerdir.

5.4.1. Ayakta Duran Cinsiyeti Belirsiz Heykelcikler

Bu gruba giren eserler 5 parçadır. Eserlerin boyutları 5,5 – 59 cm arasındadır. Eserlerin boyutları dikkate alındığında özellikle Gaziantep Müzesi'ne ve Nevali Çori'ye ait eserin diğer eserler ile boyut olarak çok farklı olduğu görülmektedir. Bu eserlerin kompozit bir betimlemenin parçası olma ihtimali yüksektir. Eserlerde baş ve gövde dışında cinsiyeti belirtecek herhangi bir uzuv belirtilmemiştir. **(Kat.no:38/42)**

5.4.2. Oturur Durumdaki Cinsiyeti Belirsiz Heykelcikler

Bu gruba giren eser 2 parçadır. Baş, uzun bir boyun, stilize bir gövde ve bacak bacak üstüne atmış oturur şekilde tasvir edilmiştir. Eser 5,3 cm yüksekliğe sahiptir. Diğer eser ise başsız olup herhangi bir uzvu belirtilmemiştir. **(Kat.no:43/44)**

5.4.3. Yaslanmış Oturan Cinsiyeti Belirsiz Heykelcikler

Bu gruba giren eserler 7 parçadır. Eserlerin boyutları 4 – 36 cm arasındadır. Eserler bir cisme yaslanıyor gibi betimlenmişlerdir. Yüz hatları dışında belirgin uzuvları yoktur. Genel olarak yoruma açık çıkıntılar mevcuttur. Göbekli Tepe'ye ait olan eser boyut itibariyle kompozit bir betimlemenin parçası olabilir. **(Kat.no:45/51)**

Tüm olarak ele geçen insan heykel ve heykelciklerinin yanı sıra kırık halde veya parça halinde ele geçmiş olan boyut olarak kolosal bir eserin parçası olabilecek insan başları da mevcuttur. Bu gruba giren heykeltraşlık eserleri toplam 16 parçadır. Eserlerin boyutları 2,8 – 56 cm arasındadır. Eserlerin yapımında hammadde olarak kireçtaşı kullanılmıştır. Bu grupta heykel başları yer almaktadır. Göbekli Tepe, Nevali Çori, Mezraa Teleilat, Çayönü kazılarında ele geçen eserler olup kazı hafirleri tarafından genel olarak PPN B (M.Ö. 8800 – 8000) Orta PPN B (M.Ö. 8500 – 7900) ve (M.Ö. 7000 – 6500) yıllarına tarihlendirilmişlerdir.

Birkaç örnek dışında genel olarak yuvarlak yüz hatlarıyla belirtilmişlerdir. Birçok eser boyundan kırıktır. Yüz detaylarının ayrıntılı olarak işlendiği ve işlenmediği eserler de mevcuttur. Göbekli Tepe eserleri kaba yonulu düzleştirilmiş eserler olup detaylardan yoksun olarak belirtilmişlerdir. Nevali Çori eserleri kendi

içinde farklılıklar göstermektedir. Yuvarlak ve kare yüz hatlarına sahip eserler mevcuttur. Mezraa Teleilat'ta ise sadece belli yüz hatlarının vurgulandığı eserler görülmektedir[162].

Çayönü eserlerinde ise yüz hatları belirgindir. Nevali Çori ve Göbekli Tepe eserlerinde boyut olarak kompozit bir betimlemenin parçası olma ihtimali yüksek olan insan başları mevcuttur. Bu grup eserlerde, Nevali Çori eserleri farklı ve detaylı baş tipleri ile diğer merkezlerden farklılık göstermektedir. **(Kat.no:52/67)**

5.5. Hayvan Heykel ve Heykelcikleri

Bu gruba giren heykeltraşlık eserleri toplam 13 parçadır. Eserlerin boyutları 2 – 120 cm arasındadır. Eserlerin yapımında hammadde olarak kireçtaşı, steatit ve çakmaktaşı kullanılmıştır. Bu grupta kirpi, yaban domuzu, su kuşu, kuş gibi türleri belirli olan hayvan türlerine ait heykellerin yanı sıra tam olarak hangi hayvan türüne ait olduğu tespit edilemeyen heykeller yer almaktadır. Göbekli Tepe ve Nevali Çori kazılarında ele geçen eserler kazı hafirleri tarafından genel olarak PPN A (9500 – 8800) ve PPN B (8800 – 8000) yıllarına tarihlendirilmişlerdir.

Şimdilik Önasya ve Anadolu Neolitik heykel sanatında Nevali Çori ve Göbekli Tepe yerleşimleri dışında bu tip heykeltraşlık eserleri ele geçen Neolitik merkez yoktur. Bu iki merkezde ele geçen eserler karşılaştırıldığında Nevali Çori'de farklı hayvan türlerine ait eselerin daha fazla olduğu görülmektedir. Göbekli Tepe'de ise belli hayvan türlerine ait birden fazla eser ele geçmiştir. Boyut olarak karşılaştırıldığında ise Göbekli Tepe eserleri içinde boyut olarak daha büyük olan hayvan heykellerinin sayıca daha fazla olduğu görülmektedir. Buna karşın her iki merkezde de boyut olarak kompozit bir betimlemenin parçası olma ihtimali yüksek hayvan heykelleri mevcuttur. Stilistik olarak incelediğimizde ise, Göbekli Tepe'de ele geçen birkaç örnek dışında genel olarak Nevali Çori eserlerinin Göbekli Tepe eserlerine göre daha detaylı ve ince işçilik gösterdiklerini görmekteyiz. **(Kat.no:68/80)**

[162] Detaylı bilgi için katalog kısmına bakınız.

Göbekli Tepe heykellerinin çeşitliliği, buluntular çok iyi korunamamış olmasına ve neredeyse hepsinde gözlemlenebilen parçalanmalara rağmen genel bir çerçevenin çizilmesine olanak vermektedir: Saldırgan hayvan tipleri çoğunluktadır. Heykellerin büyük çoğunluğu, hiç kuşku duymadan "tehlikeli görünümler" veren gruba dahil edilebilir. Hayvanlar, bir anlamda kötülüklerden korumak – başka bir şekilde belirtecek olursak korkutmak – böylece de "apotropeik" (tehlikelerden koruyucu) bir etki sağlamak amacıyla yerleştirilmişlerdir[163].

Tüm olarak ele geçen hayvan heykel ve heykelciklerinin yanı sıra kırık halde veya parça halinde ele geçmiş olan farklı hayvan türlerine ait genelde boyundan kırılmış hayvan başları da mevcuttur. Bu gruba giren heykeltraşlık eserleri toplam 12 parçadır. Eserlerin boyutları 3 – 52 cm arasındadır. Eserlerin yapımında hammadde olarak kireçtaşı kullanılmıştır. Bu grupta akbaba, aslan, koç, ayı, yaban domuzu, toynaklı, kedigiller gibi hayvan türlerine ait baş'lar yer almaktadır. Göbekli Tepe ve Nevali Çori kazılarında ele geçen eserler olup kazı hafileri tarafından genel olarak PPN A (M.Ö. 9500 – 8800) ve PPN B (M.Ö. 8800 – 8000) yıllarına tarihlendirilmişlerdir.

Bu eserlerden birçoğunun kırık ya da parçalı ele geçmiş olması boyut olarak daha büyük eserler olduklarını akla getirmektedir. Şimdilik Önasya ve Anadolu Neolitik heykel sanatında Nevali Çori ve Göbekli Tepe yerleşimleri dışında bu tip heykeltraşlık eserleri ele geçen Neolitik merkez yoktur. Bu iki merkezde ele geçen eserler karşılaştırıldığında Nevali Çori'de farklı hayvan türlerine ait eselerin daha fazla olduğu görülmektedir. Göbekli Tepe'de ise belli hayvan türlerine ait birden fazla eser ele geçmiştir[164].

Boyut olarak karşılaştırıldığında ise Göbekli Tepe eserleri boyut olarak daha büyük olup, bu eserlerin kompozit bir betimlemenin parçası olma ihtimali yüksektir. Stilistik olarak incelediğimizde ise, Nevali Çori eserlerinin Göbekli Tepe eserlerine göre daha detaylı ve ince işçilik gösterdiklerini görmekteyiz. **(Kat.no:81/92)**

[163] Schmidt, 2007:144
[164] Detaylı bilgi için katalog kısmına bakınız.

5.6. Karışık Yaratıklar

Bu gruba giren heykeltraşlık eserleri toplam 3 parçadır. Eserlerin boyutları 23 – 192 cm arasındadır. Eserlerin yapımında hammadde olarak kireçtaşı kullanılmıştır. Bu grupta karışık varlıklara ait heykeller yer almaktadır. Göbekli Tepe ve Nevali Çori kazılarında ele geçen eserler olup kazı hafirleri tarafından genel olarak (M.Ö. 8800 – 7900) yıllarına tarihlendirilmişlerdir.

Şimdilik Önasya ve Anadolu Neolitik heykel sanatında Nevali Çori ve Göbekli Tepe yerleşimleri dışında bu tip heykeltraşlık eserleri ele geçen Neolitik merkez yoktur. Bu gruba giren Nevali Çori eserleri boyutları ve buluntu durumları bakımından hem kompozit bir betimlemenin parçası hem de kült yapısının heykeltraşlık eserleridir.

Kuş adam kavramıyla ilişkilendirilebilecek heykel parçası, Nevali Çori terrazzo yapısının, geç evresinde, taş sıra içinde, yandan bakıldığında, kısa gaga kısmı kırık gibi görünen bir kuş heykelidir. Ancak eser bu bölümde oldukça stilize edilmiş bir insan yüzü betimlemesi ile son bulur[165]. **(Kat.no:93)**

Nevali Çori terrazzo yapısının erken evresine ait dolguda, niş önünde, küçük boyutlu bir "torso" bulunmuştur. Diğer heykellerin buluntu durumu gözönüne alındığında, bu parçanın da doğu duvarı kökenli olduğu, daha sonra mekân dolgusu içine düştüğü düşünülebilir[166]. **(Kat.no:94)**

Göbekli Tepe'de ele geçen Totem direği hem boyut olarak hem de yansıttığı betimleme bakımından Nevali Çori karışık yaratıklarına göre özgün ve farklıdır. **(Kat.no:95)**

[165] Hauptmann /Schmidt, 2007:431
[166] Hauptmann /Schmidt, 2007:431

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Neolitik dönem insanı, iklimin elverişli hale getirdiği doğal çevre üzerinde hâkimiyet kurması ve sonraki süreçte gelişen toplumsal kalkınma ile toplumsal örgütlenmenin sonucunda sanatsal anlamda ulaştığı yetkinliği heykeltraşlık eserleriyle yansıtmıştır. Bu eserlerin ele geçtiği yapıların kült alanları olması eserleri inanç ve tapınım ile ilişkilendirmiştir. Toplu tapınım ve ibadetin göstergesi niteliğindeki kült alanlarında ele geçen büyük boyutlu insan, hayvan ve karışık varlıklara ait heykeller boyutları itibariyle kült alanında kompozit bir betimlemenin parçası olmalıdır. Bunun yanı sıra bu kült alanlarında çok sayıda phallus sembolü ile ereksiyon halinde insan ve hayvan heykelinin ele geçmesi "baba tanrı" kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

M. Özdoğan'a göre, "Doğurganlığı üretimle özdeşleştirerek Neolitik dönemin vazgeçilmez simgesi durumuna gelen "ana tanrıça"nın, Anadolu Neolitiği için taşıdığı önem giderek daha fazla sorgulanmaktadır. Artık rahatlıkla tapınak olarak adlandırabildiğimiz kült yapıları, Neolitik dönemin kurgusunda "baba tanrı"nın ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu giderek daha fazla öne çıkartmaktadır[167]".

Yine Özdoğan'a göre, "Son yıllarda Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ tapınak ya da kült yapılarında ortaya çıkan erkek tanrı heykelleri ile phallus sembolleri, Neolitik dönem inanç sisteminin tümüyle yeniden gözden geçirilmesi gereğini ortaya koymuştur. Erkek tanrı tanımı yeni yeni kimlik kazanmakla birlikte giderek belirginleşmeye başlamıştır; bunun yanı sıra doğadaki diğer canlıların da Neolitik inanç sistemi içinde önceden düşünmediğimiz kadar önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Tapınak niteliği kazanmış olan kült yapılarında en fazla işlenen konunun av hayvanları dışındaki yabanıl hayvanlar olması "Şamanizm" türü, doğa güçlerinin ağırlıklı olduğu, bir inanç sistemini işaret etmektedir[168]".

Hauptmann ve Schmidt'e göre ise, "Göbekli Tepe kazısında bulunan antropomorfik heykellerden bazılarının erkek olduğu kesindir. Ancak kadın heykellerinin varlığını kesinlikle kanıtlayacak bir örneğe şimdiye kadar

[167] Özdoğan, 2007e:441
[168] Özdoğan, 2007e:453

rastlanmamıştır. Bu durum, Çatalhöyük kazılarında elde edilen veriler ışığında, tanrıça kavramının büyük önemi ve anlamı yolunda oluşan beklentiler konusunda düş kırıklığı yaratmaktadır. Nevali Çori ve Göbekli Tepe'de büyük tanrıça kendini göstermez. Tanrıça kavramının, en azından Fırat bölgesinde, taş devri insanlarının, oluşturdukları inanç dünyasında yer bulamadığı görülmektedir[169]" diye görüş belirtmektedir.

Yine H. Hauptmann ve K. Schmidt kadın tasvirleri ve kil figürinler ile ilgili bir çıkarımda bulunmuşlardır. "Çeşitli gözlemler, kadın tasvirlerinin üretildiği merkezlerin, ölülerin değil yaşayanların yerleri olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Kil figürlerin kullanıldığı ritüellerin nasıl olduğunu bilmesek de bu eylemlerin aile ya da kabile ortamında gerçekleştiği açıktır. Bu durumda diğer açıdan bakacak olursak, kil figürlerin bulunmamasını, bu yerlerde günlük yaşama yönelik ritüelin olmaması şeklinde açıklayabiliriz"[170] diye görüş belirtmişlerdir.

Konu hakkında diğer bir görüş ise Edibe Uzunoğlu'na aittir. "Uzunoğlu'na göre, bütün bu heykel ve heykelcikler, insan kabartmalı payeler Çanak Çömleksiz Neolitik (B) evresinde insanın eriştiği düşünsel düzeyin kanıtları olarak karşımızdadır. Hemen hepsinde konu insandır. İnsanın doğal çevresindeki canlılarla ilişkileridir ve bu ilişkilerde insanın çevresinde kurmaya başladığı ve kurduğu egemenliktir. Gökte uçan kuşları, yer altı dünyasının sürüngenlerini, sahip oldukları niteliklerle tanıdığının kanıtlarıdır. Kafasında, hayal gücüyle yarattığı insan – kuş karışımı yaratıklar, kendi zekâ gücüyle, kuşun uçabilme niteliklerini birleştirmesi, binlerce yıl süren gözlem ve incelemelerin sonuçlarının sentezi ve ifadesidir[171]".

Çoğalma, bereket, doğanın yaratıcı gizemi, bireysel tapınım objesi, dilek tutma aracı, gibi birçok sembolik anlamı olan heykelcikler, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde de önemli bir buluntu grubunu oluşturmaktadır. Özellikle ayakta betimlenen erkek heykelcikleri duruş ve betimlenen uzuvlar itibariyle heykellerin

[169] Hauptmann /Schmidt, 2007:24
[170] Hauptmann /Schmidt, 2007:27
[171] Uzunoğlu, 1993:19

birer minyatür kopyası niteliğindedir. "Ana Tanrıça" olarak adlandırılan, doğum ve bereketi simgelediği iddia edilen heykelciklerin ilk örneklerine Üst Paleolitik dönemde rastlanmıştır. Heykelciklerin buluntu durumları ve anlamları hakkında da birçok görüş bildirilmiş ve yorum yapılmıştır.

Yeryüzünde, kadınlık simgelerinin ilk betimi M.Ö. 30000'li yıllara Aurignacian dönemine kadar inmektedir. Fransa Dordone'de mağara duvarlarına yapılmış oldukça büyük boyutlu yuvarlak ve üçgenimsi ve alt tarafı delikli bezemeler bilim adamları tarafından vulva olarak yorumlanmıştır. İlk kez Leroi – Gourhan tarafından "kadınlık simgeleri" olarak adlandırılan bu bezemelere M. Gimbutas "kozmik güçle dolu rahimler" yorumunu getirmiş ve "yaşam suyunun kaynağı" olarak görüldüğünü belirtmiştir. Kadınlık simgelerinin yanında yine Paleolitik dönemde üretilmiş az sayıda kadın heykelciği, Avrupa'nın güneyinde özellikle İtalya – Fransa – İspanya arasındaki mağaralarda ele geçmiştir. Başlıca örnekleri "Willendorf, Lespugues, Brassempouy", gibi buluntu yerlerinden tanınarak "Venüs" sıfatıyla adlandırılan tarihin en eski sanat eserlerinden bu kıymetli heykelcikler, "Ana Tanrıça" inancının üretime dayalı günlerden çok önceleri başladığını göstermektedir[172].

"Uzunoğlu'na göre, "İnsanın uzun geçmişinde, onun kültürel evrimini yansıtan kültür belgelerine Üst Paleolitik Çağda rastlanmaktadır. İlgili bu kanıtları şöyle sıralamaktadır:

1 – Yassı taşlar üzerine kazınmış hayvan resimleri, büyüsel işaretler ve kadın cinsel organının betimleri.

2 – Taş ve kemikten yapılmış insan ve hayvan heykelcikleri.

3 – Mağara veya kaya sığınaklarının duvarlarında görülen kabartmalar ve duvar resimleri.

4 – Mağara tabanları altında hoker şeklinde ölü gömme.

Bunlardan yassı taşlar üzerine kazınan kadın cinsel organı betimleri, büyük bir olasılıkla soyun devamı için yapılmış büyüsel bir anlam taşırlar. Küçük insan

[172] Aydıngün, 2005:12 – 13

heykelciklerinin çoğunluğu kadın betimleridir. Erkek heykelciği azdır. Paleolitik venüsler adı altında tanınan bu kadın heykelciklerinde göğüs, kalça ve cinsel organlar abartılı bir şekilde gösterilmiştir. Kadının doğurganlığını simgeleyen bu betimler büyük bir olasılıkla insan düşüncesinde, bu çağda tam olarak oluştuğu sanılan bereket kavramının kadın şeklinde düşünüldüğünün kanıtlarıdır. Zira avcı ve toplayıcı toplulukların yaşamlarında "bereket" hemen hemen her şeyin ifadesidir: soyda bereket, avda bereket, topladıkları besinlerde bereket. Bu heykelciklerin daha sonraki ana tanrıça kavramının başlangıcı olduğu düşünülebilir[173]".

Uzunoğlu'na göre, kadının yaratıcılığına bir başka örnek ise hoker şeklinde ölü gömme, ölünün ana rahmindeki cenin duruşunda toprağa verilmesi hali, insanın düşünsel evriminde yeni bazı kavramların oluştuğunu göstermektedir: "Ölümden sonra diriliş ve tekrar yaşama dönme inancı; ölümle, yeniden yaşama dönme arasındaki sürecin ana karnında geçtiğine olan inanç. Bu düşünceler ışığında, hoker ölü gömme, insanın tekrar yaşama umudunun gerçekleşebilmesi yolunda başvurulan büyüsel bir olay olarak yorumlanabilir. Bereket kavramının yanı sıra, tekrar yaşama dönme "***regeneration***" kavramının ana rahmi olarak düşünülmesinin sebebi kadının yaratıcılığı konusundaki inanç olsa gerektir[174]".

Yalçınkaya'ya göre, "Doğuş ve çoğalma ile ilgili bütün prosesülerde kadın en önemli yeri işgal etmektedir. Bu figürinlerle bereket riti ve insanlığın çoğalma arzusu arasında büyük bir ilişki vardır. Paleolitik sonrasında daha ilerlemiş medeniyetlerde gördüğümüz "Ana Tanrıça" ya da "Magna Mater" kültünün insanlık tarihindeki ilk örnekleri Üst Paleolitikte steatopij(kalçaların yağlılığı) kadın figürinleri ile başlamıştır. Bu kült, Neolitik, Kalkolitik devirlerde de devam etmiştir. Neolitik kadın figürinlerinin en güzel örnekleri Önasya'dadır[175]".

[173] Uzunoğlu, 1993:16
[174] Uzunoğlu, 1993:16 – 17
[175] Yalçınkaya, 1973:203

Yine Yalçınkaya'ya göre, "Kadın, bereketi, analığı, yapıcılığı, güzelliği, aşkı ve neticede aranılan, istenilen, arzulanan, kutsallaştırılan bir yaratığı temsil etmektedir[176]".

Bu konuda görüş belirten diğer bir bilim insanı ise Tahsin Özgüç'tür. Özgüç'e göre, "Anadolu'yu da içine alarak geniş bir sahaya yayıldığını gördüğümüz idoller, protohistorik çağların din ve itikad birliğine işaret eden sanat mahsulleridir. Çeşitli tipler gösteren fakat bir cinsiyeti temsil eden protohistorik Anadolu idolleri ayrı ayrı tanrıçalardan ziyade, baş tanrıçanın çeşitli şekiller almış görünüşlerinden başka bir şey değildir[177]".

Göller Bölgesi Neolitiği üzerine uzun yıllar çalışmalarda bulunmuş Duru'ya göre ise, "Anadolu Neolitik toplumlarında kadın tasvirlerinin, inanç sisteminin en üst basamağında olan 'Doğurucu Çoğaltıcı Güç'ü, yani 'Ana Tanrıça'yı tasvir ettiği, ya da onun yerine geçen semboller olduğuna kuşku yoktur[178]".

Aydıngün'e göre ise, "Bu çağda birdenbire artan insan heykelcikleri, özellikle de hamile gibi şişkin karınlı çıplak kadın betimlerinin artması, bilim adamlarınca çeşitli yorumlara neden olmuştur. Bunlardan en fazla kabul edileni "toprak ve kadının" özdeşleştirilmesidir. Toprağın bahar ve yaz aylarında verimliliğinin artması ve sonrasında kışın yok olup tekrar canlanması (verimlilik ve yok oluş) döngüsünün, kadın bedeniyle sembolize edilmesi o çağlar için yaygın bir inanç sistemi olmalıdır. Çünkü tıpkı topraktaki gelişmeler gibi, tohum atıldıkça doğuran ve kendi soyunu yaratabilen ayrıca, yarattığı insanı sürüyle büyütüp besleyebilen kadın bedeni, inanılmaz bir gizemi taşımaktadır[179]".

[176] Yalçınkaya, 1973:208
[177] Özgüç, 1943:68
[178] Duru, 2008:93
[179] Aydıngün, 2005:16

Tüm bu görüşlerin yanı sıra Kahramanmaraş Direkli Mağarası kazılarında 2009 yılı kazı çalışmaları sırasında açığa çıkarılan, Anadolu ve Yakındoğu prehistoryasını büyük oranda etkileyebilecek bir buluntu ele geçmiştir. Bu bir kadın figürinidir. 2,6 cm boyunda olan bu kadın figürini son derece stilize şekillendirilmiş olup toprağın pişirilmesi ile yapılmıştır. Toprağın pişirilerek sertleştirilmesi teknolojisinin bugüne kadar bilinen en eski örnekleri Neolitik Çağ'a aittir. Ancak bu durum M.Ö. 10730'a tarihlenen Direkli Mağarası'nın 7.arkeolojik seviyesinden ele geçen bu "pişmiş toprak kadın figürini" ile daha da eskiye gitmiştir[180].

Bu görüşlerin yanı sıra heykelciklerin "Ana Tanrıça" kavramıyla bağdaştırılmaması gerektiğini savunan görüşlere sahip bilim insanları da mevcuttur.

Ian Hodder'a göre, "Dişi figürinlerin bir tanrıçayı ya da Ana Tanrıça'yı simgelediği çıkarımları çok sık yapılır. Bazı kültürlerde, özellikle de Akdeniz Medeniyetlerinden etkilenmiş olanlarda böyle bir yoruma güvenilebilir. Ancak etnografik kanıtların ortaya koyduğu gibi, kadın heykelleri pek çok farklı anlama ve işleve sahip olabilir. Bu heykellerin bazıları kadınların cinselliği, ekonomik ya da sosyal rollerine odaklanabilir; "annelik" ve beslenmeye pek az gönderme içerebilir – doğum ve yenilenme kadar ölüm ve şiddetle ilgili de çok sayıda kadın heykeli vardır. Devlet öncesi toplumlarda bir "tanrıça" düşüncesi çoğu zaman pek uygun görünmez[181]".

Hansen, heykelciklerin, bereket fetişleri veya tanrıça tasvirleri olarak değerlendirilmelerini de eleştirmektedir ve bu görüşünü şöyle dile getirmiştir: "Heykelcikleri sadece bereket fetişleri veya tanrıça tasvirleri olarak gören iki popüler yorum, bu karmaşık sorunu çözmek için yeterli değildir. Gerçi bilim, tarihteki çeşitli ana tanrıça geleneklerini prehistorik dönemdeki tek bir "büyük tanrıça"ya bağlama denemeleri karşısında reddedici bir tutum izlese de, heykelciklerin bir "büyük tanrıça"yı değişik açılardan tasvir ettiği yorumu yine de popülerdir. M. Gimbutas, büyükçe yerleşimlerdeki tarım ve yerleşikliğe dayanan, eşitlikçi ve anaerkil çizgide

[180] Erek, 2010:110
[181] Hodder, 2005:8

organize edilmiş ve bu nedenle barışçıl ve sanatsever olan bir "tanrıça uygarlığı" kavramını yaymıştır. Bu yorumların son derece klişe karakterini anlamak kolay olsa da, özellikle heykelcikler, bu konuda tekrar tekrar "sağlam" deliller olarak öne sürülmektedir. Bu arada, genellikle neredeyse sadece kadın (ya da tanrıça) tasvirlerinin söz konusu olduğu telkin edilmek istenmiştir; ama durum hiç de öyle değildir[182]".

Hansen'e göre, "Heykelcikler, bunları yapan kişiler açısından, bazı belirgin bedensel ve ayırıcı özelliklerin vurgulanarak ön plana çıkarılmasının önemli olduğunu gösterir. Burada bedenin "doğal haline sadık" biçimde ifade edilmesi söz konusu değildir. Heykelcikleri yapanlar, bakışları bilhassa, sosyal açıdan belli rol oynayan ve özellikle vurgulanması gereken vücut kısımlarına yönlendirmek istemişlerdir[183]".

Hansen, heykelciklerin direkt olarak cinsiyetlerine bakılarak ayırt edilmelerini de eleştirmiştir. "Uzun zaman, Neolitik heykelcikler Paleolitik sanatın gölgesinde kalmıştır. Paleolitik heykelciklerin "sezgisel güzelliği" ile Neolitik'te görülen "biçimsizce şematize edilmiş hareketsiz kadın bedeni" arasında bir uçurum olduğu düşünülmüştür. Yavaş yavaş heykelcikler hakkındaki bu yargıdan uzaklaşılmakta ve kil figürleri yapanların insana bakışına göre, insan bedenini büyük bir titizlikle yorumladıkları anlaşılmaktadır. Bu incelikleri yakından takip edersek, kısa zamanda, Neolitik insan tasvirlerinin sadece kadınlardan ibaret olmadığını anlarız. Aslında çok sayıda heykelciğin cinsiyetini belirlemek mümkün değildir veya bunlar hem kadınlara hem de erkeklere has hatlara sahiptir[184]".

Çatalhöyük figürinleri üzerinde çalışan ve yorumlarda bulunan Naomi Hamilton ise, figürinlerin oyuncak olarak değerlendirilmesini ve "Ana Tanrıça" kavramı dışında da anlamlar yüklenebileceğini örneklerle eleştirmiştir.

[182] Hansen, 2007:507
[183] Hansen, 2007:510
[184] Hansen, 2007:513

Hamilton'a göre, "İnsansı figürlerle ilgili olarak, iki kolay tercih vardır; bunlardan biri, adak objeleri olması; ikincisi, oyuncak olmalarıdır. Oyuncak yorumu, büyük ölçüde, insani özelliklerinin yadsınmasına dayanmaktadır. Bu görüşe göre, söz konusu nesneler çok küçük oldukları için, oyuncak bebek olarak nitelendirilemezler, ama oyun nesneleri ya da fişleri olabilirler. Gözle görülür insani özellikler barındırdıklarından dolayı bu kategoriye girmeleri mümkündür. Kaba üretimleri, yıpranmış olmaları, çöplük alanlarında bulunmaları bu düşünceyle uyuşmaktadır. Ama kullanımla ilgili, bu görüşü destekleyecek bir kontekstte şu ana kadar bulunmamışlardır[185]".

Hamilton'a göre, "Kadın figürinlerinin yaygın olması ya da bunların kadın olduğuna dair yaygın inanç, genellikle biyolojik rolleriyle ilişki kurularak, bu nesnelerin anlamları ve işlevleri konusunda yorumlara yol açmıştır. Bu yorumlar, aynı bağlamda, kadınları ya yüceltmiş ya da alçaltmıştır. Bu tür yorumlar kadını "doğal" doğurucular ve "doğal" analar olarak gören Batılı bakıştan kaynaklanan bir onay görmüştür. Bu bakış kadının evsel alanla kısıtlanmasının doğal görülmesinin bir parçasıdır. Doğuranın ve ananın tanrısal bir düzeye yükseltilmesi (ana tanrıça yorumunda olduğu gibi) altta yatan bu inancı değiştirmez ya da ortadan kaldırmaya çalışmaz[186]". "Doğurganlıktan çok, dişiliğin vurgulandığı, büyük memeli kadınları betimleyen kil figürinlerin varlığı, bunun yanı sıra erkek figürinlerin görülmemesi, kadının oynadığı rollere karşı gittikçe artan bir ilgiyi düşündürmektedir. Kadınların sonsuzca çocuk doğurma gibi bir yaşam biçimini benimsedikleri şeklindeki, "kabul edilmiş" bir görüşten çok, söz konusu figürinler toplumdaki başka rolleri (belki de, soy üzerine çekişme, iktidara geçme vs.) oynamak amacıyla, bir meydan okuyuşu ifade ediyor olabilirler[187]".

Farklı bir görüş öne sürüp heykelciklerin yapımında kullanılan malzemeyi eleştiren ve nasıl bir malzeme kullanılması gerektiği hakkında görüş bildiren bilim insanları da olmuştur.

[185] Hamilton, 2000:137
[186] Hamilton, 2000:139
[187] Hamilton, 2000:139

Pek çok bilim adamına göre, kilden yani topraktan yapılma figürinler, "bereket ve toprak arsında bir bağlantı kuruyordu". Ancak, Papathanassopoulos ve P. J. Ucko gibi bazı bilim adamları ise bu görüşe karşı çıkmaktalar. "Kili beğenmeyip, ucuz ve kolay bir malzeme olarak görüyorlar. Bu durumun "tanrı yorumuna ters düştüğünü" belirten bilim adamları, kil yerine ulaşılması ve işlenmesi zor, sert, dayanıklı, kalıcı, sade ve şeffaf bir malzeme olan mermerin sanki bir başka dünyadanmış gibi sonsuzluk ve ölümsüzlük hissi verebilmesini daha tanrısal olarak yorumlamaktadır[188]".

Neolitik dönemde erkek betimlerinin azlığının yanında oldukça abartılı sayıda kadın heykelciklerinin yapılmış olmasından yola çıkan bazı bilim adamları ise, bunların seksüel arzuları geliştiren fetiş objeleri ya da çocuk oyuncağı da olabileceğini öne sürmüşlerdir[189].

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Neolitik merkezlerde ele geçen heykelcikler hakkında da gerek bu malzemeleri çalışan bilim insanları tarafından gerekse kazı hafirleri tarafından görüşler bildirilmiştir.

Çayönü heykelciklerini çalışan Vivian Broman Morales heykelciklerin ne anlam ifade ettikleri ve buluntu yerleri hakkında görüş bildirmiştir. Morales'e göre, "Çayönü'nün erken yerleşimlerinde bulunan insan figürinleri, bunları yapanların kısa süreli dilek ve arzularını ifade etme gereksinimden hareket ettiklerini göstermektedir. Bu plastik kilin şekillendirildiği an dileğin dışa vurulduğu an olmalıdır. Her bireyin figürinleri şekillendirme açısından özgür dışa vuruma sahip olduğu görülmektedir. Çayönü yerleşmesinde realist ile soyut arasında geniş bir form çeşitliliği vardır. Bu nedenle bunların basit bir verimlilik/doğurganlık figürinlerinin üretimiyle ilgili olmadığı düşünülmektedir. Bunların gerek daha çok parçasal ele geçmeleri gerek yerleşimde dağılımları bunu kanıtlar görülmektedir[190]".Genel olarak baktığımız zaman kil figürinler yerleşim alanlarında ele geçmiştir. Özel binalardan ele geçen örnek yoktur. Bazı tür törensel etkinliklerin olduğu çok açık görülmekte fakat kil

[188] Aydıngün, 2005:20
[189] Aydıngün, 2005:17
[190] Morales, 1990:63

figürinleri ne törensel ne de belli bir alanda yoğunlaştığı ile ilgili bir kanıt yok. Bu durumlar bunların kısa dönemli kullanımlı kişisel olduğunu göstermektedir[191]".

Aslı Erim Özdoğan'a göre ise, "Sadece birkaç tane insan heykelciği ev içi buluntuları arasındadır. Özel kült yapıları veya dinsel törenlerle ilişkilendirilebilecek ya da büyü amaçlı kullanıldığını gösteren bir veriye rastlanılmamıştır[192]".

Nevali Çori heykelcikleri hakkında çalışan M. Morsch'a göre ise, "Nevali Çori'de meme altında kollarının arasında çocuğunu tutar şekilde betimlenen örneklere Merkez Anadolu'da Çatalhöyük[193] ve Hacılar[194]'da bazen bir çocuk tutar şekilde ya da hayvan sahibi olarak betimlenir. Bereket Tanrıçasının kült figürleri olarak kabul edilen bu eserler, Hepat, Kubaba, Kybele, Magna Mater gibi bereket tanrıçalarının, Mezopotamya'da ise İştar, İnanna, Ninlil veya Ninhursag gibi Mezopotamya tanrıçalarının öncülü sayılmaktadır[195]".

Nevali Çori kazı hafiri H. Hauptmann'a göre ise, "Minyatür kil figürler işçilik açısından küçük taş heykellerin niteliğine yaklaşamaz. İlginç olan, kil heykelcikler kült törenleriyle bağdaştırılamayacak yerlerde bulunmuşlardır. Bu durum günlük yaşamda yerine getirilen dinsel törenleri yansıttıkları şeklinde yorumlanabilir[196]".

Gritille heykelcikleri ise, "Gritille figürinleri genellikle depolama kapları içinde ve höyük yüzeyinde ele geçmiştir. Bu da, bunların Çatalhöyük'tekiler gibi çok önemli olmadıklarını, mabetlerde ve kutsal olarak kullanılan yerlerde bulunmadıklarını düşündüren bir unsurdur. Belki de, Gritille figürinleri, evlerde insanları koruyucu elemanlar olarak kullanılıyordu. Depolama kapları içinde ele geçmeleri de, bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir[197]".

M. M. Voigt'ın, Gritille figürinleri üzerinde yaptığı çalışmalara göre: "Bulunuş durumlarına ve özelliklerine göre, insan figürinleri ritüel bir anlam taşımaktadır ve insanları kötü sağlık şartlarından, sıcak rüzgarlardan korumakta ya da hamilelik, iyi

[191] Morales, 1990:72
[192] A. Özdoğan, 2007a:88
[193] Mellaart, 1964:Plate XV, Fig.29
[194] Mellaart, 1960:Fig.16 – 17 – 22; 1970:173
[195] Morsch, 2002:148
[196] Hauptmann, 2007:148
[197] Kulaçoğlu, 1993:31

verim gibi şartları sağlamaktadırlar ve bu nedenle evlerde korunmaktadırlar. Kilden yapılmış nadir hayvan figürlerinin ise höyükte hizmete açık mekânlarda dağılmış olarak ele geçmeleri ve baş, kuyruk, ayak gibi kırıklarının olması nedeniyle, Voigt bunların muhtemelen çocuklara ait oyuncaklar olabileceğini de öne sürmektedir[198]".

Çatalhöyük'te ana tanrıça olduğu görüşünü çok daha etkili bir şekilde ileri süren başka bir arkeolog ise, California Üniversitesi Los Angeles'ten (UCLA) Marija Gimbutas 1974 tarihli Gods and Goddesses of Old Europe (Eski Avrupa'nın Tanrıları ve Tanrıçaları) kitabı da dahil olmak üzere birçok yayınında anaerkil toplumların erken bir evresi olduğunu kuvvetle savundu. Gimbutas'a göre bu evre özellikle Çatalhöyük'te belliydi, ayrıca tarımın gelişmesiyle birlikte tüm Avrupa'da anaerkil toplumlar yaşamıştı ve ataerkil toplumlar ancak daha sonra, madencilik, ata binme geliştikçe ve savaşlar yapıldıkça ortaya çıkmıştı[199].

Mezraa Teleilat kazısı hafiri M. Özdoğan'a göre, "Beyaz kireçtaşından yapılmış, Neolitik oturuş şemasına uygun sert bir duruş sergileyen heykelcikler ile birlikte aynı alanda ele geçen phallus sembolleri baba tanrı inancına ilişkin görüşleri desteklemektedir[200]".

Şimdiye kadar, "ana tanrıça" olarak yorumlanabilecek kadın heykelcikleri, kült yapıları içinde değil, tapınak dışı konut alanlarında bulunmuştur. Bu durum Neolitik dönemde toplum üzerindeki gücü tartışmasız olan yönetici – ruhban sınıfı ile sıradan insanların inanç sistemleri arasında belirgin bir farkın olduğunu düşündürmektedir; olasılıkla Şamanizmin yanı sıra yönetim modeline hakim olan simge erkek, bireysel inancın simgesi ise dişi olarak ayrılmaktaydı. Neolitik dönemdeki inanç sisteminin toplumun yaşam ve düzeni üzerinde ne kadar katı bir şekilde belirleyici etkisi olduğunu, aynı zamanda da, bir anlamda "resmi" ve "bireysel" inanç sistemleri arasındaki ikilemi yansıtmaktadır[201].

[198] Kulaçoğlu, 1993:33
[199] Hodder, 2006:172
[200] Özdoğan, 2003:516
[201] Özdoğan, 2007e:453

Akdeniz kültürlerinin çekirdek bölgesi konumundaki Bereketli Hilal, Toprakları günümüzde üç modern ülkeye, Türkiye, Irak ve Suriye'ye bölünmüş durumda olan eski bir kültür bölgesidir. Bu bölgenin günümüzde Türkiye sınırları içinde kalan uzantısı Güneydoğu Anadolu Bölgesini oluşturmaktadır. Bölgede 1960'lı yıllarda başlayan sistematik araştırmalar ve kazılar, 2000 yılların başında gerçekleştirilmesi düşünülen baraj projelerinin hayata geçirilmesine kadar ki süreçte bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdır. Son yıllarda gerçekleştirilen Kargamış ve Ilısu baraj projelerinin kapsamında gerçekleştirilen arkeolojik kazılar ve çalışmalar sonucunda elde edilen bilimsel sonuçlar genelde Mezopotamya özelde Anadolu kültür tarihini aydınlatmakla kalmamış aynı zamanda bilinen tarihsel dokunun daha da erkene çekilmesine sebep olmuştur. Bölgede günümüzde olduğu gibi Neolitik dönemde de yerleşim yeri olarak seçilen bölgelerde farklılık görülmemektedir. Günümüzde açığa çıkarılan ve kazısı yapılan birçok Neolitik yerleşim Yukarı Dicle Vadisi (Diyarbakır Havzası) ve Karacadağ volkanik kütlesi ile batısında kalan Şanlıurfa ve Gaziantep arasındaki Fırat nehrinin geniş kollarıyla yarmış olduğu düzlükte yoğunlaşmaktadır.

Bölgede daha önce yapılmış ve günümüzde de yapılmakta olan arkeolojik kazılarla açığa çıkarılan yerleşimlerin her biri ve kazı hafirleri kendine özgü yaklaşımlar sunarken ele geçen buluntu grupları içinde heykeltraşlık eserleri için genel yaklaşımlarda ve çıkarımlarda birleşmektedirler. Dönemin insanının temel gereksinimlerini karşıladığına, sosyal, dinsel ve toplumsal yapılanmada aktif olduğuna ve sadece avcı – tüketici değil aynı zamanda üretken ve sanatsal anlamda yaratıcı olduğuna, sanatsal bir üretimin olduğuna ele geçen heykeltraşlık eserleri kanıt oluşturmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Çayönü, Gritille, Göbekli Tepe, Nevali Çori, Kumartepe, Şanlıurfa Yeni – Mahalle Höyüğü, Cafer Höyük, Hakemi Use, Mezraa – Teleilat Neolitik yerleşimlerinde konu kapsamında incelediğim ve tipolojik olarak farklı olarak gruplandırdığım 95 parça eser genel olarak üç başlık altında incelenmiştir.

1 – Hayvan Heykel ve Heykelcikleri

2 – İnsan Heykel ve Heykelcikleri

3 – Karışık Yaratıklar

Genel olarak bu üç başlık incelediğim eserlerde boyut olarak kompozit bir betimlemenin parçası olabilecek çok sayıda heykeltraşlık eseri mevcuttur. Hayvan heykel ve heykelcikleri içinde birçok farklı hayvan türüne ait heykeltraşlık eseri mevcuttur. İnsan heykel ve heykelcik başlığı altında incelediğim eserlerde ise kadın heykelciklerinin sadece 1 istisna dışında hepsinin oturarak betimlenmesi, erkek heykel ve heykelciklerinin hepsinin kadınlara göre tam tersi bir duruş pozisyonunda ayakta betimlenmiş olması dikkat çekicidir[202].

Bu eserlerin ele geçtiği yapıların kült alanları olması eserleri inanç ve tapınım ile ilişkilendirmiştir. Özellikle bölgede ele geçen kompozit bir betimlemenin parçası olarak düşünülen heykeltraşlık eserlerinin kamusal tapınım alanlarında ve kült alanlarında çok sayıda phallus sembolü ile ereksiyon halinde insan ve hayvan heykeli ile birlikte ele geçmesi, Kadın, dişilik ve Ana Tanrıça kavramına dair hiçbir şekilde vurgu yapılmaması, bölgede baba tanrı kültünün hakim olduğunu göstermektedir. Burada özellikle vurgulanması ve irdelenmesi gereken heykel ve heykelciklerin duruş tipleridir. Kadın heykeltraşlık eserlerinin oturarak betimlenmesi sadece Güneydoğu Anadolu Bölgesi eserlerine özgü bir duruş biçimi değildir. İç Anadolu Bölgesi ve Göller Bölgesi Neolitik yerleşimlerinde de aynı duruş biçiminde eserler mevcuttur. Erkek heykeltraşlık eserlerinin ayakta betimlenmiş olması bir farklılığa dikkat çekmek için yapılmış olmalıdır. Bir diğer önemli ayrım ise, kadın heykeltraşlık eserlerinde direkt olarak sadece genital bölgeye vurgu yapan bir eser mevcut değildir. Erkek heykelciklerde ise çıplak olarak ayakta betimlenmiş eserlerde ereksiyon halinde ya da değil genital bölgenin vurgulanmadığı eser mevcut değildir. Şimdilik heykeltaşlık eserlerinin buluntu durumlarına ve duruş tiplerine bakarak tanrıça kavramının bölgede yaşamış olan Neolitik insanının inanç dünyasında yer bulmadığını söyleyebiliriz.

[202] Ayrıntılı bilgi için bkz. Katalog ve Tablo - 1

Birçok bilim insanı da bölgede Tanrıça kavramının yerine Baba Tanrı kavramının baskın olduğu hakkında görüş bildirmiştir.

M. Özdoğan, "Doğurganlığı üretimle özdeşleştirerek Neolitik dönemin vazgeçilmez simgesi durumuna gelen "ana tanrıça"nın, Anadolu Neolitiği için taşıdığı önem giderek daha fazla sorgulanmaktadır. Artık rahatlıkla tapınak olarak adlandırabildiğimiz kült yapıları, Neolitik dönemin kurgusunda "baba tanrı"nın ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu giderek daha fazla öne çıkartmaktadır[203]".

Yine M. Özdoğan', "Son yıllarda Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ tapınak ya da kült yapılarında ortaya çıkan erkek tanrı heykelleri ile phallus sembolleri, Neolitik dönem inanç sisteminin tümüyle yeniden gözden geçirilmesi gereğini ortaya koymuştur. Erkek tanrı tanımı yeni yeni kimlik kazanmakla birlikte giderek belirginleşmeye başlamıştır; bunun yanı sıra doğadaki diğer canlıların da Neolitik inanç sistemi içinde önceden düşünmediğimiz kadar önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Tapınak niteliği kazanmış olan kült yapılarında en fazla işlenen konunun av hayvanları dışındaki yabanıl hayvanlar olması "Şamanizm" türü, doğa güçlerinin ağırlıklı olduğu, bir inanç sistemini işaret etmektedir[204]" diye görüş belirtmiştir.

Hauptmann ve Schmidt ise, "Göbekli Tepe kazısında bulunan antropomorfik heykellerden bazılarının erkek olduğu kesindir. Ancak kadın heykellerinin varlığını kesinlikle kanıtlayacak bir örneğe şimdiye kadar rastlanmamıştır. Bu durum, Çatalhöyük kazılarında elde edilen veriler ışığında, tanrıça kavramının büyük önemi ve anlamı yolunda oluşan beklentiler konusunda düş kırıklığı yaratmaktadır. Nevali Çori ve Göbekli Tepe'de büyük tanrıça kendini göstermez. Tanrıça kavramının, en azından Fırat bölgesinde, taş devri insanlarının, oluşturdukları inanç dünyasında yer bulamadığı görülmektedir[205]" diye görüş belirtmektedir.

[203] Özdoğan, 2007e:441
[204] Özdoğan, 2007e:453
[205] Hauptmann /Schmidt, 2007:24

Yine H. Hauptmann ve K. Schmidt, kadın tasvirleri ve kil figürinler ile ilgili bir çıkarımda bulunmuşlardır. "Çeşitli gözlemler, kadın tasvirlerinin üretildiği merkezlerin, ölülerin değil yaşayanların yerleri olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Kil figürlerin kullanıldığı ritüellerin nasıl olduğunu bilmesek de bu eylemlerin aile ya da kabile ortamında gerçekleştiği açıktır. Bu durumda diğer açıdan bakacak olursak, kil figürlerin bulunmamasını, bu yerlerde günlük yaşama yönelik ritüelin olmaması şeklinde açıklayabiliriz"[206] diye görüş belirtmişlerdir.

Mehmet Özdoğan, Baba Tanrı kavramına ilişkin bir başka görüş daha belirtmiştir. Özdoğan, "Beyaz kireçtaşından yapılmış, Neolitik oturuş şemasına uygun sert bir duruş sergileyen heykelcikler ile birlikte aynı alanda ele geçen phallus sembolleri baba tanrı inancına ilişkin görüşleri desteklemektedir[207]".

Kült yapıları ve dinsel törenlerle ilişkilendirilemeyen heykelciklere ise, bölgede toplu tapınım alanlarının açığa çıkarılması ve bu tapınım alanlarında erkekliği simgeleyen çok sayıda sembol ele geçmesi nedeniyle farklı anlamlar yüklenebilir. Oturur pozisyonda betimlenen kadın heykelcikleri, sadece şişkin karın ve gövdeden aşağıya genişleyen kalça yapılarıyla dikkat çekmektedir. Türkiye Neolitiği içinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi dışındaki Neolitik yerleşim merkezlerinde Ana Tanrıça kavramı ile ilişkilendirilen kadın heykelciklerine, Baba Tanrı kavramının baskın olduğu bölgede farklı anlamlar yüklenmiş olmalıdır. Nitekim bu eserlerin bölge için ne gibi bir anlam ifade ettiği hakkında birçok bilim insanı bölgede çalışmış birçok kazı hafiri de görüş bildirmiştir.

Çayönü heykelciklerini çalışan Vivian Broman Morales heykelciklerin ne anlam ifade ettikleri ve buluntu yerleri hakkında görüş bildirmiştir. Morales, "Çayönü'nün erken yerleşimlerinde bulunan insan figürinleri, bunları yapanların kısa süreli dilek ve arzularını ifade etme gereksinimden hareket ettiklerini göstermektedir. Bu plastik kilin şekillendirildiği an dileğin dışa vurulduğu an olmalıdır[208]".

[206] Hauptmann /Schmidt, 2007:27
[207] Özdoğan, 2003:516
[208] Morales, 1990:63

Aslı Erim Özdoğan ise, "Sadece birkaç tane insan heykelciği ev içi buluntuları arasındadır. Özel kült yapıları veya dinsel törenlerle ilişkilendirilebilecek ya da büyü amaçlı kullanıldığını gösteren bir veriye rastlanılmamıştır[209]" demiştir.

Nevali Çori kazı hafiri H. Hauptmann ise, "Minyatür kil figürler işçilik açısından küçük taş heykellerin niteliğine yaklaşamaz. İlginç olan, kil heykelcikler kült törenleriyle bağdaştırılamayacak yerlerde bulunmuşlardır. Bu durum günlük yaşamda yerine getirilen dinsel törenleri yansıttıkları şeklinde yorumlanabilir[210]" demiştir.

Gritille heykelcikleri ise, "Gritille figürinleri genellikle depolama kapları içinde ve höyük yüzeyinde ele geçmiştir. Bu da, bunların Çatalhöyük'tekiler gibi çok önemli olmadıklarını, mabetlerde ve kutsal olarak kullanılan yerlerde bulunmadıklarını düşündüren bir unsurdur. Belki de, Gritille figürinleri, evlerde insanları koruyucu elemanlar olarak kullanılıyordu. Depolama kapları içinde ele geçmeleri de, bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir[211]".

M. M. Voigt'ın, Gritille figürinleri üzerinde yaptığı çalışmalara göre: "Bulunuş durumlarına ve özelliklerine göre, insan figürinleri ritüel bir anlam taşımaktadır ve insanları kötü sağlık şartlarından, sıcak rüzgarlardan korumakta ya da hamilelik, iyi verim gibi şartları sağlamaktadırlar ve bu nedenle evlerde korunmaktadırlar. Kilden yapılmış nadir hayvan figürlerinin ise höyükte hizmete açık mekânlarda dağılmış olarak ele geçmeleri ve baş, kuyruk, ayak gibi kırıklarının olması nedeniyle, Voigt bunların muhtemelen çocuklara ait oyuncaklar olabileceğini de öne sürmektedir[212]".

[209] A. Özdoğan, 2007a:88
[210] Hauptmann, 2007:148
[211] Kulaçoğlu, 1993:31
[212] Kulaçoğlu, 1993:33

Kült ve toplu tapınım alanlarından ele geçen eserlerin boyut, işçilik ve kullanılan malzeme bakımından gösterdikleri nitelikli özelliklere karşın bu alanların dışında ele geçen eserlerin basit, sıradan ve özensiz niteliklere sahip olması kullanım alanlarının farklılığına işaret etmektedir. Nitelikli eserlerin toplu tapınım alanlarında toplanması ilkel bir tapınak ekonomisinin ve bunları yöneten bir ruhban sınıfının olduğunu düşünmemize neden olmaktadır. Ayrıca aynı alandan çok sayıda heykeltraşlık eserinin ele geçmesi sanatsal yaratı ve anlamın ötesinde eserlerin birer propaganda aracı olarak kullanabileceğini de düşündürmektedir. Yine bu objelerin buluntu yerlerinin değişik mekânlar olması ve bu objelerin inanç simgeleri olarak değerlendirilmeleri bunların farklı inanç sistemlerini simgelediklerini düşünmemize neden olmaktadır. Böyle bir düşünceyi destekleyen diğer bir veri ise bölgede açığa çıkarılan kült ve tapınım alanı olarak adlandırılan mekânların sadece tapınım amacı ile yapılmış oldukları ve günlük yaşamın devam ettirildiği mekânlarla bir arada bulunmamalarıdır.

İnanç sistemi ile ilgili olarak Mehmet Özdoğan, "Şimdiye kadar, "ana tanrıça" olarak yorumlanabilecek kadın heykelcikleri, kült yapıları içinde değil, tapınak dışı konut alanlarında bulunmuştur. Bu durum Neolitik dönemde toplum üzerindeki gücü tartışmasız olan yönetici – ruhban sınıfı ile sıradan insanların inanç sistemleri arasında belirgin bir farkın olduğunu düşündürmektedir; olasılıkla Şamanizmin yanı sıra yönetim modeline hakim olan simge erkek, bireysel inancın simgesi ise dişi olarak ayrılmaktaydı. Neolitik dönemdeki inanç sisteminin toplumun yaşam ve düzeni üzerinde ne kadar katı bir şekilde belirleyici etkisi olduğunu, aynı zamanda da, bir anlamda "resmi" ve "bireysel" inanç sistemleri arasındaki ikilemi yansıtmaktadır[213]"diye görüş belirtmiştir.

[213] Özdoğan, 2007e:453

Yine Mehmet Özdoğan, "Çayönü, Nevali Çori, Göbekli Tepe gibi Güneydoğu Anadolu Yerleşimleri başta olmak üzere Neolitik yerleşimlere genel olarak bakıldığında, kült amaçlı kullanılan yapılarla, bunlardan tümüyle farklı özelliklere sahip tapınaklar arasındaki ayrım artık açık olarak görülmektedir. Tapınak olarak adlandırdığımız yapılar plan tipleri, yapım teknikleri, iç düzenlemeleri ile konutlardan farklı özellikler sergilemektedir. Buna karşılık Çatalhöyük ve Höyücek başta olmak üzere tüm Ege ve Balkanlarda kült amaçlı olarak kullanılan mekânlar ile sıradan konutların arasında yapım tekniği, plan tipi ve iç düzenlemede hemen hemen hiçbir fark yoktur; başka bir deyişle Orta Anadolu'dan itibaren, bir yapının kült amaçlı kullanıldığı ancak içindeki buluntularla saptanabilmektedir. Bu bağlamda doğudan batıya doğru gelindiğinde, tapınakların olmamasının yanı sıra, erkek figürlerinin ve phallusların sayısı giderek azalmakta, buna karşılık kadın figürleri çoğalmaktadır. Bu da herhalde, toplumu denetim altında tutan ruhban sınıfının Neolitik göçe katılmaması ve hatta belki de bu göçün ana nedeninin bu sınıfın varlığı olabileceğini düşündürmektedir[214]" diye görüş belirtmiştir.

Bölgede gelecek yıllarda sayılarının arttırılmasının gerekli olduğunu düşündüğümüz arkeolojik kazı çalışmalarıyla Baba Tanrı mı, Ana Tanrıça mı? sorusunun yanı sıra Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Neolitik dönem inanç sistemine dair birçok soruya daha objektif cevaplar verileceğine inanmaktayız.

[214] Özdoğan, 2007:453 – 454

KATALOG

1 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Mezraa-Teleilat **Dönemi:** M.Ö. 7000 – 6500 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:1,7 cm, g:2,3 cm, d:2,8 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** MT 2001/21 **Yayımlandığı Yerler:** Özdoğan, 2003: 520, Res. 2b; Özdoğan, 2007f:296; Özdoğan, 2007g:125;Karul/Ayhan/ Özdoğan, 2004:87, Fig. 20 **Tanımı:** Oturur vaziyettedir. Geriye doğru eğik baş ve yüz özenle biçimlendirilmiştir. Başın üst kısmında hafif bir çıkıntı yapan başlığı vardır. Yüz hatları belirgindir. Gözler yuvarlaktır ve burun çıkıntı halinde belirtilmiştir. Vücudun üst kısmı şişkindir. Kolları öne doğru çıkıntı şeklinde uzatmıştır. Bel kısmına doğru daralan vücut hatları kalçaya doğru tekrar genişleyerek devam eder. Oturuş Neolitik şemaya tamamen uygundur.	

2 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kil **Ölçüleri:** y:2,1cm, g:1,6 cm, d:1,4 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 90/16 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 2007c:293; Hauptmann, 2007d:122 **Tanımı:** Kırık ve parçalıdır. Çok geniş kalçalı bir kil kadın heykelciğinin alt kısmı.	

3 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Cafer Höyük **Dönemi:** Orta PPNB; M.Ö. 8000 civarı **Maddesi:** Kil **Ölçüleri:** y:2,4 cm, g:1,3 cm, d:2,3 cm. **Müzesi:** Malatya Müzesi **Müze Env. No:** 6820 **Yayımlandığı Yerler:** Cauvin, 1989:81. Pl.11:3; Uzunoğlu, 1993:45,A18;Cauvin vd., 2007b:102,Fig:27; Cauvin, 1999:Fig. 27 **Tanımı:** Oturan kadın figürini. Üçgen şeklinde bir kafa yapısı vardır. Kucak (koyun) kısmı stilizedir. Uzuvları tam şekillendirilmemiştir. Vücudun üst kısmı ise bükülmüş vaziyettedir. Vücut kalçaya doğru genişler. Göğüs kısmı ezilmiş ve deforme olmuş haldedir. Kalça kısmı ve arka kısım oldukça iyi şekillendirilmiştir.	

4 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kil **Ölçüleri:** u:2,6 cm, g:2,2 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 91/69 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 1992:32;Hauptmann, 2007c:293; Hauptmann, 2007d:122 **Tanımı:** Bacaklarını kıvırarak oturmuş bir kadın heykelciğinin alt kısmı. Parça hafif pişirilmiştir.	

5 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Çayönü **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 7000 **Maddesi:** Pişmiş Toprak **Ölçüleri:** y:2,6 cm, g:1,7 cm, d:1,9 cm. **Müzesi:** Diyarbakır Müzesi **Müze Env. No:** ÇT 90 – 06 **Yayımlandığı Yerler:** Uzunoğlu, 1993:43,A12; M. Özdoğan vd., 1992:123,14a-b **Tanımı:** Baş hafifçe kalkık, geriye doğru ve basık şekildedir. Kafanın hemen altında kollar iki yana açılmış ve üçgen olarak gösterilmiştir. Uzuvlar tam şekillendirilmemiştir. Vücut kalçaya doğru genişlemektedir. Detaylardan yoksundur.	

6 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kil **Ölçüleri:** y:2,7 cm, g:1,4 cm, d:1,3 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 91/95 **Yayımlandığı Yerler:** Morsch, 2002:Lev. 2,1; Hauptmann, 2007c:293; Hauptmann, 2007d:122 **Tanımı:** Yassı üçgen baş, ince uzun üst beden, tombul kalçalar, kollar ve kıvrık bacaklar sadece basitçe belirtilmiştir. Kalça etrafında oval kazıma çizgili bir şerit bulunur. Uzuvlar tam şekillendirilmemiştir.	

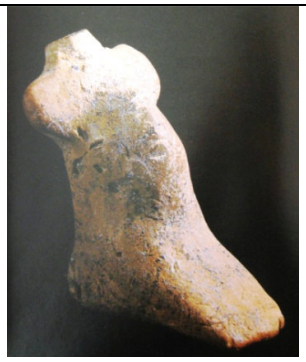
7 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Çayönü **Dönemi:** Son PPN B; M.Ö. 8. Binyıl **Maddesi:** Kil **Ölçüleri:** y:2,8 cm, g:1,3 cm, d:1,9 cm. **Müzesi:** Diyarbakır Müzesi **Müze Env. No:** 64.F.10 **Yayımlandığı Yerler:** Morales, 1990: Lev. 22a; A. Özdoğan, 1995:96, Lev. 6; A. Özdoğan, 1999: 35, Şek. 74; A. Özdoğan, 2007c:563 ; A. Özdoğan, 2007d:139 **Tanımı:** Başsızdır. Kollar iki yana açılmış vaziyette şematize olarak vurgulanmıştır. Yine vücut kalçaya doğru genişlemektedir. Gövde de karındaki şişkinlik belirgindir. Uzuvlardan tam olarak belirtilmemiştir. Şematizedir. Detaylardan yoksundur. Olasılıkla burada, oturan hamile bir kadın tasvir edilmiştir.	

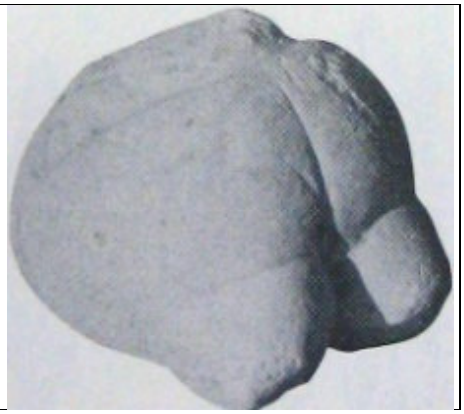
8 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Mezraa-Teleilat **Dönemi:** M.Ö. 7000 – 6500 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:2,9 cm, g:1,6 cm, d:2,7 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** MT 2002/8 **Yayımlandığı Yerler:** Özdoğan, 2003: 522, Şek.4; Özdoğan, 2007f:296; Özdoğan, 2007g:124 **Tanımı:** Ayakları önde birleştirilmiştir; kalçası hafif bir çıkıntı yapar. Bir cismin üzerinde oturuyor gibidir.. Belinde olasılıkla kuşak olabilecek kabartma şeklinde bir cisim taşır. Kollar öne doğru uzatılmış ve birleştirilmiştir. Detaylardan yoksundur. Kalçaya doğru genişlik görülür.	

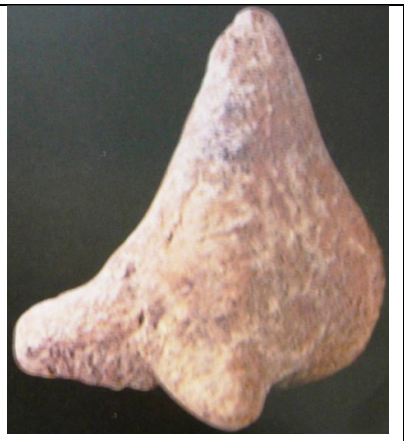
9 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Çayönü **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 7000 **Maddesi:** Pişmiş Toprak **Ölçüleri:** y:3 cm, g:3 cm, d:2,2 cm. **Müzesi:** Diyarbakır Müzesi **Müze Env. No:** ÇT 85 – 109 **Yayımlandığı Yerler:** Morales, 1990:60, Pl.22:d; Uzunoğlu,1993:41,A8; M. Özdoğan vd., 1994:122,6a **Tanımı:** Stilize kadın heykelciği, oturur durumdadır. Muhtemelen doğuran bir kadını temsil ediyor. Baş ve bacakları sivri ve üçgen şeklindedir. Kollar iki yana açılmış şekilde ve küt olarak işlenmiştir. Detaylardan yoksun olan bu eserde vücut kalçaya doğru genişlemektedir. Uzuvlar tam olarak belirtilmemiştir. Şematizedir.	

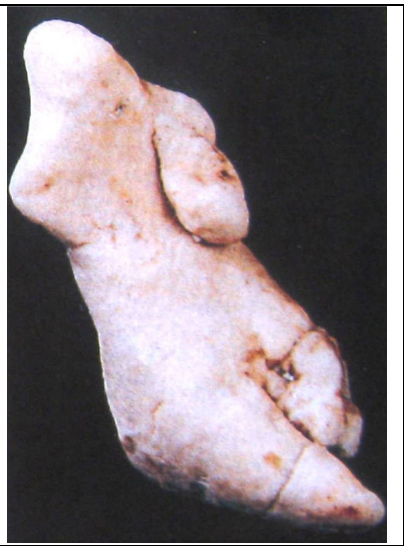
10 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Çayönü **Dönemi:** Neolitik; M.Ö. 10. – 7. Binyıl **Maddesi:** Taş **Ölçüleri:** y:3 cm, g:2 cm, d:1,2 cm. **Müzesi:** Diyarbakır Müzesi **Müze Env. No:** 23/50/86 **Yayımlandığı Yerler:** Anatolian Civilisations, 1983:48,A28; Morales, 1990:Lev. 25a; A. Özdoğan, 1999:35,Şek.73; Uzunoğlu, 1993: 42 A10; A. Özdoğan, 2007c:563; A. Özdoğan, 2007e:83, Fig:81 **Tanımı** Baş, kollar, kalçalar ve göğüsler neredeyse hiç işlenmemiştir. Detaylardan yoksundur. Boyundan aşağıya doğru genişleyen vücut bel çevresinde daralmakta ve belden kalçaya doğru yeniden genişlemektedir. Şematizedir. Uzuvlardan yoksundur. Vücudun üst kısmındaki iri ve yuvarlak çıkıntılar göğüs olarak vurgulanmış olmalıdır.	

11 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Çayönü **Dönemi:** M.Ö. 10. – 7. Binyıl **Maddesi:** Kil **Ölçüleri:** u:3,7 cm, g:2,3 cm, d:3,2 cm. **Müzesi:** Diyarbakır Müzesi **Müze Env. No:** 28/5/90 **Yayımlandığı Yerler:** Uzunoğlu, 1993: 42,A11; A. Özdoğan, 2007c:563; A. Özdoğan, 2007e:83, Fig:82; A. Özdoğan, 2007d:139; Braidwood/Çambel, 1982:7; Kulaçoğlu, 1993:39, Fig.17;Çambel, 1974: Fig.16; Çambel,1971: Res.30; Özdoğan, 2000:17, Fig. 4 **Tanımı:** Oturan, hafif arkaya yaslanmış, stilize kadın heykelciği. Kırık baş eksiktir; kollar ve bacaklar sadece belirtilmiştir. Çıkıntılı karın hamileliği sembolize ediyor olabilir. Bacaklar kütleştirilmiştir. Vücut kalçaya doğru genişlemektedir. Oturuş tarzı neolitik şemaya uygundur. Şematizedir. Uzuvlar tam şekillendirilmemiştir.	

12 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Çayönü **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 7000 **Maddesi:** Pişmiş Toprak **Ölçüleri:** y: 3,7 cm, g: 2,3 cm, d: 3,2 cm. **Müzesi:** Diyarbakır Müzesi **Müze Env. No:** ÇT 90 – 05 **Yayımlandığı Yerler:** Uzunoğlu, 1993:42,A11; M. Özdoğan vd., 1992:123,14c **Tanımı:** Bir kadın figürini. Vücudunun üst kısmı geriye yaslanmış şekilde ve oturur durumdadır. Bu oturuş şekli neolitik şemaya uygundur. Başı eksik. Kollar iki yana açılmış kütleştirilmiş şekilde belirtilmiştir. Vücudun karın bölgesinde şişkinlik belirgin olarak vurgulanmıştır. Vücut kalçaya doğru genişlemektedir. Uzuvları tam şekillendirilmemiştir.	

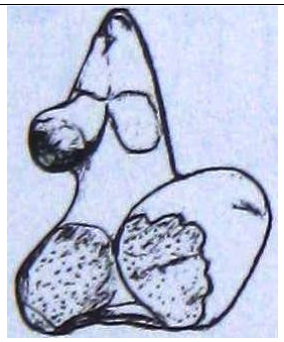
13 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Gritille **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 7000 **Maddesi:** Tebeşir Taşı **Ölçüleri:** y:3.7 cm. **Müzesi: -** **Müze Env. No: -** **Yayımlandığı Yerler:** Voigt, 1985:17, Fig.14 **Tanımı:** Belden aşağı genişleyerek devam eden dolgun ve şişkin kalça parçasıdır. Aşağı doğru bacakların belirtilmeye başladığı noktada vücut incelmeye başlamıştır.	

14 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Çayönü **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 7000 **Maddesi:** Pişmiş Toprak **Ölçüleri:** y:3,9 cm, g:2,3 cm, d:2,9 cm. **Müzesi:** Diyarbakır Müzesi **Müze Env. No:** ÇT 87 – 24 **Yayımlandığı Yerler:** Uzunoğlu, 1993:41,A9 **Tanımı:** Üste doğru daralan küçük stilize kafası ile tasvir edilen bir kadın figürini. Stilize kafanın altında iki tarafta kütleştirilmiş durumda temsili kollar yer almaktadır. Vücudun alt kısmı blok şeklinde ve oturmuş gibi gösterilmiştir. Vücudun kalça kısmına doğru genişleme görülürü. Şematizedir. Uzuvları tam olarak şekillendirilmemiştir.	

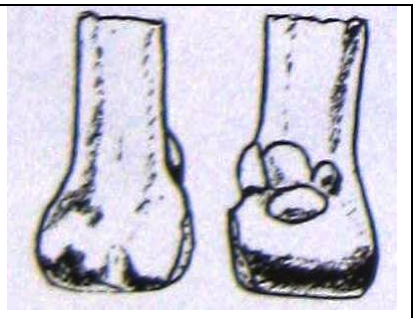
15 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Cafer Höyük **Dönemi:** Orta PPNB; M.Ö. 8000 civarı **Maddesi:** Kil **Ölçüleri:** y:4,2 cm, g:1,7 cm, d:2,3 cm. **Müzesi:** Malatya Müzesi **Müze Env. No:** 6818 **Yayımlandığı Yerler:**Uzunoğlu, 1993: 45,A19; Cauvin, 2007c:295; Cauvin, 1989:84, Fig.11:2; Kozlowski/Aurenche, 2005:232.6.14:Fig. 1 **Tanımı:** Vücut ve başı geriye doğru kakılmış oturan bir kadını tasvir eder. Göğüsleri ayrı işlenmiştir; sadece bir göğüs sağlamdır. Sağ göğüs eksiktir. Muhtemelen göğüsler aplikedir. Vücut kalçaya doğru genişlemektedir. Sol bacak sağ bacağın üstünde gibidir. Uzuvlar bu eserde de tam olarak şekillendirilmemiştir.	

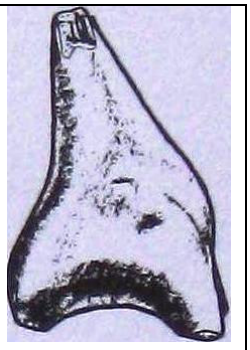
16 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Gritille **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 7000 **Maddesi:** Pişmiş Toprak **Ölçüleri:** y:5 cm, g:2,83 cm, d:2,6 cm. **Müzesi:** Adıyaman Müzesi **Müze Env. No:** 2552 **Yayımlandığı Yerler:** Voigt,1985:16 – 17; Uzunoğlu, 1993:44,A15; Kulaçoğlu, 1993:40, Fig.18a-b **Tanımı:** Figürinin başı eksiktir. Detaylardan ve uzuvlardan tamamen yoksun olan bu eserde, sadece karın kısmındaki şişkinliğe dikkat çekilmek için Göbek kısmındaki dolgunluk farklı bir kil malzeme uygulanarak belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Büyük derin bir girintisi olan göbek kısmı. Yine bu eserde göbek kısmındaki dolgunluktan aşağıya doğru heykelciğin yayvanlaştığı görülmektedir.	

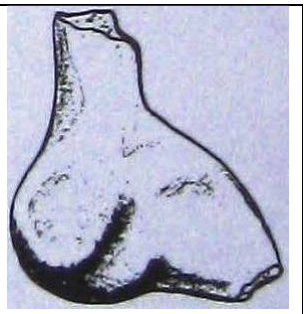
17 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Mezraa-Teleilat **Dönemi:** M.Ö. 7000 – 6500 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:6,4 cm, g:3,7 cm, d:6,4 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** MT 2001/24 **Yayımlandığı Yerler:** Özdoğan, 2007f:296 ; Özdoğan, 2007g:124; Karul/Ayhan/Özdoğan, 2004:87, Fig.19 **Tanımı:** Ayakları önde birleşmiş durumda oturan kadın heykelciğinin karnında, olasılıkla göbeği belirten çıkıntı bulunmaktadır. Kolları öne doğru uzatmış. Yüzde ayrıntılar belli değildir. Bel kısmına doğru daralan vücut hatları kalçaya doğru tekrar genişleyerek devam eder. Oturuş Neolitik şemaya tamamen uygundur.	

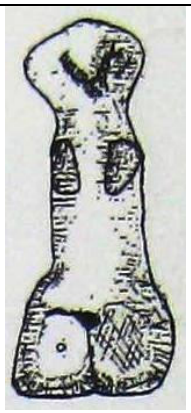
18 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Çayönü **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 7000 **Maddesi:** Kil **Ölçüleri: -** **Müzesi: -** **Müze Env. No: -** **Yayımlandığı Yerler:** Morales, 1990:Plate 23, Fig.d **Tanımı:** Baş kısmı net olarak vurgulanmamıştır. Aplike olan göğüsler ve dolgun kalçalar dikkat çekici bir şekilde vurgulanmıştır. Vücut kalçaya doğru genişlemektedir. Detaylardan yoksundur. Uzuvlar tam belirtilmemiştir.	

19 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Çayönü **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 7000 **Maddesi:** Kil **Ölçüleri: -** **Müzesi: -** **Müze Env. No: -** **Yayımlandığı Yerler:** Morales, 1990:Plate 23, Fig.c **Tanımı:** Profilden görünen bu eserde de göğüs ve kalça bariz bir şekilde vurgulanmıştır. Vücut anatomik olarak yine tam olarak şekillendirilmemiştir. Vücutta daha önceki birçok örnekte olduğu gibi kalçaya doğru bir genişleme görülmektedir. Başsızdır.	

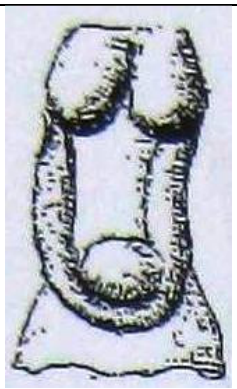
20 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Çayönü **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 7000 **Maddesi:** Kil **Ölçüleri: -** **Müzesi: -** **Müze Env. No: -** **Yayımlandığı Yerler:** Morales, 1990:Plate 22, Fig.e **Tanımı:** Şematize olan bu figürde, gövdenin üst kısmı kırıktır. Vücut kalçaya doğru genişlemektedir. Bel çevresinde yoruma açık küçük topaklar yer almaktadır. Kemer, kuşak ya da çocuk olarak yorumlanabilir.	

21 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Çayönü **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 7000 **Maddesi:** Kil **Ölçüleri: -** **Müzesi: -** **Müze Env. No: -** **Yayımlandığı Yerler:** Morales, 1990:Plate 22, Fig.c **Tanımı:** Tamamen şematize olarak biçimlendirilmiş bu figürde de vücut kalçaya doğru genişlemektedir. Vücudun üst kısmı hafif yaslanır gibi neolitik oturuş tipine tamamen uygundur. Çıkık karında hafif vurgulanmıştır. Uzuvlardan ve detaylardan yoksundur.	

22 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Çayönü **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 7000 **Maddesi:** Kil **Ölçüleri: -** **Müzesi: -** **Müze Env. No: -** **Yayımlandığı Yerler:** Morales, 1990:Plate 22, Fig.f **Tanımı:** Başsızdır. Vücut kalçaya doğru genişlemektedir. Şematizedir. Uzuvlardan ve detaylardan yoksundur.	

23 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kil **Ölçüleri: -** **Müzesi: -** **Müze Env. No: -** **Yayımlandığı Yerler:**Morsch, 2002:154, Pl.2 Fig.2 **Tanımı:** Uzuvlar tam şekillendirilmemiştir. Aplike olan göğüsler ve bacaklar kırılmıştır. Şematizedir. Detaylardan yoksundur. Yine bu figür de de kalçaya doğru genişleme görülür.	

24 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kil **Ölçüleri: -** **Müzesi: -** **Müze Env. No: -** **Yayımlandığı Yerler:** Morsch, 2002:154, Pl.2 Fig.1 **Tanımı**: Yüz ve vücut hatları birçok örneğe göre detaylandırılmış ve belirgindir. Karın kısmındaki yuvarlak şekil çocuk, doğurganlık ya da hamileliği temsil ediyor olabilir. Vücut kalçaya doğru genişlemektedir. Oturur vaziyettedir.	

25 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kil **Ölçüleri: -** **Müzesi: -** **Müze Env. No: -** **Yayımlandığı Yerler:** Morsch, 2002:153, Pl.1. Fig.1 **Tanımı:** Başsızdır. Göğüsler belirgin ve dolgundur. Kollar göbek hizasında birleştirilmiştir ve kolların arasında bir cisim muhtemelen çocuk tutmaktadırlar. Vücut uzuvları tam olarak belirtilmemiştir. Vücut kalçaya doğru genişlik göstermektedir.	

26 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kil **Ölçüleri: -** **Müzesi: -** **Müze Env. No: -** **Yayımlandığı Yerler:** Morsch, 2002:153, Pl.1. Fig.2 **Tanımı:** Başsızdır. Göğüsler belirgin ve dolgundur. Kollar göbek hizasında birleştirilmiştir ve kolların arasında bir cisim muhtemelen çocuk tutmaktadırlar. Vücut uzuvları tam olarak belirtilmemiştir. Vücut kalçaya doğru genişlik göstermektedir.	

27 - Eserin Adı: Oturan Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** - **Dönemi:** M.Ö. 8000 – 5500 **Maddesi:** Pişmiş Toprak **Ölçüleri:** y: 13,1 cm, g: 7 cm, d: 3 cm. **Müzesi:** Mardin Müzesi **Müze Env. No:** 2010/6024(A) – Eski (4757) **Yayımlandığı Yerler:** - **Tanımı:** Heykelciğin baş kısmı yassı, sivri ve gaga şeklinde burun, alın kısmında aplike olarak yapılmış bir kabarıklık mevcuttur. Uzun boyun yapısının bittiği yerde birbirine paralel siyah boya ile yapılmış iki sıra bezeme vardır. Gövdede iri göğüsler belirgin olup göğüsleri alttan destekleyen eller görülmektedir. Kalçaya doğru genişleyen vücut yapısında bacaklar hafif bir boşluk belirtilerek vurgulanmıştır. Kollar, bacaklar ve göğüsler üzerinde de siyah boya bezeme görülmektedir.	

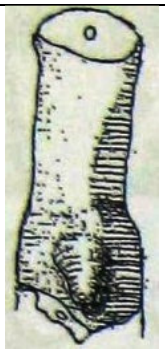
28 - Eserin Adı: Ayakta Duran Kadın Heykelciği **Buluntu Yeri:** Göbekli Tepe **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 8800 – 8000 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** u:3,1 cm, g:1,5 cm, k:0,6 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** GT 99 – 06 **Yayımlandığı Yerler:** Schmidt, 2000: 33, Res. 14b; Schmidt, 2007e:275; Schmidt, 2007f:109 **Tanımı:** Başsızdır. Gövde, kollar, bacaklar ve ayaklar belirgindir. Kol, bacak ayak ayrımı derin kazıma oyuklarla belirginleştirilmiştir. Ellerin göğüslere doğru yönelik betimlenmesi göğüslerini tuttuğunu akla getirmektedir.	

29 - Eserin Adı: Ayakta Duran Erkek Heykelciği **Buluntu Yeri:** Cafer Höyük **Dönemi:** Orta PPNB; M.Ö. 8000 civarı **Maddesi:** Kil **Ölçüleri:** y:4,8 cm, g:1,4 cm, d:1,4 cm. **Müzesi:** Malatya Müzesi **Müze Env. No:** 6819 **Yayımlandığı Yerler:** Uzunoğlu, 1993: 45 A17; Cauvin, 2007c:295; Cauvin, 1989:84, Fig. 11:1; Cauvin, 2000:Fig. 32:5; Kozlowski/Aurenche, 2005:231.,6.13:Fig. 2 **Tanımı:** Ayakta duran erkek heykelciği. Baş üstte sivridir; göğüs ve cinsel organ aplike edilmiş olmalıdır; bacaklar dizden büküktür. Yüz detayları belirsizdir.	

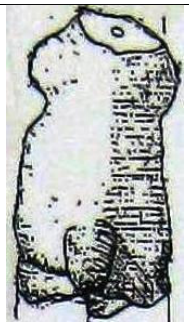
30 - Eserin Adı: Ayakta Duran Erkek Heykelciği **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kil **Ölçüleri:** y:5,6 cm, g:1,8 cm, d:1,8 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 90/20 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 1999: Şek.21; Morsch, 2002: Lev. 3,6; Hauptmann, 2007c:293; Hauptmann, 2007d:123; Hauptmann, 2007e:129, Fig. 21 **Tanımı:** Baş kısmı eksiktir. Vücut detayları belirsizdir. Detaylardan yoksundur. Sadece bacaklar ve ayaklar net olarak ayırt edilebilmektedir. Boyuna kadarki kısmı günümüze kalmış, ayakta duran silindirik kil erkek heykelciği, karın bölgesinde, bir leopar postunu taklit eden bir kemer, ya da "kuşak" taşır. Erkek tasvirleri arasında tamamen çıplak olanlar da vardır ve genellikle ayakta durur pozisyonda işlenmişleridir.	

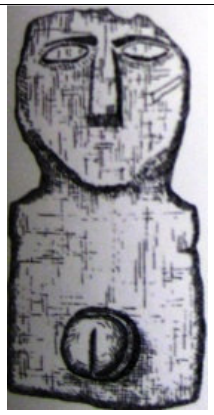
31 -Eserin Adı: Ayakta Duran Erkek Heykelciği **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kil **Ölçüleri: -** **Müzesi: -** **Müze Env. No: -** **Yayımlandığı Yerler:** Morsch, 2002:155, Pl.3 Fig.4 **Tanımı:** Parça halindedir. Belden aşağı kısım betimlenmiştir. Cinsel organın vurgulandığı kısım bir kemer ya da kuşak ile sarmalanmıştır. Bacaklar da kırıktır.	

32 - Eserin Adı: Ayakta Duran Erkek Heykelciği **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kil **Ölçüleri: -** **Müzesi: -** **Müze Env. No: -** **Yayımlandığı Yerler:** Morsch, 2002:155 Pl.3 Fig.3 **Tanımı:** Parça halindedir. Bel kısmı ve belden aşağı kısım betimlenmiştir. Cinsel organın burada açık bir şekilde vurgulanmıştır fakat kırıktır. Kemer ya da kuşak bu kez tam olarak bel çevresini sarmalamıştır. Bacaklar da kırıktır.	

33 - Eserin Adı: Ayakta Duran Erkek Heykelciği **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kil **Ölçüleri: -** **Müzesi: -** **Müze Env. No: -** **Yayımlandığı Yerler:** Morsch, 2002:155, Pl.3 Fig.1 **Tanımı:** Gövdenin üst kısmı eksiktir. Ayakta durur pozisyondadır ve tamamen çıplak olarak betimlenmiştir.	

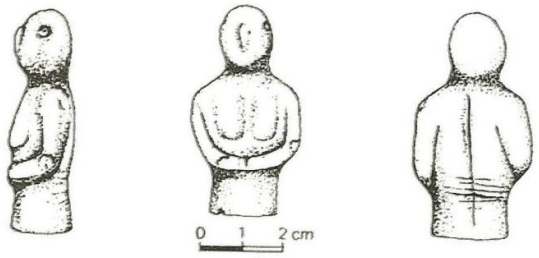
34 - Eserin Adı: Ayakta Duran Erkek Heykelciği **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kil **Ölçüleri: -** **Müzesi: -** **Müze Env. No: -** **Yayımlandığı Yerler:** Morsch, 2002:155, Pl.3 Fig.5 **Tanımı:** Baş kısmı eksiktir. Gövde tamdır. Ayakta durur pozisyondadır ve tamamen çıplak olarak betimlenmiştir. Bacaklar da kırıktır.	

35 - Eserin Adı: Ayakta Duran Erkek Heykelciği **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kil **Ölçüleri: -** **Müzesi: -** **Müze Env. No: -** **Yayımlandığı Yerler:** Morsch, 2002:155, Pl.3 Fig.2 **Tanımı:** Gövdenin üst kısmı eksiktir. Ayakta durur pozisyondadır ve tamamen çıplak olarak betimlenmiştir.	

36 - Eserin Adı: Ayakta Duran Erkek Heykelciği **Buluntu Yeri:** Göbekli Tepe **Dönemi: -** **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:40 cm. **Müzesi: -** **Müze Env. No: -** **YayımlandığıYerler:**Schmidt,2007:165,Res.27 **Tanımı:** Heykelin, baş, gövde ve ereksiyon halindeki penisi betimlenmiştir. Kollar ve bacaklar ya kırıktır ya da yapılmamıştır. Yuvarlak yüz hatlarına sahip olan heykelin gözleri, burnu ve ağzı vurgulanmıştır. Burun kabartma şeklinde olup, ağız göz ve buruna göre orantısıdır.	

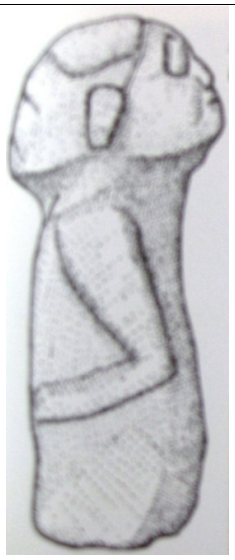
37 - Eserin Adı: Ayakta Duran Erkek Heykelciği **Buluntu Yeri:** Yeni Mahalle (Şanlıurfa) **Dönemi:** PPN; M.Ö. 9./8. binyıl **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:193 cm, g:54 cm, d:63 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** - **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 2003:631, Res.1; Schmidt, 2007e:288; Çelik 2000:4, Fig: 2; Çelik 2007: 136, Fig. 4 **Tanımı:** Dört parça halinde kırık 193 cm yüksekliğindeki heykel, bir erkeğin tasvir edildiği stel şeklinde tümlenmiştir. Söz konusu heykel, bilinen en eski büyük insan heykelidir. Yüz detayları ağız hariç belirgindir. Göğüsün üstünde iki ucu aşağı gösteren "V" şeklinde açılı hatların ucu aşağı doğru işaret ediyor olmalıdır. Bu iki sıralı, takı olarak yorumlanan açılı hatların dışında, heykel çıplaktır ve elleri ile penisini tutmaktadır. İki sıralı takı olarak yorumlanan açılı hatlar ile penis arasında bir bağlantı kurulabilir. Bacakları biçimlendirilmemiş, bunun yerine alt kısmı dikilitaş biçiminde tamamlanmıştır.	

38 - Eserin Adı: Cinsiyeti Belirsiz Ayakta Duran Heykelcik **Buluntu Yeri:** Mezraa-Teleilat **Dönemi:** M.Ö. 7000 – 6500 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:3,5 cm, g:2,4 cm, d:4,7 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** MT 2002/9 **Yayımlandığı Yerler:** Özdoğan, 2003: 523, Şek.5; Özdoğan, 2007f:296; Özdoğan, 2007g:125; Özdoğan/Karul/Özdoğan, 2011:72, Şek. 34 **Tanımı:** Gövdede, aşağı sarkık kollar kabaca belirtilmiş olup yatay uzun bir çentikle vurgulanmak istenmiş olabilir. Baş gövdeden küçük bir çentik ile ayrılmıştır. Yüzde, uzun düz burun ile yuvarlak gözler kabartma olarak kulaklarsa küçük çıkıntılar şeklinde betimlenmiştir.	

39 - Eserin Adı: Cinsiyeti Belirsiz Ayakta Duran Heykelcik **Buluntu Yeri:** Kumar Tepe **Dönemi:** Erken Neolitik **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:5,5 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** - **Yayımlandığı Yerler:** Tay 2, Kumartepe Maddesi, Lev.1 **Tanımı:** Figür ayakta durmaktadır. Gövdenin alt kısmı belirtilmemiştir. Baş kısmında göz ve burun ayrıntıları belirgindir. Göğüsler belirgindir. Kollar göğüslerin altından geçerek göbekte birleşmiştir. Eller belirtilmemiş fakat dirsekler belirgindir. Figürin sırtında 1 tane dikey 5 tane yatay olmak üzere 6 tane yarık bulunmaktadır. Baş kısmında gözlerin ve burnun işlenişi orantısızdır.	

40 - Eserin Adı: Cinsiyeti Belirsiz Ayakta Duran Heykelcik **Buluntu Yeri:** Hakemi Use **Dönemi:** M.Ö. 6000 Geç Neolitik **Maddesi:** Kil **Ölçüleri:** y:8.5 cm, g:4.2 cm. **Müzesi:** Diyarbakır Müzesi **Müze Env. No:** - **Yayımlandığı Yerler:** Tekin, 2006: 720; Tekin 2007b: 51, Fig. 15; Tekin, 2011:587, Şek. 9 **Tanımı:** Yüksek ve geriye doğru yatmış sivri uçla son bulan konik bir başlık bulunmaktadır. Figürinin elips kesitli yüz kısmı çok stilize yapılmıştır. Gözler yüzün genel yapısı içinde orantısız bir görünüm sergilemektedir. Figürinin silindirik kesitli boyun kısmında iki derin yiv bulunmaktadır. Dar omuzlu figürinin kolları kütleştirilmiş, küçük birer çıkıntı ile belirtilmiştir. Figürinin göğüslerinin altından itibaren gövdesinin alt kısmı eksiktir.	

41 - Eserin Adı: Cinsiyeti Belirsiz Ayakta Duran Heykelcik **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:56 cm, g:33 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 91/100 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 1992:Res.25; Hauptmann, 1993: Res.25a-b; Hauptmann, 1999: Res.14; Hauptmann, 2007c:290; Hauptmann, 2007d:119; Kozlowski/Aurenche, 2005:220.,6.5.1:Fig. 2 **Tanımı:** Yuvarlak yüz hatlarına sahiptir. Gözler, burun ve ağız kısmı belirtilmiştir. Gözler ve ağız kısmı derin bir şekilde belirtilmiştir. Burun düz bir kabarıklık halindedir. Kulaklar belirgin olmasa da işlenmiştir. Kollar ve gövde de belirtilmiş olup kollar göbek hizasında olacak şekilde eller göbek deliğinde kavuşturulmuştur. Gövde kısmında yer alan çıkıntı belirgindir. Başın tepe kısmında yer alan baklava dilimli motifler, saç olarak düşünülmüş olabilir.	

42 - Eserin Adı: Cinsiyeti Belirsiz Ayakta Duran Heykelcik **Buluntu Yeri:** - **Dönemi:** Keramiksiz Neolitik Dönem **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:59 cm, g:16 cm. **Müzesi:** Gaziantep Müzesi **Müze Env. No: -** **Yayımlandığı Yerler:** Çelik, 2005:29, Fig.1. 2. 3; Bulgan/Çelik, 2011:87 – 88, Fig. 1. 2. 3. 5 **Tanımı:** Birebir insan boyutlarında olan bu heykelin dikkati çeken özelliği, başının hem arka hem de ön kısmına da yüz işlenmiş olmasıdır. Yüzlerden her ikisinde de ayrıntılar işlenmiştir, ön tarafta olan ve diğerinden daha önce yapıldığı düşünülen yüzün gözleri çukur, kulakları ise belirgindir. Baş, gövde ve kolun dışında betimlenmiş uzuv yoktur.	

43 - Eserin Adı: Cinsiyeti Belirsiz Oturan Heykelcik **Buluntu Yeri:** Mezraa-Teleilat **Dönemi:** M.Ö. 7000 – 6500 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** - **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** - **Yayımlandığı Yerler:** Özdoğan, 2007h: 171, Fig.20; Özdoğan/Karul/ Özdoğan, 2011:72, Şek. 35 **Tanımı:** Baş kısmı eksiktir. Oturur vaziyettedir. Kollar önde birleştirilmiştir. Vücut ayrıntıları işlenmemiştir.	

44 - Eserin Adı: Cinsiyeti Belirsiz Oturan Heykelcik **Buluntu Yeri:** Gritille **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 7000 **Maddesi:** Pişmiş Toprak **Ölçüleri:** y:5,3 cm, g:2,8 cm, d:4,0 cm. **Müzesi:** Adıyaman Müzesi **Müze Env. No:** 1999 **Yayımlandığı Yerler:** Voigt, 1985:16 – 17; Uzunoğlu, 1993:45, A16; Kulaçoğlu, 1993:40, Fig. 20a-b; Baltacıoğlu, 2011:77, Şek. 7a **Tanımı:** Bazı yerlerden kırık olan figürinin baş, uzun boyun ve gövde kısmı silindirik bir yapıya sahiptir. Yassı yüzünde gözler dışında özellik vurgulanmamıştır. Kollar hiç gösterilmemiştir. Silindirik vücut yapısı kalçaya doğru genişler. Figür, bacak bacak üstüne atmış şekilde olup oturur pozisyonda gösterilmiştir.	

45 - Eserin Adı: Cinsiyeti Belirsiz Yaslanmış Gibi Oturan Heykelcik **Buluntu Yeri:** Göbekli Tepe **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 8800 – 8000 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:4 cm, g:4 cm, d:2,8 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** GT 02 – 11 **Yayımlandığı Yerler:** Schmidt, 2007e:275 ; Schmidt, 2007f:111 **Tanımı:** Sadece üst gövdesi ve bakışını yukarı doğru yöneltmiş başı korunmuştur. Parçanın yüz kısmı zarara uğramıştır. Yüz hatlarından sadece gözler ve kabartma şeklinde betimlenmiş burun vurgulanmıştır. Kafa, vücuda orantısızdır. Uzuvlar tam şekillendirilmemiştir.	

46 - Eserin Adı: Cinsiyeti Belirsiz Yaslanmış Gibi Oturan Heykelcik **Buluntu Yeri:** Mezraa-Teleilat **Dönemi:** M.Ö. 7000 – 6500 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:4,3 cm, g:2,8 cm, d:4 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** MT 2002/10 **Yayımlandığı Yerler:** Özdoğan, 2003: 522, Şek.4; Özdoğan, 2007f:296; Özdoğan, 2007g:124 **Tanımı:** Yanda kolluk gibi başlayan kabartma şeritler. Basık olan baş, vücuda göre orantısızdır. Yüz hatları tam olarak belirtilmeyen heykelciğin vücut uzuvları da tam değildir. Boyun kısmında geniş bir yakalık bulunur. Burun düz bir çıkıntı şeklinde kabartılmış, gözler kabaca ve derin oyulmuştur. Oturma yerinin, yüzün ve bedenin ayrıntıları, özenle işlenmiştir.	

47 - Eserin Adı: Cinsiyeti Belirsiz Yaslanmış Gibi Oturan Heykelcik **Buluntu Yeri:** Mezraa-Teleilat **Dönemi:** M.Ö. 7000 – 6500 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:5,8 cm, g:4,6 cm, d:8 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** MT 2002/19 **Yayımlandığı Yerler:** Özdoğan, 2003: 523, Şek.5; Özdoğan, 2007f:296; Özdoğan, 2007g:124; Özdoğan/Karul/Özdoğan, 2011:72, Şek. 32 **Tanım:** Omuzları belirgin şekilde, kollar ise küçük çıkıntı olarak gösterilmiştir. Baş, geriye doğru eğimlidir. Hafif dörtgenimsi biçimli yüzde, burun ve kulak kabartma, gözler ise oyuk olarak gösterilmiştir. Oturuş şekli Neolitik şemaya uygundur.	

48 - Eserin Adı: Cinsiyeti Belirsiz Yaslanmış Gibi Oturan Heykelcik **Buluntu Yeri:** Göbekli Tepe **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 8800 – 8000 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** u:36 cm, g:39 cm, y:16 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** GT 97 – 22 **Yayımlandığı Yerler:** Schmidt, 1999: A3, Lev. 1,1; Schmidt, 2007e:274; Schmidt, 2007f:110 **Tanımı:** Kötü korunduğu için ayrıntılar net bir şekilde görülmez. Baş, gövdeden yuvarlak halka şeklinde bir çentikle ayrılmıştır. Yüz hatlarının belirsiz olduğu heykelcikte uzuvlarda tam şekillendirilmemiştir. Oturur vaziyettedir. Kollar önde birleşecek şekildedir. Gövdeden kalçaya geçişte vücut hatlarındaki genişlik bariz şekilde görülmektedir. Hafif arkaya yaslanmış oturuş şekli ile Neolitik şemaya uygundur.	

49 - Eserin Adı: Cinsiyeti Belirsiz Yaslanmış Gibi Oturan Heykelcik **Buluntu Yeri:** Mezraa-Teleilat **Dönemi:** M.Ö. 7000 – 6500 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri: -** **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** - **Yayımlandığı Yerler:** Özdoğan, 2007h: 171, Fig.19 **Tanımı:** Oturur ve bir nesneye yaslanır vaziyettedir. Kollar birçok örnekte olduğu gibi önde birleştirilmiştir. Yüz detayları işlenmemiştir. Vücudun alt kısım ayrıntıları işlenmemiştir. Detaydan yoksun ve şematizedir.	

50 - Eserin Adı: Cinsiyeti Belirsiz Yaslanmış Gibi Oturan Heykelcik **Buluntu Yeri:** Mezraa-Teleilat **Dönemi:** M.Ö. 7000 – 6500 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** - **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** - **Yayımlandığı Yerler:** Özdoğan, 2007h: 172, Fig.22 **Tanımı:** Oturur vaziyettedir. Kollar birçok örnekte olduğu gibi önde birleştirilmiştir. Yüz detayları işlenmiştir. Gözler, yuvarlak oyuklar halinde, burun ince çizgi kabartma halinde, kulaklar ise çıkıntı kabartma şeklindedir. Vücudun alt kısım ayrıntıları işlenmemiştir.	

51 - Eserin Adı: Cinsiyeti Belirsiz Yaslanmış Gibi Oturan Heykelcik
Buluntu Yeri: Mezraa-Teleilat
Dönemi: M.Ö. 7000 – 6500
Maddesi: Kireçtaşı
Ölçüleri: -
Müzesi: Şanlıurfa Müzesi
Müze Env. No: -
Yayımlandığı Yerler: Özdoğan, 2007h: 172, Fig.21
Tanımı: Oturur vaziyettedir. Baş ve gövde kısmı belirtilmiştir. Baş kısmında sadece gözler işlenmiştir. Gözler yuvarlak oyuk şeklindedir. Bunun dışında kulak, ağzı ve burun detayları belirtilmemiştir. Genel olarak da kollar, bacaklar ve ayaklar da belirtilmemiştir. Vücut ayrıntıları işlenmemiştir. Kaba yonuludur.



52 – Eserin Adı: Figürin başı
Buluntu yeri: Çayönü
Dönemi: PPN B; MÖ 8500 civarı
Maddesi: Kil
Ölçüleri: y:2,8 cm, g:3,4 cm, d:2,8 cm.
Müzesi: Diyarbakır Müzesi
Müze Env. No: 23/111/86
Yayımlandığı Yerler: Anatolian Civilisations, 1983: 48,A29;Çambel/Braidwood, 1980:Lev. 47-4; A. Özdoğan, 1995:95,Lev.5; A. Özdoğan, 2007c:565; A. Özdoğan, 2007d:141
Tanımı: Burun, ağız, çene, gözler ve saçlar ayrıntılı belirtilmiş olup insanı andırır. Saçlardaki verev kazımalar saç süslerine veya saç filesine işaret eder.

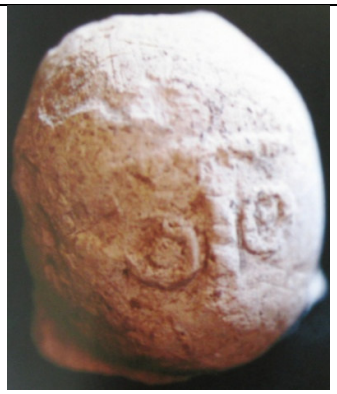


53 – Eserin Adı: İdol başı(?) **Buluntu yeri:** Çayönü **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 8500 civarı **Maddesi:** Kemik **Ölçüleri:** y:2,8 cm, g:3,1 cm, k:0,4 cm. **Müzesi:** Diyarbakır Müzesi **Müze Env. No:** 23/156/86 **Yayımlandığı Yerler:** Uzunoğlu, 1993: 40,A7; A. Özdoğan, 2007c:563; A. Özdoğan, 2007d:141 **Tanımı:** Yuvarlak kemik parçası üzerinde hafifçe kazınmış, her birinin merkezinde bir küçük delik bulunan simetrik iki daire yer alır. Bu "gözler"in altındaki, birer hafif kazıma çizgi gözyaşının ifadesi olabilir. Ağız yerine her iki taraftan açılmış bir delik bulunmaktadır. Bu da koruyucu kolye amaçlı yapıldığını düşündürebilir.	

54- Eserin Adı: Figürin Başı **Buluntu Yeri:** Çayönü **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 7000 **Maddesi:** Kil **Ölçüleri: -** **Müzesi: -** **Müze Env. No: -** **Yayımlandığı Yerler:** Morales, 1990:Pl.25.b **Tanımı:** Oval kesitli bir başka örnekte ise, çizgi halinde belirtilmiş ağız yapısı, çıkıntı halinde vurgulanmak istenen burun dikkat çekicidir. Boyundan kırık olan bu başta ayrıca saçlar kulak üstüne inecek şekilde belirtilmiştir.	

55 – Eserin Adı: İnsan başı **Buluntu yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; MÖ 8500 – 7900 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:3,7 cm, g:3,2 cm, d:3,3 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 90/51 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 2007c:291; Hauptmann, 2007d:120 **Tanımı:** Burun hafif çıkıntı halde, gözler ve ağız yuvarlak oyuklar halinde belirtilmiştir. Hafif düzensiz çizgilerle saçlar belirtilmek istenmiş olabilir.	

56-Eserin Adı: İnsan heykelciği başı **Buluntu Yeri:** Mezraa-Teleilat **Dönemi:** M.Ö. 7000 – 6500 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri: -** **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No: -** **Yayımlandığı Yerler:** Özdoğan, 2007h: 174, Fig.26; Özdoğan/Karul/ Özdoğan, 2011:72, Şek. 36 **Tanımı:** Heykelciğin baş kısmıdır. Yüz detaylarından sadece burun kısmı belirginleştirilmiştir. Bunun dışındaki detaylar işlenmemiştir.	

57-Eserin Adı: İnsan heykelciği başı **Buluntu Yeri:** Mezraa-Teleilat **Dönemi:** M.Ö. 7000 – 6500 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri: -** **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No: -** **Yayımlandığı Yerler:** Özdoğan, 2007h: 173, Fig.23 **Tanımı:** Heykelciğin baş kısmıdır. Tam olmasa da yüz detayları belirtilmeye çalışılmıştır. Gözler ve burun belirgin olarak işlenmiştir. Bunun dışında kalan detaylar belirgin olarak işlenmemiştir.	

58 – Eserin Adı: İnsan başı **Buluntu yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; MÖ 8500 – 7900 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:4,4 cm, g:3,8 cm, d:2,9 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 90/87 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 1999: Şek. 19; Hauptmann, 2007c:292; Hauptmann, 2007d:121; Hauptmann, 2007e:129, Fig. 19 **Tanımı:** Yuvarlak yüz hatlarına sahip olan insan başı figürinin burnu tahrip edilmiştir. Gözler ve ağız derin oyuklar halinde belirginleştirilmiştir.	

59 - Eserin Adı: İnsan başı **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:4,9 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 90/55 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 2007c:291; Hauptmann, 2007d:120 **Tanımı:** Gözler oyuk şekildedir ve burun çıkıntı halde belirtilmek istenmiştir. Ağız kısmı da çizgi halinde vurgulanmıştır.	

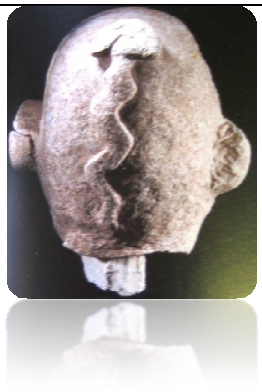
60 - Eserin Adı: İnsan yüzü kabartması **Buluntu Yeri:** Göbekli Tepe **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 8800 – 8000 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:5,7 cm, g:4,5 cm, d:2,5 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** GT 01 – 39 **Yayımlandığı Yerler:** Schmidt, 2007e:275; Schmidt, 2007f:111 **Tanımı:** Yontularak ve düzleştirilerek yapılmış diğer bir eserde de yüz hatları belirgin olmayıp bir önceki eserde olduğu gibi sadece gözler ve burun belirgin yüz hatlarıdır.	

61 - Eserin Adı: İnsan başı **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:5,9 cm, g:4,6 cm, d:5,1 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 90/48 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 1992:31; Hauptmann, 1999: Res. 18; Hauptmann, 2007c:291; Hauptmann, 2007d:120; Hauptmann, 2007e:128, Fig. 18 **Tanımı:** Yüz hatlarının belirgin şekilde işlendiği görülmektedir. Göz, burun, dudak, kaş ve kulak ile naturalist bir heykel başı. Kahve çekirdeğini andıran gözler patlak gibi verilmiştir. Dudaklar dolgun ve ağız açıktır.	

62 - Eserin Adı: İnsan başı **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:6 cm, g:6,6 cm, d:5,4 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 90/50 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 2007c:292; Hauptmann, 2007d:121 **Tanımı:** Köşeli yüz hatlarına sahip bir başka eserde, gözler derin oyulmuştur. Kulak, burun çıkıntı halinde belirtilmiştir. Yuvarlak ağız yapısı küçük bir yuvarlak oyukla vurgulanmak istenmiştir.	

63 - Eserin Adı: Heykelcik başı **Bulutnu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:8,9 cm, g:7,5 cm, d:6,1 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 90/49 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 2007c:298; Hauptmann, 2007d:126 **Tanımı:** Basık burun ve çıkık alın yapısına sahip diğer bir eserde ağız kısmı tahrip olmuştur. Yatay ve dikey çentiklerin görüldüğü heykel başında, gözler derin oyuklar şeklinde belirtilmiştir.	

64 - Eserin Adı: Heykel Başı **Bulutnu Yeri:** Göbekli Tepe **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 8800 – 8000 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:23 cm. **Müzesi: -** **Müze Env. No: -** **Yayımlandığı Yerler:** Schmidt, 2007d:166, Res.28; Schmidt, 2007g:112, Fig. 18 **Tanımı:** Eser yontularak şekillendirilmiştir. Belirgin, kalın ve geniş burun yapısı ile gözler belirtilmiştir.	

65 - Eserin Adı: Heykel Başı **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 - 7900 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:27 cm, g:24 cm, d:20 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 90/kayıtsız **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 1992: 28; Hauptmann, 1993: Res.19; Hauptmann, 1999: 44, Res. 10; Hauptmann, 2007c:289; Kozlowski/Aurenche, 2005:229.,6.11:Fig. 3; Hauptmann, 2007e: 123, Fig. 10 **Tanımı:** Korunmuş arka tarafı ise, saçsız, kepçe kulaklı bir baş şeklindedir; üzerinde, yüze doğru yönelmiş bir yılan kabartması yer alır.	

66 - Eserin Adı: İnsan heykelciği **Buluntu Yeri:** Göbekli Tepe **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 8800 – 8000 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:31cm, g:17 cm, d:16 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** GT 02 – 09 **Yayımlandığı Yerler:** Schmidt, 2007e:274; Schmidt, 2007f:104 **Tanımı:** Yüz hatları belirgin olmayan, yoğun şekilde korozyona uğramış çift yüzü bulunan sadece gözleri ve burnu seçilebilen bir heykel başıdır.	

67 - Eserin Adı: İnsan başı ve hayvan **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 - 7900 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:56 cm, g:21 cm, d:35 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ/89 – 50 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 1993: Res. 20; Hauptmann, 1999: Res.13; Hauptmann, 2007c:288; Hauptmann, 2007e: 125, Fig.13a-b **Tanımı:** Taştan, büyük ve olasılıkla bir kadına ait bir baş kendini belli eder. Saçlara file geçirilmiş olabilir; alın kısmında saç kalın bir kâkül gibidir. Yüz kısmı çok tahrip olmuştur. Daha yakından bakıldığında dikilitaşa benzer taşın, başı kırılmış büyük bir kuş heykeline benzediği anlaşılmaktadır.	

68 - Eserin Adı: Hayvan Heykelciği (Kirpi) **Buluntu Yeri:** Göbekli Tepe **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 8800 – 8000 **Maddesi:** Steatit **Ölçüleri:** y:2 cm, u:3 cm, g:1,5 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** GT 99 – 05 **Yayımlandığı Yerler:** Schmidt, 2000: 33, Res. 14a; Schmidt, 2007f:108 **Tanımı:** Minyatürü andıran hayvan figürini, Ayrıntıları belirgindir. Kabuklu sırt yapısı, patlak gözler, küçük bir nokta şeklinde içe çökük burun yapısı ve küçük bir çizgi halinde ağız belirtilmiştir.	

69 - Eserin Adı: Hayvan heykelciği **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:3,4 cm, g:2,2 cm, d:3,7 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 91/89 **Yayımlandığı Yerler:**Hauptmann,2007c:29; Hauptmann, 2007d:126 **Tanımı:** Yüz hatları belirgin olup, kulaklar çıkıntı halindedir. Uzun bir boyun yapısı vardır. Birçok örnekte görülmeyen burun deliklerinin belirtilmesi gerçekçidir. Geniş yassı ağzı yatay bir çizgi ile belirginleştirilmiştir.	

70 - Eserin Adı: Hayvan heykelciği **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Taş **Ölçüleri:** y:4,1 cm, g:2,2 cm, d:3,3 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 90/28 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 2007c:299; Hauptmann, 2007d:127 **Tanımı:** Stilize edilmiş yüz hatları belirgin olmayan hangi hayvan olduğu tahmin edilemeyen göz ve burun gibi uzuvları vurgulayan çizgilerin dışında detay olmayan bir örnektir.	

71 - Eserin Adı: Hayvan heykelciği **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:6,5 cm, g:2,2 cm, d:3,1 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 90/36 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 2007c:299; Hauptmann, 2007d:126 **Tanımı:** Tüm olarak korunmuştur. Profilden görülen hayvan heykelciğinin Baş, gövde, ayak ve kuyruk kısımları belirtilmiştir. Baş kısmında göz ve ağız detayları belirtilmiştir. Ağız açık şekildedir. Boyun kısmı, belirgin şekilde vurgulanmıştır. Kuyruk gövdenin üstünden arka ayak hizasından başlayıp gövdeye ve arka ayağa yapışık şekilde son bulmaktadır.	

72 - Eserin Adı: Hayvan heykelciği **Buluntu Yeri:** Göbekli Tepe **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 8800 – 8000 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** u:6,5 cm, g:3,6 cm, y:2,3 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** GT 04 – 03 **Yayımlandığı Yerler:** Schmidt, 2007e:274; Schmidt, 2007f:107 **Tanımı:** Bu parçada da figürün ön ve arka bacakları hantal bir çıkıntı şeklinde belirtilmiştir. Betimlenen hayvanın ne olduğu anlaşılamamıştır.	

73 - Eserin Adı: Hayvan heykelciği **Buluntu Yeri:** Göbekli Tepe **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 8800 – 8000 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** u:7,4 cm, g:3,3 cm, y:3,3 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** GT 01 – 41 **Yayımlandığı Yerler:** Schmidt, 2007e:274; Schmidt, 2007f:107 **Tanımı:** Çok kaba işlenmiş bu figürün ön ve arka bacakları hantal bir çıkıntıya benzer biçimde oluşturulmuştur. Diğer ayrıntıları görülemediği için, betimlenen hayvan türünün de ne olduğu çıkarılamamıştır.	

74 - Eserin Adı: Yaban domuzu Heykelciği **Buluntu Yeri:** Göbekli Tepe **Dönemi:** PPN; M.Ö. 9500 – 8000 **Maddesi:** Çakmaktaşı **Ölçüleri:** u:16 cm, g:9 cm, y:5 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** GT 03 – 19 **Yayımlandığı Yerler:** Schmidt, 2007e:272; Schmidt, 2007f:105 **Tanımı:** Kırmızımsı kabuklu bir çakmaktaşı yumrusu kısmen tıraşlanarak, doğal biçimi buna son derece uygun olan taş, tamamen bir yabandomuzuna benzetilmiştir. Yüz hatlarının ve anatomik detayların belli olmadığı bu eserde burun ve göz küçük çizgi oyuklar verilerek belli edilmeye çalışılmıştır.	

75 - Eserin Adı: Kuş Heykeli **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:23,1 cm, g:11,6 cm, d:11 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 91/101 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 1993: Res. 24; Hauptmann, 1999: Res. 14; Hauptmann, 2007c:290; Hauptmann, 2007d:118; Kozlowski/Aurenche, 2005:220,6.5.1:Fig. 1; Hauptmann, 2007e: 126, Fig. 14a-b **Tanımı:** Kuş figürini. Baş kısmı eksiktir. Cepheden verilmiş olan 8 adet yatay kısa çizgi ile kanatları vurgulanmıştır. Gövde kısmıda belirgindir. Ayak kısmı işlenmemiştir.	

76 -Eserin Adı: Yaban domuzu Heykeli **Buluntu Yeri:** Göbekli Tepe **Dönemi:** PPN A; M.Ö. 9500 – 8000 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** u:48 cm, g:15 cm, y:28 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** GT 99 – 01 **Yayımlandığı Yerler:** Schmidt, 1999:A25; Schmidt, 2000: Res. 12c; Schmidt, 2007e:27; Schmidt, 2000b:14, Fig:8; Schmidt, 2007g: 111, Fig. 14 **Tanımı:** Gerek anatomik detaylar, gerekse cinsiyeti açıkça bellidir. Alt tarafındaki kırık bir kısım dışında, bu eser tamamen korunmuştur. Bu heykel bilinmeyen bir objenin üzerinde yer almaktaydı. Mevcut heykel repertuarından yola çıkarak ya podyuma benzer bir levha veya geçme parçası gibi bir çıkıntı ile başka bir yere bağlandığı söylenebilir.	

77 - Eserin Adı: Su Kuşu Heykeli **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:50 cm, g:30 cm, d:18 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 90/kayıtsız **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 1992: 29; Hauptmann, 1993: Res. 23;Hauptmann, 1999: 44, Res. 15; Hauptmann, 2007c:289; Hauptmann, 2007e: 127, Fig. 15 **Tanımı:** Başı ve gagasının altındaki gırtlak torbası bir pelikanı hatırlatır. Yüz hatlarındaki detaylar belirgindir. Anatomik detayları belirgin olarak işlenmeyen heykel, benzersizdir. Ayakları betimlenmemiştir. Kuyruk kısmındaki bugün kırık olan geçme çıkıntısı, parçanın duvar içine oturtulması amacına hizmet etmiş olabilir. Gözler ile gagada siyah boya kalıntılarına rastlanmıştır.	

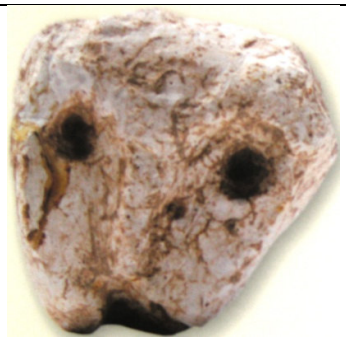
78 - Eserin Adı: Yaban domuzu Heykeli **Buluntu Yeri:** Göbekli Tepe **Dönemi:** PPN A; M.Ö. 9500 – 8800 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:65 cm, u:90 cm, g:25 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** GT 01 – 40 **Yayımlandığı Yerler:** Schmidt, 2007e:270; Schmidt, 2007f:105 **Tanımı:** Bütün bir hayvan heykelidir. Kaba yonuludur. Ön ve arka bacaklar orantısızdır. Yüz hatları belirgin değildir. Anatomik detaylardan yok olan bu hayvan heykelinin hangi hayvana ait olduğu tam olarak tahmin edilememektedir.	

79 - Eserin Adı: Yırtıcı Hayvan Heykeli **Buluntu Yeri:** Göbekli Tepe **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 8800 – 8000 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** u:68 cm. **Müzesi: -** **Müze Env. No: -** **Yayımlandığı Yerler:** Schmidt, 2007d:174, Res. 41; Schmidt, 1998:2, Fig.2 **Tanım:** Yüz detayları tam olarak belli olmayan buna karşın anatomik olarak kaburgaları belirgin ve özellikle hayvan heykelleri arasında şimdiye kadar görülmeyen ereksiyon halindeki penis özellikle vurgulanmıştır.	

80 - Eserin Adı: Yaban domuzu Heykeli **Buluntu Yeri:** Göbekli Tepe **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 8800 – 8000 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:120 cm, g:65 cm, d:27 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** GT 95 – 65 **Yayımlandığı Yerler:** Bohn vd.,1998: Res.30; Hauptmann, 1999:Res.25; Schmidt, 1999: A8; Schmidt, 2007e:269; Schmidt, 2007f:104; Schmidt, 2007g: 112, Fig. 17 **Tanımı:** Paye benzeri bir ayak üzerinde duran, ön pençeleri arasında bir insan başını yakalamış tutan büyük boyutlu yırtıcı hayvan heykeli. Olasılıkla tamamlanmamış olan heykelin, çeşitli ayrıntıları hakkında kesin bir hüküm verilememektedir.	

81 - Eserin Adı: Ayı Başı **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:3 cm, g:2,1 cm, d:1,5 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 90/42 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 2007c:297; Hauptmann, 2007d:125 **Tanımı:** Bu kireçtaşı heykel, bir ayı veya domuzu tasvir etmektedir. Göz, burun ve kulak detayları belirtilmiştir. Burun ve kulaklar çıkıntı halinde gözler ise nokta şeklinde yuvarlak olarak belirtilmiştir.	

82 - Eserin Adı: Yaban domuzu Başı **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:3,3 cm, g:2,4 cm, d:3,1 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 90/31 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 2007c:299; Hauptmann, 2007d:127 **Tanımı:** Priz biçimli burun, kulaklara oranla biraz abartılı boyuttadır. Parçanın, bir domuz başını karikatürize ettiği düşünülmektedir. Ama bir su aygırı tasviri de olabilir. Ağız kısmı belirgindir.	

83 - Eserin Adı: Aslan Başı **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:4,1 cm, g:4,3 cm, d:2,9 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 90/40 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 2007c:292; Hauptmann, 2007d:121 **Tanımı:** Aslan başı olduğu düşünülen bu figürin. Kedigiller familyasından olduğu düşünülen başka bir örnek, üçgenimsi yüz hatlarına sahiptir. Ağız kısmı kırık olan figürin yüz hatları belirgin olmayıp sadece gözleri yuvarlak oyuklar şeklinde belirginleştirilmiştir.	

84 - Eserin Adı: Akbaba Başı **Buluntu Yeri:** Göbekli Tepe **Dönemi:** PPN B; M.Ö. 8800 – 8000 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:4,2 cm, g:1,3 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** GT 98 – 01 **Yayımlandığı Yerler:** Peters/Schmidt, 2004: Res. 23; Schmidt, 1999: D05; Schmidt, 2007e:273; Schmidt, 2007f:108; Schmidt, 2007g: 114, Fig. 23 **Tanımı:** İnce bir işçilik gösteren, yüz hatlarının özenle işlendiği ve korunduğu, hammaddesi renkli kireçtaşı olan Kuş betimlemesi çengel şeklindeki gagası sayesinde, akbaba ile özdeşleştirilebilir.	

85 - Eserin Adı: Toynaklı Hayvan Başı **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:5,3 cm, g:1,9 cm, d:2,2 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 90/33 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 2007c:298; Hauptmann, 2007d:126 **Tanımı:** Toynaklı bir hayvana ait olduğu düşünülen bir başka eserde ise, gözler nokta halinde olup yüz hatları belirgindir. Gözlerin orantısız işlendiği bu eserde ağız açık olarak işlenmiştir. Kulaklar çıkıntı haldedir. Muhtemelen uzun boyun gövde ile birleştiği yerden kırılmıştır.	

86 - Eserin Adı: Kedigiller Familyasından Hayvan Başı **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:5,6 cm, g:3,3 cm, d:3,9 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 87/93 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 1999:Şek.20; Hauptmann, 2007c:299; Hauptmann, 2007d:127; Kozlowski/Aurenche, 2005:205.6.1.7:Fig. 2; Hauptmann, 2007e:129, Fig. 20 **Tanımı:** Kedigiller familyasından olan bir başka örnek, daha önceki örnekler gibi ağız geniş, açık ve yırtıcı biçimdedir. Sakallar vurgulanmıştır. Göz ve burun gibi yüz hatları belirtilmiştir fakat bıyık, diş ve ağız gibi yüz hatlarının işlenişine göre orantısızdır. Birçok örnekte olduğu boyundan kırıktır.	

87 - Eserin Adı: Yaban domuzu Başı **Buluntu Yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; M.Ö. 8500 – 7900 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:6,5 cm, g:2,9 cm, d:5,9 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** NÇ 90/44 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 2007c:297; Hauptmann, 2007d:125 **Tanımı:** Hayvanın dişleri sadece profilden görülebilmektedir; Sağ kulak kırılmıştır. Gözler ve burun belirtilmemiştir. Yüz hatları belirgin olmayan, sadece belirgin bir ağız yapısına sahip olan, domuz başı.	

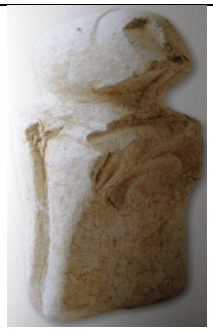
88 - Eserin Adı: Kedigiller Familyasından Hayvan Başı **Buluntu Yeri:** Göbekli Tepe **Dönemi:** PPN A; M.Ö. 9500 – 8800 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:11,2 cm, g:8,1 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** GT 00 – 01 **Yayımlandığı Yerler:** Schmidt, 2007e:271; Schmidt, 2007f:104 **Tanımı:** Dişlerini gösteren yırtıcı hayvan tipinde bir eserdir. Yüz hatları belirgin değildir. Büyük bir kafa yapısı ve buna paralel olarak vurgulanmış büyük ve geniş ağız yapısı ön plandadır. Boyundan kırıktır.	

89 - Eserin Adı: Koç Başı **Buluntu Yeri:** Göbekli Tepe **Dönemi:** PPN; M.Ö. 9500 – 8000 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:16 cm, u:31 cm, d:11 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** GT 98 – 07 **Yayımlandığı Yerler:** Schmidt, 1999:C17; Schmidt, 2007e:272; Schmidt, 2007f:105 **Tanımı:** Koçbaşı kabartmalı taş halka. Ön Asya'da bu buluntu grubu ile karşılaştırılabilecek örnekler şimdiye kadar gösterilememektedir. Dış yüzünde bir koçbaşı betimlenmiştir.	

90 - Eserin Adı: Kedigiller Familyasından Hayvan Başı **Buluntu Yeri:** Göbekli Tepe **Dönemi:** PPN A; M.Ö. 9500 – 8800 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:31 cm, g:28 cm, d:23 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** GT 01 – 45 **Yayımlandığı Yerler:** Schmidt, 2007e:271; Schmidt, 2007f:104 **Tanımı:** Portreyi andırır şekilde yine kedigiller familyasından olduğunu düşündüğümüz bir hayvana aittir. Bu eserde yüz hatları belirgin olmayan hayvanın vahşiliği, yırtıcılığı vurgulanmıştır.	

91 - Eserin Adı: Kedigiller Familyasından Hayvan Başı **Buluntu Yeri:** Göbekli Tepe **Dönemi:** PPN ; M.Ö. 8800 – 8000 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** u:32 cm, g:21 cm, d:15 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** GT 97 – 95 **Yayımlandığı Yerler:** Bohn vd.,1998: Res.29; Hauptmann, 1999:Res.31; Schmidt, 1999: A11; Schmidt, 2007e:271; Schmidt, 2007f:104 **Tanımı:** Enseden kırılmış, dişlerini gösteren tam plastik yırtıcı hayvan başı, kedigiller familyasından olduğunu düşündüğümüz bir hayvana ait baş'tır. Tam plastik bir eser olan bu hayvan başı, yüz hatlarının belirgin olmadığı eserde dişler belirgin olarak gösterilmiştir.	

92 - Eserin Adı: Yaban domuzu Başı **Buluntu Yeri:** Göbekli Tepe **Dönemi:** PPN A; M.Ö. 9500 – 8800 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** u:52 cm, g:14 cm, y:21 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi **Müze Env. No:** GT 02 – 03 **Yayımlandığı Yerler:** Peters/Schmidt, 2004: Res. 16; Schmidt, 2007e:271; Schmidt, 2007f:105 **Tanımı:** Doğal boyundan küçük, uzunlamasına bir erkek yabandomuzu başıdır. Yüz hatlarının belirgin olmadığı bu örnekte baş, boyun başlangıcından kırılmıştır.	

93 – Eserin Adı: Karışık yaratık "kuş adam" **Buluntu yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; MÖ 8500 – 7900 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:23,1 cm, g:11,6 cm, d:11,7 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi, **Env. No:** NÇ 91/81 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 1992:29 ; Hauptmann, 1993: Res. 21a-b;Hauptmann, 1999: Res 12 a-b;Hauptmann, 2007c:289; Hauptmann, 2007d:117; Hauptmann 2007e:124, Fig. 12a-b **Tanımı:** Kuşun kısa gagası profilden stilize edilmiş bir insan yüzü ile bitmektedir. Yüz kısmında ağız birçok heykel başında olduğu gibi küçük yuvarlak bir oyukla belirtilmiştir. Burun kabartma şeklindedir. Boyun ile üst gövde arasında kırıklar görülür. Kuşun ön tarafında ve ayaklarında kırıklar vardır. Kanatları ayrı yapılmış ve yerleştirilmiştir. Söz konusu heykel muhtemelen bir karmaşık yaratığı ya da kuş kılığında bir insanı tasvir etmektedir. Parça, diğer "kuş ve insan kafası" betimlemeleri arasında yerini alır ve Nevali Çori heykel sanatındaki temalardan bir tanesidir.	

94 – Eserin Adı: Torso **Buluntu yeri:** Nevali Çori **Dönemi:** Orta PPN B; MÖ 8500 – 7900 **Maddesi:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** y:37 cm, g:26 cm, d:20 cm. **Müzesi:** Şanlıurfa Müzesi, **Müze Env. No:** NÇ 87/95 **Yayımlandığı Yerler:** Hauptmann, 1993: Res. 22a-b; Hauptmann, 1999: Res11a-b; Hauptmann, 2007c:289; Hauptmann,2007d:118; Kozlowski/Aurenche, 2005:220,6.5.1:Fig. 3; Hauptmann, 2007e:124, Fig. 11a-b **Tanımı:** Sırt bölümünde kürek kemiğin ile omurga tamamen biçimlendirilmiştir. Baş, "kollar", ve karnın alt kısmı kırılmıştır. Ön tarafında tasma biçimindeki kabarıklığın yanında, burun gibi bir çıkıntı görülmektedir.	

95 - Eserin Adı: Totem Direği
Buluntu Yeri: Göbekli Tepe
Dönemi: PPNB
Maddesi: Kireçtaşı
Ölçüleri: u:192 cm, ç:30 cm.
Müzesi: Şanlıurfa Müzesi
Müze Env. No:-
YayımlandığYerler: Schmidt/Schmidt, 2010:75 Fig. 1a-c
Tanımı: Bütünüyle karışık bir varlığı vurgulayan heykel olup bu grup içindeki en uzun heykeldir. Yüzü kayıp olan bu heykelin (ayı, aslan ya da leopar) insan olduğu düşünülmektedir. T – biçimli sütunları andırır şekildedir. Belirgin olan kollar ve eller göğüslerin ortasında yer alan ikinci bir figürin başı tutar şekildedir. İlk insan kafası karşılaştırıldığında ikinci kişinin nispeten kolları ve elleri küçük olarak tasvir edilmiştir. Daha aşağıda ise elleri tanımlanamayan bir figür daha yer almaktadır. Burada kişi, muhtemelen doğum yaparken belirtilmek istenmiştir. İkinci figürin kollarının bittiği yer ile aşağıda yer alan figürin kafasının iki yanında büyük ve başları hasarlı olan yılanlar tasvir edilmiştir.



Fig. 1 Sculptured stone pole from Göbekli Tepe Area I,D-45: *a* front part <GT10-_9532>, *b* left side <GT10-_9577>, *c* right side <GT10-_9850>. (photos: N. Becker, DAI)

KATALOG LİSTESİ

Katalog No	Buluntu Yeri	Kaynakça
1	**Mezraa-Teleilat**	Özdoğan, 2003: 520, Res. 2b; Özdoğan, 2007f:296; Özdoğan, 2007g:125;Karul/Ayhan/ Özdoğan, 2004:87, Fig. 20
2	**Nevali Çori**	Hauptmann, 2007c:293; Hauptmann, 2007d:122
3	**Cafer Höyük**	Cauvin, 1989:81. Pl.11:3; Uzunoğlu, 1993:45,A18;Cauvin vd., 2007b:102,Fig:27; Cauvin, 1999:Fig. 27
4	**Nevali Çori**	Hauptmann,1992:32;Hauptmann, 2007c:293;Hauptmann, 2007d:122
5	**Çayönü**	Uzunoğlu, 1993:43,A12; M. Özdoğan vd., 1992:123,14a-b
6	**Nevali Çori**	Morsch, 2002:Lev. 2,1; Hauptmann, 2007c:293; Hauptmann, 2007d:122
7	**Çayönü**	Morales, 1990: Lev. 22a; A. Özdoğan, 1995:96, Lev. 6; A. Özdoğan, 1999: 35, Şek. 74; A. Özdoğan, 2007c:563; A. Özdoğan, 2007d:139
8	**Mezraa-Teleilat**	Özdoğan, 2003: 522, Şek.4; Özdoğan, 2007f:296; Özdoğan, 2007g:124
9	**Çayönü**	Morales, 1990:60, Pl.22:d; Uzunoğlu,1993:41,A8; M. Özdoğan vd., 1994:122,6a
10	**Çayönü**	Anatolian Civilisations, 1983:48,A28; Morales, 1990:Lev. 25a; A. Özdoğan, 1999:35,Şek.73; Uzunoğlu, 1993: 42 A10; A. Özdoğan, 2007c:563; A. Özdoğan, 2007e:83, Fig:81
11	**Çayönü**	Uzunoğlu, 1993: 42,A11; A. Özdoğan, 2007c:563; A. Özdoğan, 2007e:83, Fig:82; A. Özdoğan, 2007d:139; Braidwood/Çambel, 1982:7; Kulaçoğlu, 1993:39, Fig.17;Çambel, 1974: Fig.16; Çambel,1971: Res.30; Özdoğan, 2000:17, Fig. 4
12	**Çayönü**	Uzunoğlu, 1993:42,A11; M. Özdoğan vd., 1992:123,14c
13	**Gritille**	Voigt, 1985:17, Fig.14
14	**Çayönü**	Uzunoğlu, 1993:41,A9
15	**Cafer Höyük**	Uzunoğlu, 1993: 45,A19; Cauvin, 2007c:295; Cauvin, 1989:84, Fig.11:2; Kozlowski/Aurenche,

		2005:232.6.14:Fig. 1
16	**Gritille**	Voigt,1985:16 – 17; Uzunoğlu, 1993:44,A15; Kulaçoğlu, 1993:40, Fig.18a-b
17	**Mezraa-Teleilat**	Özdoğan, 2007f:296 ; Özdoğan, 2007g:124; Karul/Ayhan/Özdoğan, 2004:87, Fig.19
18	**Çayönü**	Morales, 1990:Plate 23, Fig.d
19	**Çayönü**	Morales, 1990:Plate 23, Fig.c
20	**Çayönü**	Morales, 1990:Plate 22, Fig.e
21	**Çayönü**	Morales, 1990:Plate 22, Fig.c
22	**Çayönü**	Morales, 1990:Plate 22, Fig.f
23	**Nevali Çori**	Morsch, 2002:154, Pl.2 Fig.2
24	**Nevali Çori**	Morsch, 2002:154, Pl.2 Fig.1
25	**Nevali Çori**	Morsch, 2002:153, Pl.1. Fig.1
26	**Nevali Çori**	Morsch, 2002:153, Pl.1. Fig.2
27	**-**	-
28	**Göbekli Tepe**	Schmidt, 2000: 33, Res. 14b; Schmidt, 2007e:275; Schmidt, 2007f:109
29	**Cafer Höyük**	Uzunoğlu, 1993: 45 A17; Cauvin, 2007c:295; Cauvin, 1989:84, Fig. 11:1; Cauvin, 2000:Fig. 32:5; Kozlowski/Aurenche, 2005:231.,6.13:Fig. 2
30	**Nevali Çori**	Hauptmann, 1999: Şek.21; Morsch, 2002: Lev. 3,6; Hauptmann, 2007c:293; Hauptmann, 2007d:123; Hauptmann, 2007e:129, Fig. 21
31	**Nevali Çori**	Morsch, 2002:155, Pl.3 Fig.4
32	**Nevali Çori**	Morsch, 2002:155 Pl.3 Fig.3
33	**Nevali Çori**	Morsch, 2002:155, Pl.3 Fig.1
34	**Nevali Çori**	Morsch, 2002:155, Pl.3 Fig.5
35	**Nevali Çori**	Morsch, 2002:155, Pl.3 Fig.2
36	**Göbekli Tepe**	Schmidt,2007:165,res.27
37	**Yeni Mahalle (Şanlıurfa)**	Hauptmann, 2003:631, Res.1; Schmidt, 2007e:288; Çelik, 2000:4, Fig: 2; Çelik 2007: 136, Fig. 4
38	**Mezraa-Teleilat**	Özdoğan, 2003: 523, Şek.5; Özdoğan, 2007f:296; Özdoğan, 2007g:125;Özdoğan/Karul/Özdoğan, 2011:72, Şek. 34
39	**Kumar Tepe**	Tay 2, Kumartepe Maddesi, Lev.1
40	**Hakemi Use**	Tekin, 2006: 720; Tekin, 2007b: 51, Fig. 15; Tekin, 2011:587, Şek. 9
41	**Nevali Çori**	Hauptmann, 1992:Res.25; Hauptmann, 1993: Res.25a-b; Hauptmann, 1999: Res.14; Hauptmann, 2007c:290; Hauptmann,

		2007d:119; Kozlowski/Aurenche, 2005:220.,6.5.1:Fig. 2
42	**-**	Çelik, 2005:29, Fig.1. 2. 3; Bulgan/Çelik, 2011:87 – 88, Fig. 1. 2. 3. 5
43	**Mezraa-Teleilat**	Özdoğan, 2007h: 171, Fig.20; Özdoğan/Karul/ Özdoğan, 2011:72, Şek. 35
44	**Gritille**	Voigt, 1985:16 – 17; Uzunoğlu, 1993:45, A16; Kulaçoğlu, 1993:40, Fig. 20a-b; Baltacıoğlu, 2011:77, Şek. 7a
45	**Göbekli Tepe**	Schmidt, 2007e:275 ; Schmidt, 2007f:111
46	**Mezraa-Teleilat**	Özdoğan, 2003: 522, Şek.4; Özdoğan, 2007f:296; Özdoğan, 2007g:124
47	**Mezraa-Teleilat**	Özdoğan, 2003: 523, Şek.5; Özdoğan, 2007f:296; Özdoğan, 2007g:124; Özdoğan/Karul/Özdoğan, 2011:72, Şek. 32
48	**Göbekli Tepe**	Schmidt, 1999: A3, Lev. 1,1; Schmidt, 2007e:274; Schmidt, 2007f:110
49	**Mezraa-Teleilat**	Özdoğan, 2007h: 171, Fig.19
50	**Mezraa-Teleilat**	Özdoğan, 2007h: 172, Fig.22
51	**Mezraa-Teleilat**	Özdoğan, 2007h: 172, Fig.21
52	**Çayönü**	Anatolian Civilisations, 1983: 48,A29;Çambel/Braidwood, 1980:Lev. 47-4; A. Özdoğan, 1995:95,Lev.5; A. Özdoğan, 2007c:565; A. Özdoğan, 2007d:141
53	**Çayönü**	Uzunoğlu, 1993: 40,A7; A. Özdoğan, 2007c:563; A. Özdoğan, 2007d:141
54	**Çayönü**	Morales, 1990:Pl.25.b
55	**Nevali Çori**	Hauptmann, 2007c:291;Hauptmann, 2007d:120
56	**Mezraa-Teleilat**	Özdoğan, 2007h: 174, Fig.26; Özdoğan/Karul/ Özdoğan, 2011:72, Şek. 36
57	**Mezraa-Teleilat**	Özdoğan, 2007h: 173, Fig.23
58	**Nevali Çori**	Hauptmann, 1999: Şek. 19; Hauptmann, 2007c:292; Hauptmann, 2007d:121; Hauptmann, 2007e:129, Fig. 19
59	**Nevali Çori**	Hauptmann, 2007c:291; Hauptmann, 2007d:120

60	**Göbekli Tepe**	Schmidt, 2007e:275; Schmidt, 2007f:111
61	**Nevali Çori**	Hauptmann, 1992:31; Hauptmann, 1999: Res. 18; Hauptmann, 2007c:291; Hauptmann, 2007d:120; Hauptmann, 2007e:128, Fig. 18
62	**Nevali Çori**	Hauptmann, 2007c:292; Hauptmann, 2007d:121
63	**Nevali Çori**	Hauptmann, 2007c:298;Hauptmann, 2007d:126
64	**Göbekli Tepe**	Schmidt, 2007d:166, Res.28; Schmidt, 2007g:112, Fig. 18
65	**Nevali Çori**	Hauptmann, 1992: 28; Hauptmann, 1993: Res.19; Hauptmann, 1999: 44, Res. 10; Hauptmann, 2007c:289; Kozlowski/Aurenche, 2005:229,6.11:Fig. 3; Hauptmann, 2007e: 123, Fig. 10
66	**Göbekli Tepe**	Schmidt, 2007e:274; Schmidt, 2007f:104
67	**Nevali Çori**	Hauptmann, 1993: Res. 20; Hauptmann, 1999: Res.13; Hauptmann, 2007c:288; Hauptmann, 2007e: 125, Fig.13a-b
68	**Göbekli Tepe**	Schmidt, 2000: 33, Res. 14a; Schmidt, 2007f:108
69	**Nevali Çori**	Hauptmann,2007c:298; Hauptmann, 2007d:126
70	**Nevali Çori**	Hauptmann, 2007c:299; Hauptmann, 2007d:127
71	**Nevali Çori**	Hauptmann, 2007c:299; Hauptmann, 2007d:126
72	**Göbekli Tepe**	Schmidt, 2007e:274; Schmidt, 2007f:107
73	**Göbekli Tepe**	Schmidt, 2007e:274; Schmidt, 2007f:107
74	**Göbekli Tepe**	Schmidt, 2007e:272; Schmidt, 2007f:105
75	**Nevali Çori**	Hauptmann, 1993: Res. 24; Hauptmann, 1999: Res. 14; Hauptmann, 2007c:290; Hauptmann, 2007d:118; Kozlowski/Aurenche, 2005:220,6.5.1:Fig. 1; Hauptmann, 2007e: 126, Fig. 14a-b
76	**Göbekli Tepe**	Schmidt, 1999:A25; Schmidt,

		2000: Res. 12c; Schmidt, 2007e:27; Schmidt, 2000b:14, Fig:8; Schmidt, 2007g: 111, Fig. 14
77	**Nevali Çori**	Hauptmann, 1992: 29; Hauptmann, 1993: Res. 23;Hauptmann, 1999: 44, Res. 15; Hauptmann, 2007c:289; Hauptmann, 2007e: 127, Fig. 15
78	**Göbekli Tepe**	Schmidt, 2007e:270; Schmidt, 2007f:105

79	**Göbekli Tepe**	Schmidt, 2007d:174, Res. 41; Schmidt, 1998:2, Fig.2
80	**Göbekli Tepe**	Bohn vd.,1998: Res.30; Hauptmann, 1999:Res.25; Schmidt, 1999: A8; Schmidt, 2007e:269; Schmidt, 2007f:104; Schmidt, 2007g: 112, Fig. 17
81	**Nevali Çori**	Hauptmann, 2007c:297; Hauptmann, 2007d:125
82	**Nevali Çori**	Hauptmann, 2007c:299; Hauptmann, 2007d:127
83	**Nevali Çori**	Hauptmann, 2007c:292; Hauptmann, 2007d:121
84	**Göbekli Tepe**	Peters/Schmidt, 2004: Res. 23; Schmidt, 1999: D05; Schmidt, 2007e:273; Schmidt, 2007f:108; Schmidt, 2007g: 114, Fig. 23
85	**Nevali Çori**	Hauptmann, 2007c:298; Hauptmann, 2007d:126
86	**Nevali Çori**	Hauptmann, 1999:Şek.20; Hauptmann, 2007c:299; Hauptmann, 2007d:127; Kozlowski/Aurenche, 2005:205.6.1.7:Fig. 2; Hauptmann, 2007e:129, Fig. 20
87	**Nevali Çori**	Hauptmann, 2007c:297; Hauptmann, 2007d:125

88	**Göbekli Tepe**	Schmidt, 2007e:271; Schmidt, 2007f:104
89	**Göbekli Tepe**	Schmidt, 1999:C17; Schmidt, 2007e:272; Schmidt, 2007f:105
90	**Göbekli Tepe**	Schmidt, 2007e:271 ; Schmidt, 2007f:104
91	**Göbekli Tepe**	Bohn vd.,1998: Res.29; Hauptmann, 1999:Res.31; Schmidt, 1999: A11; Schmidt, 2007e:271; Schmidt, 2007f:104
92	**Göbekli Tepe**	Peters/Schmidt, 2004: Res. 16; Schmidt, 2007e:271; Schmidt, 2007f:105
93	**Nevali Çori**	Hauptmann, 1992:29 ; Hauptmann, 1993: Res. 21a-b;Hauptmann, 1999: Res 12 a-b;Hauptmann, 2007c:289; Hauptmann, 2007d:117; Hauptmann 2007e:124, Fig. 12a-b
94	**Nevali Çori**	Hauptmann, 1993: Res. 22a-b; Hauptmann, 1999: Res11a-b; Hauptmann, 2007c:289; Hauptmann,2007d:118; Kozlowski/Aurenche, 2005:220,6.5.1:Fig. 3; Hauptmann, 2007e:124, Fig. 11a-b
95	**Göbekli Tepe**	Schmidt/Schmidt, 2010:75 Fig. 1a-c

HARİTA



Harita – 1 Türkiye Neolitik Yerleşimleri

TABLOLAR

İnsan heykel ve heykelcik	
Cafer Höyük	**3**
Çayönü	**12**
Gritille	**3**
Göbekli Tepe	**4**
Gaziantep Müzesi	**1**
Hakemi Use	**1**
Kumar Tepe	**1**
Mardin Müzesi	**1**
Mezraa Teleilat	**10**
Nevali Çori	**14**
Şanlıurfa – Yeni Mahalle	**1**
Toplam	**51**

	Ayakta Kadın	Oturan Kadın	Yaslanmış Kadın	Toplam
Nevali Çori	**-**	**7**	**-**	**7**
Göbekli Tepe	**1**	**-**	**-**	**1**
Çayönü	**-**	**12**	**-**	**12**
Cafer Höyük	**-**	**1**	**-**	**1**
Gritille	**-**	**2**	**-**	**2**
Mardin Müzesi	**-**	**1**	**-**	**1**
Mezraa - Teleilat	**-**	**2**	**-**	**2**
Cafer Höyük	**-**	**2**	**-**	**2**
Toplam	**1**	**27**	**-**	**28**

	Ayakta Erkek	Oturan Erkek	Yaslanmış Erkek	Toplam
Yeni Mahalle	**1**	**-**	**-**	**1**
Cafer Höyük	**1**	**-**	**-**	**1**
Nevali Çori	**6**	**-**	**-**	**6**
Göbekli Tepe	**1**	**-**	**-**	**1**
Toplam	**9**	**-**	**-**	**9**

	Ayakta Belirsiz	Oturan Belirsiz	Yaslanmış Belirsiz	Toplam
Gaziantep Müzesi	**1**	**-**	**-**	**1**
Hakemi Use	**1**	**-**	**-**	**1**
Nevali Çori	**1**	**-**	**-**	**1**
Mezraa Teleilat	**1**	**1**	**5**	**7**
Göbekli Tepe	**-**	**-**	**2**	**2**
Gritille	**-**	**1**	**-**	**1**
Kumar Tepe	**1**	**-**	**-**	**1**
Toplam	**5**	**2**	**7**	**14**

Tablo – 1 Eserlerin Yerleşimlere Dağılımı

İnsan başları	
Çayönü	**3**
Mezraa Teleilat	**2**
Nevali Çori	**8**
Göbekli Tepe	**3**
Toplam	**16**

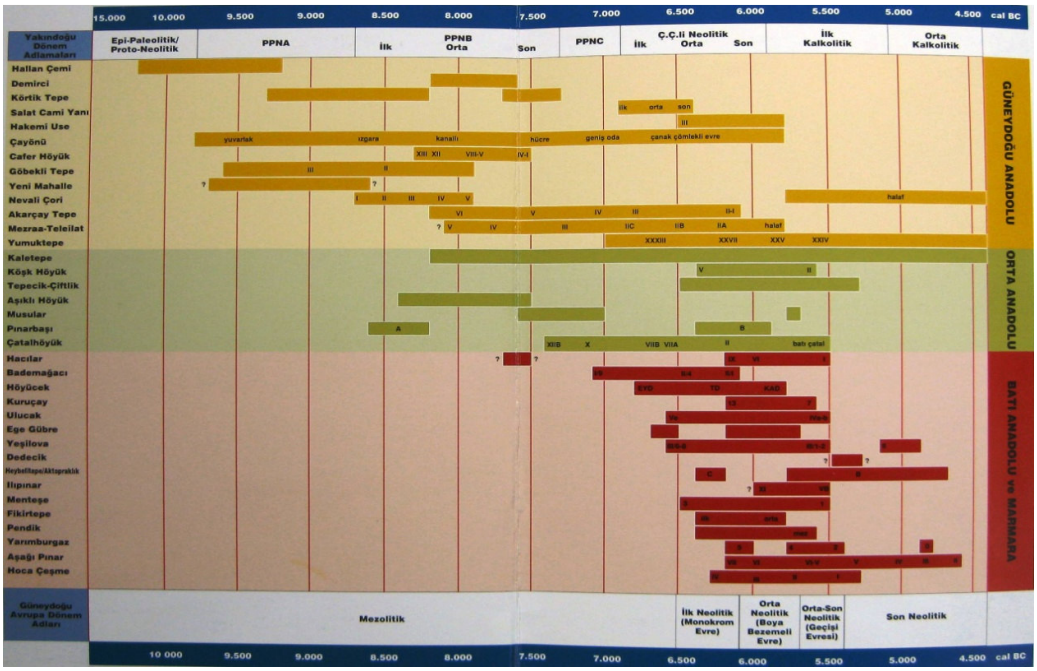
Merk.	Hayvan başları	Yırtıcı	Akbaba	Koç	Aslan	Ayı	Yaban Domuzu	Toynaklı	Kedigil
Nevali Çori	**6**	-	-	-	**1**	**1**	**2**	**1**	**1**
Göbekli Tepe	**6**	**3**	**1**	**1**	-	-	**1**	-	-
Toplam	**12**	**3**	**1**	**1**	**1**	**1**	**3**	**1**	**1**

	Hayvan Heyk.	Yırtıcı hayvan heykeli	Yaban domuzu heykeli	Kuş heykeli	Kirpi Heykeli	Hayvan heykeli
Göbekli Tepe	**8**	**2**	**3**	**-**	**1**	**2**
Nevali Çori	**5**	**-**	**-**	**2**	**-**	**3**
Toplam	**13**	**2**	**3**	**2**	**1**	**5**

Karışık Yaratıklar	
Nevali Çori	**2**
Göbekli Tepe	**1**
Toplam	**3**

İnsan Heykel ve Heykelcik Kadın – Erkek – Belirsiz	İnsan Başları	Hayvan Heykeli	Hayvan Başları	Karışık Yaratıklar	Toplam
51	**16**	**13**	**12**	**3**	**95**

Tablo – 2 Eserlerin Yerleşimlere Dağılımı



Tablo – 3 Türkiye Neolitik Yerleşimleri Kronolojisi